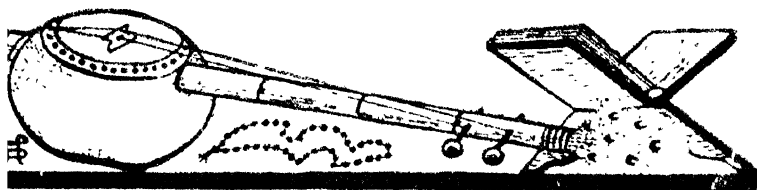

ਸੋਰਠੀ ਸੰਤਾ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૩૨૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સોરઠી જાલરપટ્ટીયા-૧

વિષય Δ૨૨૧૭૨

સારઠી સંતો

સૌરાષ્ટ્રનાં પુસ્તકો

લગ્ન-ગીતો	ચુંદડી
મતકથાઓ	કંકાવટી
લોકગીતો	રઠીયાળી રાત (ત્રણ ભાગ)
પ્રેમશૌર્યની કથાઓ	સૌરાષ્ટ્રની રસધાર (૧ થી ૫) સોરઠી બહારવટીયા (૧-૨)
ફપકથાઓ	ડાસીમાની વાતો દાદાજીની વાતો
નાટકો	રમણા પ્રતાપે સાહજહાં
જીવન ચરિત્રો	ઝંડાધારી સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ શિવાજી મહારાજ દેશમંદુ
મોગલવંશની કરુણ કથાઓ	બુઝાતો દીપક (૧-૨)
અન્ય પ્રબંધોનાં સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધો	હંગેરીના તારણહાર એશિયાનું કલંક રાષ્ટ્રાવધાયકોનાં રેખાચિત્રો

મૂલ્ય માટે લખો : સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર, રાણપુર.

સો રઠી સંતો

:: ભાગ પહેલો ::

અવેશ્વર મેઘાણી

ગુજરાત વિધાપીઠ મંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૩૨૧

મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૨૦૦૦

સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮

મૂલ્ય

કાચું પુઠું : આઠ આના

પાકું પુઠું : આર આના

મુદ્રણસ્થાન

સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

નિવેદન

જાહેરાત કર્યા પછી ઘણે લાંબે ગાળે આ 'સતો'ની જીવન-કથાઓ હાથમાં લઇ શકાય છે. વાર્ષિકનારાં લાખોમાં જુદે-જુદેની સહાય હશે તો હવે પછીના ખંડો આટલા વિસ્તારને આશીન બની નહિ પડ્યાં રહે એની ખાત્રી આપું છું. હજુ આવા બીજા ચારેક ખંડ થશે.

આ વૃત્તાંતોમાં વર્ણવાયેલા પરચાઓની સામે ઘણા વાચકોને કદાચ મનદુઃખ થશે એમ માનું છું. એ પરચાને લગતી મારી જે વિચારણા તેમજ મારી ફરજ મેં પ્રવેશકમાં સમજાવી છે, તે વાંચી ગયા પછી જ વૃત્તાંતોમાં ઉતરવાની સર્વેને મારી વિનંતિ છે.

સૌરાષ્ટ્રી કથા વાર્તાના સાહિત્યમાં મને સહુથી પ્રથમ પ્રવેશ કરાવનાર વ્યક્તિ તે હડાળા દરબારશ્રી વાજસૂરવાળા છે. 'રસ-ધાર'ના આસ પર એ માનવંત નામ પ્રથમથી જ અંકિત થઈ ચૂક્યું છે. પરંતુ તેમાં જે આ 'સંતો'ના પ્રદેશમાં મને તેડી જવાનો તેમનો ઉપકાર તો વિશિષ્ટ છે. એમના મધુર સહવાસથી જ આ અધો રસ લાગી શક્યો છે અને એમની ખંત થકી જ આમાંની ઘણી ઘણી સામગ્રીઓ એકઠી કરી શકાઈ છે. એમનો આભાર માનું તો એમના આત્મીય ભાવને મેં અપમાન્યો ગણાય. આ અધું સાહિત્ય લખવાની હિમેદ તેમની જ હતી. પોતે પ્રવૃત્ત પણ થયા હતા. પરંતુ આખરે તો એમણે નિર્લેપ ભાવે મને જ પોતાની સેવાનું મધ્ય દ્વાર-Medium-બનવા દીધો છે. આ લખાવટ મારી પોતાની છે. લખીને હું એમની નજર તળેથી આ કથાઓને કઢાવી નથી શક્યો. એટલે ભાષા વગેરેના જે દોષો રહી ગયા હોય તેનો જીભેદાર મને એકલાને જ સમજવો.

ખીજો આભાર સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલયના રત્નેશ્વરીના તંત્રી મંડળનો માનવો રહે છે. ભાઈશ્રી કકલભાઈ કોઠારી, ભાઈશંકર દ્વિવેદી તથા હરગોવિંદલાલ પંડિત મળીને ત્રણે બંધુઓએ પોતાની માહેતી, વિચારણા અને વિવેક દષ્ટિ વડે મારા કાર્યમાં જે મીઠો સાથ પૂરાવ્યો છે, તેનાં મૂલ્ય મારે મન ઓછાં નથી.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર
ભાદરવા શુદ્ધ ૮
સં. ૧૯૮૪

સંપાદક

સાંકળિયું

૧	પ્રવેશક	૧-૧૬
૨	પાંચાળનું ભક્તમંડળ મેયો, રતો, બદરો તથા ગોરખો	}	૧-૨૮
૩	દાના ભગત વીસામણુ ભગત ગીંગા ભગત	}	૨૬-૬૬
૪	વેલો બાવો રામ બાવો	}	૭૦-૧૧૦

સુધારો

પાનું ૨૬ : દાના ભગતની મૃત્યુ-સંવત ૧૮૫૨ ને બદલે
૧૮૭૮ લેખ્યો.

કાઠી બાપા : ના જે બૂના પ્રયોગો થયા છે તેમાં 'નહો'ને
બદલે 'નથી' અથવા 'નય' લેખ્યો.

કુરબાનીની કથાઓ

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે શીખો, મરાઠાઓ,
રાજપૂતો, ખૈદરો વગેરેના ઇતિહાસમાંથી વીણી
કાઢી ત્યાગ, સમર્પણ, શૌર્ય અને એકનિષ્ઠા
પ્રબોધતી જવલંત ઘટનાઓ ગુજરાતી ભાષામાં
ઉતારેલી છે. યુવાન યુવતીઓની એ ગીતા છે.
ગુજરાત છ વર્ષોથી આ ચોપડીને વધાવી રહ્યું
છે : લખો—સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર, રાણપુર.

કિંમત ઘટાડી છે.

૦-૬-૦

પ્રવેશક

શૈલી, વૈશ્વ, જૈન, અથવા સ્વામીપંથી: એવા કોઈ એક સંપ્ર-
દાયની અંદર મહિમા પામેલા ધર્મગુરુઓનાં આ વૃત્તાંતો નથી.
આહી સંધરવામાં આવ્યાં છે તે અને હવે પછી સંધરાશે તે તમામ તે
લમલમ જીનસંપ્રદાયી અને ગ્રામ્ય વસતીના નીચામાં નીચાપડ સુધી ઉતરેલા
ઇશ્વરપ્રેમી ને સેવાભાવી સામાન્ય સંતોનાં બચાનો છે. એનું 'લોક-સંતો'
એવું નામ બરાબર અર્થવાહી લાગે છે. કેમકે તેઓ લોકોને રંગે રંગાચા
હતા, અને લોકો તેઓને રંગે. લોક-સમાજના નજીકમાં નજીકના
ચોક્કીદારો તેઓ જ હતા. સાંપ્રદાયિક સંતો પૈકી જેઓ જેઓ આ
કક્ષામાં આવી શકશે, તેઓને પણ ખેરાક અને સંધરવામાં આવશે.

ધાર્મિક વાતાવરણ

'સૌરાષ્ટ્ર' એટલે મિલન-ભોમ : શુરાઓની તેમજ સંતજનોની :
સૌરાષ્ટ્ર એટલે પ્રણય-ભોમ : સાંસારિક તેમજ પરમેશ્વરી પ્રેમિકોની :
સૌરાષ્ટ્ર એટલે સમરાંગણ : ધરાકામી તેમજ મુક્તિકામી, અને બતિના
લઢવૈયાંઓનું. આ રસકેસલરી ભોમ પર લોભાઇને જેમ ત્રણ દિશાએથી
ક્ષત્રિકુલો ખડગ વીંઝવા આવ્યાં, હુંગરિયાળ ગોચરો અને અખંડ
બહતી નદીઓથી નળરાઇને જેમ આહિર ચારણ ને ભરવાડે સ્થાસી
માલધારીઓ ગૌધન ઘોળી હતર્યા, તેમ ગરવા ગિરનાર, સોમનાથ અને
દ્વારામતીને ધર્મ-આકર્ષણે ભરતખંડના ખુણે ખુણેથી સંતો પધાર્યા.
ગિરનાર એટલે ગુરુ દત્તની નવ નાથ અને ચૌરાસી સિદ્ધોવાળી તપસ્વી-
સેનાનું બેસણું : અરધ ગુપ્ત અને અરધ પ્રગટ એવું એક તપોવન :
પહાડનો પોતાનો જ દેખાવ કોઇ પહાંડી વાળી ચોગાસને જેટલા ત્રિકા-
લાલિત ચોગી જેવો : પાપાણ પાણી અને વનસ્પતિના ત્રિગુણે ભલાવ

તે ગરવા ગિરનારના : જૈન તીર્થંકર નેમીનાથ, હિન્દુ દેવતા દત્ત ગુરુ, મુસ્લીમ ઓલીઆ જમીયલશા અને શાકત બેગણી અંબાજીઃ એવાં સર્વેનું એ સંયાદ સંગમ-તીર્થ : એની સર્વદેશીય અસર સારા થે ભરતખંડ પર ગરવા ગિરનારે છાંટી.

સૌરાષ્ટ્રના આયમણ મહાસાગરને કિનારે સોમૈયોજી સ્થપાયા. કૃષ્ણચંદ્રના ઉતારા પણ સાગર-તીરે મંડાયા. એ બન્ને તીર્થોએ દીધું દરિયાઇ વાતાવરણ. અને આ ભરતખંડમાં વિરલ એવી સૂર્યદેવની તીર્થ-સ્થાપના પણ સોરઠને પાંચાળ-પ્રાંતે 'સૂરજ દેવળ' નામે પ્રખ્યાત થઇ. કોઇને ન નમનાર એવા કાઠી-કુચે ત્યાં જઇ એ આકાશી દેવની સન્મુખ શિર નમાવ્યાં.

લોભાઇ લોભાઇને દૂરદેશવાસી ભક્તજનો સોરઠમાં ઉતર્યા : ને એણે પર્યટનનો માર્ગ સમુદ્રના કિનારે કિનારે લીધો. આપણે ઉગમણે કિનારે જોતા જઓઃ ત્યાં યાત્રિકોની કેડી પડી છે : તળાબ, કોળીઆક, ખારી મીડી વીરડી, ગાપનાથ, પીપાવાવ, મૂળ દ્વારકા, ઉપરગાળે આવેલાં ગુપ્ત-પ્રયાગ, તુળસીસ્થામ, પ્રભાસપાટણ, સુદામાપૂરી અને ત્યાંથી દ્વારામની : એ મહાયાન પર તીર્થગામીઓનો સંઘ કેં સેંકડાથી ચાલ્યો જ આવે છે. ભક્ત પીપાજી, રહીદાસ, તુળસીસ્થામના દ્વધાધારી સ્થાપક વગેરે ધણા ધણા ત્યાં થઇને આવ્યા ને માર્ગે જ્યાં જ્યાં મન ઠર્યાં ત્યાં ત્યાં ધર્મશાળાં, સદાશ્રી કે ગૌશાળાનાં તોરણ બાંધતા ગયા. અનેક ખાખી બાવાઓનાં ખેસણાં પણ એ જ રીતે આંહી બંધાયાં. શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્યના દેશ-પર્યટન દરમ્યાન પાવન થયેલી ગણાતી ચૌરાસી 'ખેડકો' પૈકી એક સામટી આરેક ખેડક તો આંહી સૌરાષ્ટ્રમાં જ ગણાવાય છે.

પરંતુ આપણે તો તેથી થે જરા ભૂતી તવારીખમાં ડોકીયું કરીએ : સૌરાષ્ટ્ર પર મહાન અસર પાડીને અહિંસાને રંગે રંગનારો બોદ્ધ ધર્મ એક વાર આંહી કેવળ દેવતાચળની જ આસપાસ નહિ, પણ છેક પૂર્વ ખુણામાં તળાબ સુધી પ્રવર્ત્યો હશે. એભલ-મંડપ શાં ખંડિયેરો એની સાક્ષી પૂરે છે.

આમ કેટલાં કેટલાં ધર્મ તત્ત્વોનો પાસ સોરઠનાં લોકોનાં અંતઃકરણો પર ખેડો હશે એ સમજી શકાય છે. યોગીઓના યોગ તત્ત્વનો, સોમનાથ-પ્રેમીઓનાં શૈવ તત્ત્વનો, બોદ્ધમતના દયાતત્ત્વનો, અને ઇસ્લામની એકો-પાસનો. ને આ બંધી ભાત્ય ઉડી તેનું કારણ સૌરાષ્ટ્રની જન-પ્રકૃતિ : સુખ્યાત્વે પશુધારીઓ, લક્ષ્મીનાં લાલચુ ઓછાં, કુદરતનાં સંજીઓ, સ્વપ્નાવસ્થ, ઉર્મિભર્યાં, ભાવધેલડાં, અજ્ઞાણ, અંધઅજ્ઞાણ અને બહેમી પણ સારી પેટે ! વળી દેહ મનથી જેમ યુદ્ધ વૈર અને પ્રેમમાં ભેરાવર, તેમ-

અથવા તેથી જ ત્યાગ, આસ્થા અને ભક્તિ પરત્વે પણ હમ આલેસમમ્ય એવી ભોં ઉપર ભક્તિનાં બીખાં ધાટાં ઉઠ્યાં. જેમ લક્ષ્મીના દગલામાં લોટી લોટીને ચાકેલાં અમેરિકાવાસીઓ કોઈ ધર્મ કસા કે સાહિત્યના વ્યાખ્યાન તરફ અથવા આધ્યાત્મિક વાતો તરફ વૃષાનૃશની ધખનાથી દળે, તેમ લડાઈઓ, ધાડાં, રક્તપાત વગેરે બીનસલામતી જીવનક્રમમાં પીટાતાં સારાજૂ-વાસીઓ ધર્મની શાંતિ તરફ સહેલાઈથી વળતાં હતાં.

કેટલી જાતના સંતો

એ રંગોમાં રંગાઈને પ્રવર્તેલા સંતોની હવે આપણે જોઈએ છીએ કે રવી નેહરો. હું એ સમુદાયના આઠલા ભાગ પાડું છું.

૧ : લંગોટધારી, ભભૂતધારી ગિરનારીઓ : ખાખી બાવાઓ : જેનાં મુકામો મુખ્યત્વે કરીને ગિરનાર ફરતાં મળે છે. ધુધળીનાથ, સિદ્ધનાથ, કર્ણેશીનાથ, વગેરેની ‘પટ્ટણુ સો દટ્ટણુ’ જેવી અલગારી કથાઓ અત્યંત પ્રચલિત છે. તેઓ સદંતર ત્યાગીઓ હતા. વસતીથી નિરાળા ગુફાવાસી કે તરછાયાના નિવાસી હતા. તપસ્વીઓ હતા.

૨. બીનભજનિક, ધંધાર્થી, સંસારભોગી સત્પુરૂષો : ભેખ પહેરીને એકાંત તપશ્ચર્યા માટે અરણ્યમાં કે પર્વતોમાં ચાલી નીકળેલા નહિ : પણ શૂદ્ધ-સંસાર ચલાવતાં ચલાવતાં અથવા તો ફક્ત અવસ્થામાં રહે તો સુકૃત્યો, લોક સેવાનાં કૃત્યો કરે, વિકારોને જીતવા મથે.

તેઓને ખાસ કોઈ પંથ સંપ્રદાય નહોતો. ખાસ કોઈ દેવપૂજન, ક્રિયા-કાંડ, ધ્યાન કે સમાધિ નહોતાં. ભક્તિ-રસમાં તેઓ તન્મય બનેલા નહોતા. ભજનસાહિત્યના પણ બહુ ભોગી નહોતા. તેથી જ મોટે ભાગે ભજનની વાણીનો અભાવ. અથવા દાના ભગત અને શાદુલ ભગતની ભૂમ્યે ધટના બની ગયેલી તે પ્રમાણે વાણીની બહુલતા પ્રતિ કટાક્ષ પણ ખરો-એકલી સંસ્કૃતિ-culture-પણુ ઓછી : મોટે ભાગે કર્મપ્રધાન હોવાથી વ્યવહાર-કુશળતા વાપરી જાણે. તદન પ્રભુમય ન હોવાથી રાગદ્વેષને કવચિત આધીન બની દુભાય, અંતરમાં ધવાય, છુપે શાપ પણ આપી ખેસે ખરા. એને ‘સંતો’ કરતાં ‘સમાજ-સેવકો’ કહીએ તો ચાલે.

એમનાં સુકૃત્યો ખાસ કરીને કયાં કયાં ? ગૌ-સેવા અને અન્નદાન.

ગૌ-સેવા

‘કામત્રેનુઓની ટેલ’ એ પ્રત્યેક સંતને દેવમાં આવતો ગુરુમંજ હોતો. નાનપણથી જ ‘વાછરૂ પારવુ’ને ઘોળી ચારવાનું લગુ જવા માટે

આપવામાં આવતી 'લાકડી' એ સંતના ધર્મદંડ સમી લેખાતી: ગાયોનાં છાણ વાસીદાં ઉપાડવાનો સૂઝો એની દિક્ષાના પ્રથમ પ્રભાતથી જ એનો સંગાથી બનતો. બદરા, દાના અને ગીગા કે વીસામણ જેવા દરેક સિદ્ધિવંત ગણાતા સ્થાપકનો જીવન-પ્રારંભ ગાયોની જ ચાકસીથી થયેલો. દિવસ અને રાત્રિ ગાયોનાં જ ચરણો, જળાશયો બગેરેની ચિંતા એ ભાકોને બાક્યાવસ્થાથી જ ચોંટાડવામાં આવતી. એ ગૌસેવા જ તેઓની ત્યાગ વૈરાગ્યની કસોટી ગણાતી. ગીગા જેવા ભક્તનું જીવન એ તારમાં વ્ખાઈને જ શુદ્ધ કુંદન બન્યું હતું. અને તેઓનો ગાયો પ્રત્યેનો પ્રેમ ફેટલી કોટિએ પહોંચ્યો હશે તેના દષ્ટાંત રૂપે આપણે ગોરખા ભગતના જીવનમાં વાંચીએ છીએ કે જ્યારે મોરખીના દરબારી માણસો પાંચાળમાંથી એની જગ્યાની ગાયો છુટી ગયાં, ત્યારે ગોરખાએ કહ્યું કે "ભાઈ, વાંસે વાછરૂ સોત દઈ મેલો: નીકર આપણે કામચેનુ દ્વારો !"

અન્ન-દાન

ગૌસેવા જેટલું જ તીવ્ર લાગણીભર્યું કર્તવ્ય તે સદાવ્રતો તેમજ રાંધ્યું અન્ન આપવાનું હતું. પોતાને આંગણે આવેલા હર કોઈ ક્ષુધા-તરોને આહાર દેવો એ સર્વ ધર્મથી પરમ ધરમ ગણાતો. જગ્યાઓના આદ્ય સંસ્થાપકો પ્રથમ તો ઝાળી લઈને રોટલાના ટુકડા માગવા નીકળી પડતા. એમ કરતાં કરતાં તેઓને આંગણે અનાજનાં ગાડાંની ભેટો આવવા લાગતી, પછી વસ્તી પોતાના શિર પર લાગા નાખીને દાણા પૂરા ખાડતી અને પછી ધીરે ધીરે જગ્યાઓને જમીનો પણ અર્પણ થતી ગઈ. આ બંધી આવકને ભક્ત રાંધ્યા ધાન રૂપે ખેરાતમાં દઈ દેતો. પોતે ભૂખ્યાંને રામરોટી આપે છે એ એનો મોટો આત્મ-સંતોષ હતો. એ આપવામાં લાયક નાલાયક ન જેવાતાં. અન્નદાનમાં ભેદબુદ્ધિ નહોતી રખાતી. કતી-કડા જેવા પ્રમાદી બાવાઓ, નિરાધાર ઘરડાં હુલાં પાંગળાંઓ, કે ચેપીલાં કોઠીઆં રક્તપીતીઆંઓ, સહુ સમાન ભાવે આ પોષણ પામતાં. પરનાતીલાંની કે રોગીઆંની સૂગ રાખવી એ આવી ધર્મ જગ્યાઓમાં નામંજૂર હતું. કોઠીઆં પીતીઆં રસોઈમાં કામે લાગે અથવા પિરસવા ઉટે, તો કોઈથી મ્હોં બગાડી રાકાતું નહિ.

ભજનિક સંતો

૩. ત્રીજે સમુદાય તે ભજનિક સંતોનો:

એને આપણે કવિ-ભક્તો કહીશું : ખાસ કરીને કબીર સાહેબની વાણીની અસર તળે આવેલા એ મીરાં અને નરસિંહના અનુગામીઓ હતા. લોક-સેવાને બદલે સાહિત્ય-સૃજન એમનો મનપસંદ વિષય હતો. ઉર્મિના આવેશ અનુભવી અપાર્થિવ મસ્તી—ecstasy—માં ચડી જઈ એ ભજનિકો કવિતા બેડતા. અલખ, અગમ, ગગન-જયોત, જ્ઞાન-ઝાલરી, વગેરે તત્ત્વનું ચિંતન કરનારા એ શોધકો—seekers હતા. અગમ-ગમની ન સમભય તેવી વાતો તેઓનાં કાવ્યોમાં ઉતરતી. એ પોતે પણ કદાચ સ્પષ્ટ ન સમજે તેવી શબ્દ-રચના તેઓ કાવ્યોમાં આણતા. એ કવિતા શુદ્ધ વૈરાગ્યની નહોતી. જીવનની અસારતાનાં એ કષ્ઠાંતો નહોતાં. એમાં તો આત્માની સમાધિના સૂર હતા. જ્ઞાના ભેદ પામવાની તાલાવેલીના, વિરહાકૂલ ગોપીના, સુદી દિલ્લસુદના તેમજ બ્યવહારગામી સુશ્લના સૂરોનું એમાં એકીકરણ હતું.

એ કાવ્યમાં કોઈ પંથનો આશ્રય નથી. કોઈ એક દેવતાની સ્તુતિ નથી. પણ શરણાગતી, મસ્તી, આનંદ-ઉદ્વેગ, ને પ્રભુવિરહના ભાવો ગવાયા છે. જીવનની લોલપતા, સ્વાર્થાધતા ને જડતા ઉપર મર્મ-પ્રહારો પણ છે. ગુરુભક્તિ પણ સવિરોધ છે.

આ પ્રથમ ખંડમાં તો આપણે ફક્ત એ પ્રદેશની કોર જ 'વેલા આવા'ના વૃત્તાંતમાં દેખીએ છીએ. એના ખરેખરા વિહાર તો હવે પછીના ખંડોમાં કરીશું.

આ ભજનિક-સંતોના સંઘમાં કેટલાક તો ઉદ્યમવંત ધરખારીઓ જ હતા : જેવા કે મીરો દાદી, બોબે ભગત વગેરે. બાકી ઘણા ખરા ધરખારી હતાં પણ બીનરોજગારી, કેવળ વસ્તીની સહાય પર રહે-નારા હતા : જેવા કે ભાણુ સાહેબ, ખીમ સાહેબ, રવિ સાહેબ વગેરે : કબીરજીની માફ સંસારવાસીઓ હતા, છતાં ભેખધારી કહેવાતા.

અંત્યજ સંતો

૪. ચોથો સમુદાય વાડીના સાધુઓનો : એટલે કે અંત્યજ ભક્તોનો, જેમાં રહીદાસ ચમાર, ત્રીકમ ને ભીમ મેઘવાળ, જીવજીદાસ ચમાર વગેરે નામે ઝળુકે છે. એ વેદ્ય તો બહુ કુલી કાલી છે. એની ફેરવો સહુથી અનેરી છે. એની વાણીની તો બહુ ગુપ્ત મંગા કુટી નીકળી છે. 'દાસી જીવણ'નાં ભજનો મીરાંના મદેની બરાબરી કરે છે. એનો પણ અભાવદો જ વિલાસ કરીશું.

તેઓની ફિલ્સુફી

આ સોરઠી સંતોની જીવન-ફિલ્સુફી શી હતી ? તેઓના ચિંતનમાંથી કંથો ધ્વનિ ઉડતો ?

પ્રથમ તો તેઓની દૃષ્ટિમાં ન્યાત જતોનું ઇચ્છનીયપણું નાશ પામ્યું હતું. સર્વે મનુષ્યો પ્રભુ પિતાનાં અને પૃથ્વી માતાનાં સંતાનો હતાં. સર્વેને ધર્મ આચરવાનો, ઉપદેશ દેવાનો, મુક્તિ મેળવવાનો અધિકાર હતો. તેથી જ આપણે તેઓના સંઘમાં આહિર, ચારણ, ગધઘ, કુંભાર, કાઠી, અધ્રમ મનાતા અંત્યજ કોળી, વગેરે તમામ જાતના સંતાનો બેઘડક સમાવેશ બેઠાએ બેઠાએ. મોટા નાનાની મારામારી મન્યાનો બહુ ઇતિહાસ આપણને મળતો નથી.

એજ ઉદાર વલણ પાપીઓ અને પતિતો પ્રત્યે અંગીકાર થયેલું બેબાય છે. ઘોરમાં ઘોર પાપાત્માની સામે પણ પરિત્રાણનાં દ્વાર બંધ થઈ નથી જતાં એ આ સંતાનો સૂર છે. રામડો શિકારી, બદરો ચોર, વીસામણ લુંટારો, બરકર્મ કરી બેસનારી ગધઘ નારી લાખુ, અથવા ગરીબોનાં ગળા કરનાર વ્યાજખાઉ વાણીઓ રવિદાસ : એ તમામને તરી જતાં ક્ષણ માત્રની પણ વાર નથી લાગી. તેઓને કોઈ સંતે શાપ આપી નરકવાસની વાટ દેખાડી નથી. પણ પરિપક્વ થયેલા કૃષ્ણની માફક, તેઓનાં પાપાચરણની મધોમધમાં વસ્તાવાની એક જ ધડી અવતાં તેઓને થુંટી લીધા છે. સમાજ પોતાની મરબદી રૂઢીઓના મિથ્યાભિમાનમાં ચક્રચૂર થઈ જ્યારે ગધઘ યુવતી લાખુને એક જ ચાચિચ-દોષને કારણે તિરસ્કાર દઈ કુવામાં ધંકેલતો હતો, ત્યારે એજ વસ્તીમાં રહેનાર, વસ્તીની જ સખાવત પર નિબનાર અને જૂના યુગના સંસ્કારો ધરાવનાર ભગત દાનાએ દુનિયાની તમજના રાખ્યા વિના એ અબજાને ઉગારી, આશરો દીધો, ગર્ભ-પાલન કર્યું, સૂવાવડ કરી, ગીગલા બેઠાને રમાડ્યો અને છેવટે સંત પદ દીધું. પોતે એ ગધઘ માતાની રાંધેલી રસોઇ એની સાથે એક જ થાળીમાં બેસીને જમ્યા.

એવી જ રીતે આપા દાનાએ ન્યાતની નિર્દય રૂઢીચુસ્તતા સામે હથેલી કરી બે રાજગર બાળકોને ન્યાતમાં લેવરાવ્યા. વટાળના સાંકડા વિચારો એનાથી સહન ન કરી શકાયા. આ રીતે તેઓ દુનિયાની અંદર રહ્યા રહ્યા પણ દુન્યવી સમાજના સાંકડાપણાની સામે ઉઠેલા હતા.

ત્રીજું : સૌરાષ્ટ્રની ઉતરની ભૂતિઓમાં દેવી-પૂજની ઓથે જીવહિંસા પ્રચલિત હતી. અને કાઠી રજપૂત જેવી ભૂતિઓમાં માંસાહાર સુશાન્યન

વગેરેનું ભેર હતું. એ મેલાં દેવ-દેવીની પૂજા ત્યજી મહાભક્તિ અને સદાચરણ પર ધણા મોટા સમૂહને લઈ જનાર પણ આ સંઘ વર્ગજ હતો. જીવહિંસાનું ભેર તેઓએ ધણે મોટે અંશે તોડ્યું હતું. પશુઓનાં બલિદાન, ભૂવાનાં ધુણવાં, દોરા ને ધાગા, વગેરે બહેમો ઠાળી ‘ઠાકર’ અને ‘દયા દાન’ પર પ્રીતિ નીપજાવવાનો તેઓનો પ્રયત્ન હતો.

ચોથું : મોટાં મોટાં મંદિરો ચણાવી, દિવસ રાત પત્થરની પ્રતિ-માઓને સાજા શણગાર કરાવવા : દિનમાં આઠ વાર આરતી, શયન કે ઉત્થાનનાં દરિયા કરાવવાં : અન્નકૂટ પૂરવા : પ્રતિમાઓનાં વસ્ત્રાભૂષણ પર દ્રવ્યની છાળો ઠરાડવી : એ બધા બાહ્ય આચાર આ વર્ગમાં બહુ ભાગે નજીવા જ ભેવામાં આવે છે. તેમ સામાન્ય રીતે પોતાની નિરક્ષરતાને કાણે, તેમજ કર્મમાર્ગી જીવનનાં શેકાણેને પરિણામે, શાસ્ત્રાભ્યાસ, પુરાણ કથાનાં કથન વગેરે તો ભાગ્યે જ તેઓનાં વૃત્તાંતોમાંથી નીકળે છે. જે કાંઈ વાણી હતી તે અનુભવની, નિરીક્ષણની અને વહેવારની જ હતી; ધર્મના અવગાહનની નહોતી. ઉલટું વિદ્યાભ્યાસ તેમજ વિધિ ક્રિયાકાંડ સામે તો તેઓના બળન-સાહિત્યમાં ધણા ઉચ્ચ કટાક્ષો ઠેર ઠેર નજરે પડે છે : જેવાં કે

ઘટડામાં ચાંદો, ઘટડામાં સૂરજ,
ઘટડામાં નવલખ તારા રે
કાચી કેણે ધીરેલ મોરી કાચા !

અથવા

ગરવાનાં ત્રોવર મારે રોમે રોમે રોપાણાં,
શિખર રોપાવેલ મારે શિષે જ.

નવરો નવાણું નદીયું અંગડે ઉલટીયું રે
ગંગા જમના સરસતી જ.

ગંગા-ચમૂના કે કાશી કેદારની યાત્રાઓ ન થાય તો કશી ફિકર નહિ : સદાચરણ પાળનારાને તો અતઃકરણમાં જ ગંગા છે, અને ખુદ ગંગાને પણ પોતાનાં મજા ધોવા સંતોને ચરણે આવડું પડે છે, એવાં સાદાં જીવન-સૂત્રો તેઓ લોકોને શીખવી ગયા છે.

મેળાઓ : મેળાઓની પ્રથામાં સંતોએ ધણું જીવન મેલી દીધું હતું. મેળાને તીર્થસ્થળો સાથે સંધાડી દઈ, તીર્થસ્થાન, બળનકીર્તન, અન્નદાન અને પોતાની હાજરી વગેરે વડે ધાર્મિક વિશુદ્ધિનો પાસ પાડવાનો એ પ્રયત્ન હતો. એવા નિર્ભય વાતાવરણને કારણે જ તેમજ

નારી, બંનેનાં વૃંદ ઉમઠતાં. એ શુદ્ધ વાતાવરણની ગ્રાંથે સાહિત્ય, કળા, રમતો, શરીરબળ, હટાણાં, પશુપાલન વગેરે પોષાતાં. મેળાઓની આજે ઝડપભરે એ અધોગતિ થતી નય છે, તે પરથી ગમ પડે છે કે એ આ લોક-સંતોની જીવન-વિશુદ્ધિ મેળાઓમાં ન સીંચાણી હોત, તો તેમાં સારાં તરવો ખીલી શક્યાં જ ન હોત.

સંતોની જગ્યાઓ

પ્રથમ સાદી-પર્ણકુંદી કે માટીનું સાફું ભીંતકું : પંથીઓને અથવા પશુઓને પાણી પાવાની ને ન્હાવાની કૂંઠ કે અવેઠી : નિરાધાર કુધાતરોને માટે રોટલા માગી લાવવાની એક ઝાળી: એકાદ દૂબળી 'કામધેનુ' : આ રીતે જગ્યાનો પાયો રેપાય. પાંચ પાંચ સાત સાત ગાક સુધી સંતો ઝાળી ફેરવે. હુકડા ઉધરાવે. સહુસાથે બેસીને ખાય.

પછી લોકો પોતાનાં ખેડ વેપાર પર લાગા કરી આપે : સદામત ચાણુ થાય : પરગણુ ને ઉધમી પ્રબ પોતાની કમાઇમાંથી ધર્મદાનો હિસ્સો કાઢી અનાજની ગુણીઓ કે ગાડીઓ ઠલવી નય. રસોડાં બહેતાં થાય. ધેનુઓ વધે. કામ કરનારા વધે.

તે પછી સંત પુરૂષની સિદ્ધિનો મહિમા દાખવારા બે ત્રણ પરચા-અમત્કારો બહાર પડે : વસ્તીની આસ્થા વધે : છબ્દ કૃષ્ણની સિદ્ધિ માટે માનતા માની હોય તે પરિપૂર્ણ થતાં લોકો પોતાનાં ગાયો, ઘોડાં, નિર્વશી-ઓની ધરવકરી વગેરે જગ્યામાં અર્પણુ કરી નય.

એટલે જગ્યાએ ધર્મી બે રૂપ : એક અનાથ-આશ્રમનું અને બીજું ગૌશાળાનું. અપંગો, કોઢીયાં પીનીયાંઓ, નમાયાં ને નબાપાં, નિરધારો ને અશક્તો, સાચા ત્યાગીઓ અને નૃડા એદીઓ, બધાંનો ત્યાં આશરો અંધાયો. રાજ, સમાજ કે બહાલામાં બહાણું સગું પણ જેને ન સાંચવે તેને આ જગ્યાઓ સાંચવતી : વિના સૂગાયે એનાં પાસ પડે ને મળમૂત્ર આંહી ધોવાતાં.

પછી રાજદરબારોએ તો આસ્થાને વશ બની જમીનો આપવા માંડી. પણ મૂળ સ્થાપકો આ પ્રેક્ષાભનનું ભુરૂં પરિણામ સમજતા હતા. તેથી જ આપા દાના જેવા ડાહ્યા પુરૂષે આખાં ને આખાં ગામ-ડાંનાં દાન સ્વીકારવાની પણ ના પાડેલી. છતાં બહોળી લોક-સેવાની અભિ-લાષ્ટ્યે આવા ગરાસો આખરે સ્વીકારાયા. એટલો સેવાનો પરિચય વધ્યો.

એનું મેલું કૃષ્ણ મૂળ સ્થાપકના મૃત્યુ પછી વર્તે જ આવ્યું. સ્થાપકોએ

કાં તો પોતાના અથવા ભાઈ ભગીનનાં વંશમાં એ જગ્યાની સેવકરી, અથવા કોઈ સુપાત્ર ચેલાને ખેસાડવાની પ્રથા પાડી.

નવા સંતો સેવક મરીને ગાદીપતિ બન્યા. છડી, પધરામણી ને સામી-યાંની ભળમાં ફસાયા. પૂર્વજે કરેલી કમાઇને ભેરે અંધશ્રદ્ધાળુઓમાં પોતાના ભૂડા પરચાની વાતો ફેલાવી. મૂળ સ્થાપકની દીન મદુદીની સન્મુખ જ મોટા મહેલો ખડા કર્યા. મંદિરોનાં ઇડાં પણ આસમાને ચડાવ્યાં. વાહનો, રૈયાસતો, ને વૈભવવિલાસો વધારી રાજદરબારોની હોડ કરી. જગ્યાને વંશ પરંપરાની ભગીશે ખનાવી, ને કાં તો જગ્યાના વારસા માટે લડતા ચેલાઓએ અદાલતે ચડી લાગતી વળગતી રાજસત્તાઓનાં આધિપત્ય સ્વીકાર્યાં. ભેખને નામે કેવળ ભગવા રેશમની ધબ રહી. ગોરાળામાં ગાયો ઉપવાસ કરતી ખીદે અંધાઇ રહી. ઘોડહારમાં ઘોડાં લાંબાં કરી કરી મુવાં ને કાં અમલદારોને જ ખપમાં આવ્યાં. અને ધર્મચેલડાં અંધશ્રદ્ધાળુ લોકોએ તો “ગાયના દૂધ સામું ભેઇએ, ગાયના ઓખર સામું કાંઇ ભેવાય ?” એવાં નાદાન સૂત્રો પકડી રાખી આ પાપનાં યાનકોને પોતાની સખાવજો વડે પોખ્યે જ રાખ્યાં. એટલે જ આજે ‘આપા વીસામણ’ જેવાની જગ્યાઓ બધા ધર્મકર્મથી પરવારી બેઠી છે, આપો વીસામણ તો કાઠીઓને કેવળ ભૂડા સોગંદ ખાવા પૂરતો જ રહ્યો ને ભીમનાથ જેવાં સ્થળો પર મંહત નામધારી પામર માનવી બ્યસન, બહુપત્નીત્વ વિલાસ વગેરેમાં ફૂળી ગયો છે ત્યાં સુધી પણ લોકોએ પોતાની સખાવતોના લાગા બંધ નથી કર્યા. આપા દાનાની જગ્યા તો કેવળ કુટુંબી ભગીર જ બની ગઇ છે. સંત દેવીદાસની પરબવાવડીની જગ્યા પર એક અંબાણી બાઇએ કુટુંબનું સ્વામીત્વ જમાવ્યું છે. વીરપુર જલા ભગતની જગ્યા એના કુટુંબીઓને વારસામાં ઉતરી છે. બચી હોય તો અપવાદ રૂપી એકાદ પીપાવાવ જેવી પુનિત જગ્યા. ત્યાંના મંહત આજ પણ સાચા સેવક જ રહ્યા છે. બાકીના ઘણા ઘણા સંત મહતોના મકોનો ઇતિહાસ વધતો ઓછો રોચનીય છે.

પરચાનાં સત્યાસત્ય

હવે આપણે સોરડી સંતોના એક રોચનીય, ભમણાજનક અને અનર્થકારી અંગ ઉપર આવીએ છીએ. એ અંગ છે પરચાનું-અમલદારનું. અમલદારોના થર કેવળ સોરડી સંતોની જ નહિ, પણ દુનિયાના લગભગ લગભગ પ્રદેશોના પુરાતન સંતોની તવારીખ પર બાજેલા ભેવાય છે. કુદરતી પ્રકૃતિથી મોંઝી, અથવા તેની થે પૂર્વેના ચઢી સંતોથી આરંભી,

ખ્રીસ્ત ધર્મતા અનેકાનેક ઓલીઆઓ-કે જેને saints કહેવામાં આવે છે તેઓના ચમત્કારો સુવિખ્યાન છે. ઇસ્લામના ઓલીઆઓનાં અરિત્રોમાં પણ “કરામતો”ની બાજુ હાસ્યજનક હદ લગી ગયેલી વર્ણવાય છે. દક્ષિણ હિન્દના તામિલ તેમજ મહારાષ્ટ્રી સંતોના ચમત્કારો પુસ્તકોમાં સંધરાયા છે. આપણે ઘર આંગણે મીરાનું વિષખાન, પ્રભુ-પ્રતિમા સાથે મીરાંની પ્રેમગોષ્ઠિયા, નરસિંહ મહેતાની હુંડીનો શામળા ગિરધારીએ કરેલો સીકાર, કુવરબાઇનું મામેરું પૂર્યાની, કારાજીહમાં રત્નહાર પહેંચાડયાની, મદલાર રાગિણીના ભેરે મેઘ વરસાવ્યાની વગેરે વાતો આવે છે, ને સાહિત્યમાં એ બધી હકીકતો સત્ય જેવી બની વણાઇ ગઇ છે. એ જ રીતે આ સોરઠી સંતોના પહેલા જ પાના પરથી પરચાની શરૂઆત થાય છે અને તે છેલ્લે સુધી આવ્યા જ કરે છે.

આ ચમત્કારો ને પરચાઓ શું છે? એ કેવળ નિર્મૂળ છે? મેલી બદુગરી છે? નજરબંદી છે? કે શુદ્ધ સત્ય વસ્તુસ્થિતિ છે? વાદળીના ઘોઘમાર વર્ષા વચ્ચે કોરાં નળીયાં રાખી દેવાં, મરેલાને પાછા પ્રાણ આપવા, એક નિઃશ્વાસ અથવા શાપ વડે- લીલાંને સૂકાં કરી દેવાં, જળાશયનાં નીરમાં અદલાબદલી આણવી, દાતાણી ચીર વાવી વડલો ઉગાડવો અથવા ખીપજાની ડાળી કુદરતી રીતે ન કોળે છતાં તેને કોળાવવી, સૂકી ધરતીનાં પટોમાંથી પાણી ખેંચી ખીયાવા રચવા, પશુને વાગેલી ગોળીનાં વીંધ પોતાના દેહમાં અનુભવવાં, એ સર્વ સૃષ્ટિમાં શો ભેદ સમાયલો છે?

એનો ભેદ પામવાના પ્રયાસો આ યુગે-વિજ્ઞાનનાં નક્કર સત્યો પર પોતાના પાયા ચણીને બુદ્ધિનું શુદ્ધ આરાધન કરનાર આ યુગે પણ કરી નેયા છે. આ મહાયુગની સત્યશોધક વૃત્તિએ કોઇ પણ વસ્તુને કોઇના ભરોસા પર ન સ્વીકારતાં, પરંપરાની પૂજનીયતાને ઠોકરે વધાવી, દરેક સત્યને પોતાની બુદ્ધિ-તુલાએ ચડાવી નેખી નેચું છે, અને એ તુલામાં ખેસી નેખાવાની ના પાડનાર ચાહે તેવી પ્રતિષ્ઠાવંત વસ્તુને પણ ફગાવી દીધી છે. પરંતુ પ્રત્યેક માન્યતા અથવા વસ્તુની આવી ઉચ્છ્વાજીરી લેવાના હક્કદાર આ મહાયુગે સાથોસાથ પોતાની ચકાસણીનાં સાધનો પણ બની શક્યાં તેટલાં સૂક્ષ્મ, પ.રગામી ને બહોળાં વસાવ્યાં છે. એણે પોતાની કોઇ શોધને કે પોતાના કોઇ પણ નિર્ણયને છેલ્લાં નયાં માની લીધાં. આ પંચમહાભૂતોના કેવળ સ્થૂલ સ્વરૂપ સુધી જ પોતાની દૃષ્ટિમર્યાદા ન માનતાં એણે તો અણદીઠ, અગોચર, ગેબી લેખાતી દુનિયાનાં દ્વાર પણ ખખડાવ્યાં છે, ને ક્લેરવાચન, ઓક્ટીલમ, મેરમેરીઝમ વગેરે ચાવીઓ શોધી કાઢી એ ગેબનાં તાળાં ઉઘાડી નાખ્યાં.

છે. એ શોધકો મહાજી ધર્મિષ્ઠો નથી, પણ કડક કઠોર વૈજ્ઞાનિકો છે. એ આર્માવર્ત જેવા પ્રભુધેલડા ને ધર્મધેલડા દેશનાં નિવાસીઓ નથી પણ પશ્ચિમના બુદ્ધિપ્રધાન જડવાદમાં જન્મેલા, ઉગરેલા, નિર્દય સ્વતંત્ર-શોધકો છે. ને તેવાઓની શોધકતા આસ્તે આસ્તે પોકારે છે કે આ પંચમહાભૂતનું પૂતળું જે માનવ-શરીર, તેને અને બાહ્યેની પ્રચંડ પંચભૂત-સૃષ્ટિને ઘાટો સંબંધ છે. માનવ-દેહમાં રમતી માનસિક ને આત્મિક શક્તિઓ એ પંચમહાભૂતની રચના પર અદૃશ્ય કાબુ મેળવીને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર એની ઘડભાંજ કરી શકે છે. superhuman અથવા supernatural એવી એ સિદ્ધિ નથી. એ કોઈ આકાશવાસી ઇશ્વરેવની આરાધના વડે સાંપરેલી જડીબુટ્ટી અથવા મંત્રસિદ્ધિ નથી. પરંતુ સારા ને નરસા સહુ માણસોની આંતરિક ઇચ્છાશક્તિને કેળવવાથી, સાંકળવાથી, કુદરતના ગુપ્ત નિયમોનું જ્ઞાન પામવાથી, અટલ પરિણામ તરીકે પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિ છે-વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિના જેવી જ એ સિદ્ધિ છે. વિજળી, વરાળ, પાણી, વાયુ, અગ્નિ વગેરે પર વિજ્ઞાનના ભણુભેદનું જે કબૂલે મેળવી કાઢ્યો, તે જ પ્રકારના કબૂલની આ બધી માનસિક સિદ્ધિઓ છે. તદ્વાવત માત્ર એટલો જ છે કે વિજ્ઞાન-વીરોએ પોતાના પરિમિત વિજ્ઞાનના નિયમોને રીતસર ગોઠવી સર્વગ્રમ્ય ને સર્વમુલભ બનાવી લીધાં, જ્યારે આ ગંબી વિજ્ઞાનને એવા બંધારણ-પૂર્વકના નિયમ પર ગોઠવવાનું કાર્ય એ શોધકો હજી કરી શક્યા નથી. આ બધા વિષયને લગતું સાહિત્ય થીઓસોફીના ક્ષેત્રમાં ખેંડાયું છે, અને બીજા ધણાઓ એને ઉકેલી રહ્યા છે. હજામુઓએ એ સર્વ શોધી લેવું રહ્યું છે. આંહી તો એના આત્લા ઉલ્લેખથી જ આપણું કાજ સરે છે.

પરચા અને સંતો

હવે સંતોને તથા આવી ગંબી સિદ્ધિઓને શો સંબંધ હોય શકે ? એ સવાલ ઉરે છે. આના જવાબમાં આપણને જ્ઞાનીઓ એવી રુઝાળ આપે છે કે સંતો બે પ્રકારના હોય : એક ત્યાગી ને બીજો યોગી : ત્યાગીનું લક્ષ્ય બહારની કોઈ શક્તિ સિદ્ધિઓ મેળવવા ન જતાં કેવળ પોતાના જ મનની શુદ્ધિ કરી લેવાનું-કામ ક્રોધ મદ મોહ આદિ વિકારો પર વિજય મેળવવાનું છે; જ્યારે યોગીનો મનોરથ શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી પ્રકૃતિ પર રાજ ચલાવવાનો હોય છે. ત્યાગી સાર્વિકતાને આરાધે છે, યોગી રાજસી તત્ત્વને બળે છે. ત્યાગી તો વિકારમૂક બની જમતને ચરણે ચમદાઈ જવા પણ તત્ત્વર રહે છે, જ્યારે યોગી સત્તા પ્રાપ્ત કરી પોતાને દમવા આબમાર દુનિયાને ડારવા

આહે છે. ત્યાગી મુક્તિનો કામી છે, યોગી શક્તિનો કામી છે. ઓતમ બુદ્ધ ત્યાગીની કોટિમાં સંચર્યા હતા, અને તે પછીના ધણા બૌદ્ધ સાધુઓ શક્તિને માર્ગે વળી તાંત્રિકો બન્યા હતા. જૈન તીર્થંકરો ત્યાગીઓ હતા, જૈન સાધુએ સદા ત્યાગના જ માર્ગી રહી ઇન્દ્રિયજીવ બનવાનું છે; પણ તેમાં યે યોગનો, તંત્રનો, શક્તિનો ઉપાસક ચતિવર્ગ નીકળ્યો હતો. મહાત્મા ગાંધી ત્યાગધર્મી છે, અરવિંદ ઘોષ યોગને પંથે શક્તિના ઝરા શોધે છે. દયાનંદ, સહજનંદ, વગેરે કેવળ ત્યાગી યે નહિ ને કેવળ યોગી યે નહિ, પણ બન્નેના મેળ મેળવનારા હતા. દયાનંદનું વૈરાગ્ય જ્યાં જ્યાં એના વ્યક્તિત્વની છાપ પાડવા અશક્ત નીવડ્યું હતું, ત્યાં ત્યાં એણે પોતાનાં નેત્રોનાં તેજ વડે, અવાજના પ્રતાપ વડે, મજ્જમ ઇચ્છાશક્તિની મદદથી માણસોને ડાયાં છે, ને પોતાનાં વર્ચસ્વ સ્થાપ્યાં છે. સહજનંદ ત્યાગમય હતા, છતાં ધણા મોટા અને જડ, પાખંડી સમુદાય પર પોતાનું પરિબલ પાયરવા માટે એણે ચમત્કારો બતાવ્યા.

આ સોરઠી સંત મંડલની અંદર પણ ત્યાગ અને યોગ ઉભયનું મિશ્રણ આપણી નજરે ચડે છે. ખરેખરા વૈરાગ્યમાં ગળી જઈ પ્રભુ-ઇચ્છાને માર્ગે પોતાનું શુદ્ધ સમર્પણ કરી દેનારા નિર્વિકારી જીતેન્દ્રિયો એ નહિ જ હોય. પોતાની ઇચ્છાશક્તિને—Will powerને—હિંસક પણ બની જાય એટલી હદ સુધી એણે કેળવી હશે. એટલું પોતાનામાં પ્રભુત્વ-ઇશ્વરી તત્ત્વ વસેલું હોવાને કદાચ પોતાનો જ એ જ્ઞાન હશે. જન્મથી જ અથવા તો કહો કે પૂર્વજન્મથી જ ઇચ્છા શક્તિના—will—forceના અથવા soul—forceના એવા બળીયા મનુષ્યોનું અસ્તિત્વ માનવું કઠિન નથી. માની શકાય એવી વાત છે. એમાં આત્મશ્રદ્ધા ને પ્રભુશ્રદ્ધા બન્નેની શક્તિ કામ કરી રહી હોય છે. એ શક્તિની વ્યવસ્થિત કેળવણી તેઓને કદાચ ન યે આવડી હોય. એ કેળવણી કુદરતી રીતે જ થઈ ગઈ હોય, અને પોતે એ શક્તિની પ્રાપ્તિને ઇશ્વરની પ્રસાદી રૂપ જ સમજી લીધી હોય. આ દેહે અને આહે તે હરકોઈ માનવીને માટે એ સાધ્ય છે તેવું તેઓ ન યે માનતા હોય. અને આવા અજ્ઞાનને પ્રતાપે જ કદાચ તેઓએ પોતાની સિદ્ધિઓનો સંકેત જગતની સન્મુખ નહિ કર્યો હોય.

એટલે જ આ ચરિત્રોમાં કેટલાક ચમત્કારો ચાહીને અમૂક કાજ સાધવા માટે બુદ્ધિપૂર્વક અજમાવેલા લાગે છે, કેટલાકમાં ચમત્કારોના અંશ ઓછા અને ઇચ્છાશક્તિ, કંઈકા બાવના તથા કાંઈક વિજ્ઞાનતાત્મક, એ ત્રણેનો અંશ અધિક છે. દહાંત તરીકે દાના ભગતે કણ્ઠથીની ટીક-

રીનાં માથું ચાલી લેઇને ઉંદરીનો વ્યાધિ મટાડ્યો, એ ઘટનામાં કરી અપ્રાપ્ય ને ઇશ્વરી સિદ્ધિનું આરોપણ કરવાની જરૂર નથી. એક તો યુક્તિ પોતે જ સામાન્ય રીતે અકસીર ઔષધિનાં તત્ત્વો ધરાવનાર વસ્તુ છે. તેની અંદર એ ચાટનાર પુરૂષની અનંત કડલ્યા રેડાણી. અખૂટ પ્રભુ-શક્તિ પણ સીંચાઇ ગઇ. અનુકરણ અને આસ્થા તો ભગભગ દરેક માનવના જીવનમાં કેવા બળવાન ઉપચારની ગરજ સારે છે તે આખ્યા સહુના અનુભવની વાત છે. એ પ્રબલ ઉપચાર-શક્તિ સામાન્ય જીવ-દયાના પ્રસંગ કરતાં દાના ભગતવાળી આ ઘટનામાં સહસ્ર-ગણી પ્રબળ બની ગઇ હોવી નેહયે. નહિ તો જીવે ચાટવાની ઉર્મિ કદિ ન આવે. ને ચાટલા પ્રાણીયની તાત્કાલિક અસર એ છોકરીના માથાના વ્યાધિ પર નીપજે તેમાં કરો યે અશક્યો નથી.

તે જ મિસાલે દાના ભક્તે ઘોડાની જીમ સાંધ્યાનું દૃષ્ટાંત સમજીએ : શરીર-શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે શરીરના સર્વ ભાગો કરતાં જીભનાં પરમાણુઓની રૂઝણ-શક્તિ ધણી વધુ ત્વરિત છે. એનો જખમ ઝરપથી મળી બચ છે. તે ઉપરાંત ઘોડાની જીભના દુકડાના રેવણ વખતે સંત દાનાની દયા-શક્તિ પણ તીવ્રતાથી એ જીભનાં પુરૂષલોને બેડાવાનું ગુપ્ત ભેર આપી રહી હશે એ કલ્પવું કઠિન નથી. જગતના કોઇ પણ સ્થૂલ સાધન કરતાં આંતરજ્ઞતિનું કૌવલ શતગણું અધિક હોય છે એ સુવિદિત છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિ દુવા, પ્રભુપ્રાર્થના, ઇત્યાદિનો પ્રભાવ માનવ-શરીર પર પડે જ છે, એમ બધા કબુલશે. અને એવો જ પ્રભાવ વનરખતિ કે પશુ-જીવ પર પણ પડવો જ નેહયે એમ માનવું, જગદીશ બોધની શોધ પછીના આ સમયમાં લગારે કઠિન નથી. પંચ મહાભૂતોના હૃદય-તાર પરસ્પર રણગણી રહ્યા છે. એક તાર પર જરી કગપ થતાં જ અન્ય અનેક તારોને એનાં આંદોલનો હલાવી શકે છે. માત્ર એ જીભમાંથી સુસંવાદી સંગીત જન્માવવું હોય તો જેમ તારોની ગોઠવણ આવડવી નેહયે, તેમ પ્રકૃતિનાં તમામ તત્ત્વોમાં આપણા હૃદય-સૂરોના ધ્વનિ જગવવા માટે પ્રકૃતિ અને આપણે, બન્નેના આતમ-તારોની સૂરીલી ગોઠવણ જ આવશ્યક છે.

એ ગોઠવણ તદ્દન સાદી છે. દૃષ્ટાંત લઈએ: રતા િભક્તને ખોબે રમવા સાવજ આન્યા. હિંસકોએ હિંસા મેલી સંતના ચરણ ચાટ્યા. એમાં કરો અમત્કાર નથી. જાતભાવના તારોએ ત્યાં મધુરો મેળ લઈ લીધો. એજ રીતે દાનાના આતમ-તાર પુણીનાં પડ તમે વહેતી સરવાણી સાથે કાં ન મળ્યા હોય ? પછી એ સરવાણી બહાર નીકળી પ્રતિબિંબિ કાં ન પાડે ? એમાં બહુ કે અમત્કાર કશું જ નથી. વિશ્વ-તત્ત્વોની રચના કોઈ

બહુ તારે વાળા વાલ જેવી છે. એ તારે એક બીજનો પડખો પડખ છે. અનુકરણમાન છે. પણ એનો મેળ નથી મળ્યો હોતો. મેળ મળે ત્યારે બેશક એ મનધાતુ પરિણામ આપે. અજ્ઞાનીઓ એને પરચા કહે.

અમત્કારોનાં પરિણામ

આટલે સુધી તો અમત્કારનું વૈજ્ઞાનિકપાણું આપણે ચર્ચું. અને દલીલ ખાતર અથવા અદ્વાર્ણક માની પણ લઈએ કે સોરડી લોક-સંતોએ પ્રકૃતિના નિયમો સાથે આટલી-હદ સુધીની એકતાનતા સાધી હશે. પરંતુ તેથી શું એ સિદ્ધિનો અમત્કારરૂપે ઉપયોગ થવો ઘટિત હતો ? ઇષ્ટ હતો ? એનું પરિણામ કેવું આવ્યું છે ? પ્રજના માનસ પર એની અસર કેવી માડી નીવડી છે ?

સંતોનાં વૃત્તાંતો વાંચતાં પરચાને લગતી આટલી વાતો તરી આવે છે :

૧. એક પછી એક દરેક માણસે પોતાના ગુરૂનો કાંઈક અમત્કાર જોયા પછી જ એનું શિષ્યપદ સ્વીકાર્યું છે. તે સિવાય એ શિષ્યને ખરે વૈરાગ્ય આવ્યો જ નથી. ગુરૂના એકલા ચારિત્ર્યના ગુણો દેખીને કોઈ એકો ખરેખરે ગળ્યો નથી.

૨. લોક સમુદાય પણ સંતોના નર્યા શિયળ તપને અથવા ત્યાગ સંયમને નમ્યો નથી. સંતની એકલી સમજવટ વસ્તીએ માની નથી. એકલા જ્ઞાનને હૃદયપૂર્વક કાન દીધા નથી. એકલી નિર્વિકાર જીવન-દશા જોઈને જનતા પીગળી નથી. પણ એના એકાદ પરચા થકી અંજલ જઈ માથું નમાવ્યું છે. કાં તો એના કોપનું ભુરું પરિણામ કદાપી ભય સેવીને સીધાં આચરણ કર્યાં છે, અથવા એની માનતા માનવામાં ઇષ્ટ કળની સિદ્ધિ થવાથી એનો પ્રતાપ અંગીકાર કર્યો છે. પરિણામ એનું આવ્યું કે

૧. સંતજીવનની ત્યાગમયતા, નિર્વિકારતા અને તપચર્યા કરતાં વધુ મોટો મહિમા પરચા બતાવવાની નીચેરી સિદ્ધિને મળ્યો. લોકોને ન સમજાયું કે પરચા તો પાર્થિવ વસ્તુ છે, એક જાતનું માનસિક સત્તા-બળ છે, મુક્તિનું સાધન નથી. અને જેમ એક પાપી માણસ પણ કસરત કરીને અંગબળ ખીલાવી શકે છે, તેમ પાપી અથવા સામાન્ય ચારિત્ર્યનો માણસ પણ પરચાની સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ પ્રયત્નો વડે કરી શકે છે. આ વસ્તુ સદંતર વિસરાઈ ગઈ. પરચા-શક્તિને પ્રજાએ પ્રમુદ્ધ માની લીધી.

૨. ગુરૂઅદ્વાનું મંડાણ શિયળમય જીવન પર નહિ, પણ ભય અને લાલચ પર મંડાયું : “ભાઈ ! ક્યાંકક આપણું ધનોન પનોત માઠી નાખરો ! અથવા તો દીકરા દેરો. રોગ મટારો ! માટે પગે પડો !”

૩. પરચા આપવાની શક્તિ મહિમા-પદે સ્થપાય પછી તો ચાહે તેવા પતિત પુરૂષના નામ સાથે પણ કલ્પિત પરચાઓ બેઠી લોકોમાં તેનો પ્રચાર કરવાની કુનેહો વધરાવા લાગી. અમૂક સંતે અમૂક માણસને અમૂક ભતનો પરચો ખતાવ્યો એવી ગપ અત્યંત રહેલાઇથી ગળી જવાની પ્રકૃતિ આજ્ય પ્રભમાં રૂઢ થઇ ગઇ છે. એટલે ‘પરચા’ સિદ્ધિની વસ્તુ મટી પાખંડની વસ્તુ બની ગયા. અને એનું સત્યાસત્ય ચકાસવાનું કોઇ સાધન જ હોઇ શકે નહિ તેથી પાખંડ પ્રવર્ત્યું.

ઉપર કહ્યા અનર્થોનો વિચાર કર્યા પછી આપણે સ્પષ્ટ નિર્ણય એક જ હોવો જોઇએ કે પરચા-એ સાચા હોય અથવા ખોટા-અતિ અનિષ્ઠ વસ્તુ છે. એ ભલે સિદ્ધિ હોય, ભલે કેળવી શકાય તેવી હોય, છતાં એ બ્રામ્હ, બહેમપોષક અને વિપથગામી મનોદશાની માતા હોવાથી આપણને ન ખપે. પરચા-શક્તિના પડદા આડે પાપાચાર ચલાવનાર સિદ્ધોની નહિ, પણ પરચા-શક્તિ વિનાના ચારિત્ર્યવાંત અને પ્રભુપરાયણ ભક્તોની જ આપણને જરૂર છે. અથવા તો પરચા-શક્તિ વડે પ્રભ પર અનેકાનેક ઉપકારો કરી શકાતા હોય-જેવા કે દાના ભક્તે કર્યા-તો તે ઉપકારોને પણ આપણે જતા કરવા જોઇએ, કેમકે એ બહેમને તેમજ અધર્મજ્ઞાને ઉત્તેજે છે. તેમજ એ અનર્થ માટે વપરાવવાનો પણ ભય છે.

ગોરખો ભગત પોતાના જ ઉપર ત્રાસ વર્તાવનાર દરબાર નાભ કરપડાને, એના પરાજયને સમે એને નગનદશામાં પડેલો સાંભળી, હુજડાંની પોટલી લઇ એને પહેરાવવા ગયા, અથવા પોતાની ગાંઘે ચોરી જનારાઓને વાછરડાં પણ મોકલી દેવાની સૂચના કરી; એવી એની ક્ષમા ભાવનાની પડખોપડખ જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ કે એણે હોકાની નળી કુંકાવીને થાનમાં બેઠે બેઠે મોરબીનો ગઢ પાડ્યો, બેઠહાર તોડી તથા કુંવરને પછાડ્યો, ત્યારે આપણને બે ભતનો અફસોસ પાય છે : એક તો પોતાની સિદ્ધિના આવા દુરૂપયોગ માટે, ને બીજો આવા ક્રૂર સામર્થ્યને નર્મન કરનારા લોકોને માટે. ગોરખાની સંત તરીકેની મહત્તા તો પેલા ક્ષમાના પ્રસંગોમાં ઝલકે છે, આ વૈર લઇ શકનારી સિદ્ધિમાં નહિ.

એજ દૃષ્ટિથી બદરા ભગતને તપાસીએ: મેખા ભક્તની આકર્ષણીના પ્રહારો ખાઇને પણ એણે મારનારના ચરણો ચૂમ્યા. એ એની મહા-નુભાવતા : રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પરનો એનો વિજય : પછી એણે બકરી જીવતી કરવાના કે મોઢરી સાટે ગાયો આપવાના પરચા ન ખતાવ્યા હોય તો પણ એનું સંતપણું અંધુ નથી જ પડતું.

સાચા કે જુઠા, પરચા નજ જોઇએ. સંસારમાં નંદન-વન ઉતારે તો પણ ન જોઇએ. પ્રભુએ પાંચાલીનાં ચીર ન પૂર્યા હોત તો તેથી શું એ

સતીનું સતીત્વ નિસ્તેજ થઈ જવાનું હતું ? પાંચાલીની હબરો પુત્રી-
ઓની શિયાળા-હુંડને સમયે પ્રભુ નથી પધારતા તેથી ચે શું ? એ વચ્ચે-
હરણનો જવાબ ઇશ્વરી વચ્ચે-પૂરણથી નહિ પણ ભીમની ગદા વડે
અથવા અન્નના ગાંડિય વડે થવો જોઈતો હતો.

નરસિંહ મહેતાને કારાજીડમાં હાર ન મળ્યો હોત તો ? અથવા
કુંવરબાઈનું મામેરું પ્રભુએ ન પૂર્યું હોત તો ? તો શું નરસિંહની
ભક્તિમાં ન્યૂનતા ભણાત ?

મીરાંનાં વિષ-કટોરો અમૃતમય ન બન્યા હોત તો ? તો શું
ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ અને મીરાંનું સતીત્વ ખોટું પડત ?

ના. એની નિરાધારતામાં અને સહીદીમાં જ સંતો તો અમર બને
છે. દયાનંદ કે શ્રદ્ધાનંદને પરચા પૂરવાની જરૂર નથી પડી.

પરચા આપણને ઠગે છે. શુદ્ધાત્મા ન હોય તે પણ એ સિદ્ધિ પામી
શકે છે. મેલાને પણ મળે એવી એ વિદ્યા છે. ચારિત્ર્યને બદલે ચમત્કાર
આપણી હૃદયનાનું ધોરણ બને છે. એનાથી ઉત્પન્ન કરેલી શ્રદ્ધા તે શ્રદ્ધા
નથી, ભય છે, સ્વાર્થની લાલચ છે.

આ ચોપડીમાંના ચરિત્રો આલેખવા બેસતાં, પરચાઓ મારાથી છોડી
રાકાયા નથી. કંઠસ્થ ઇતિહાસ-સાહિત્યને વફાદાર રહેવા માટેની મારી
એ ફરજ થઈ પડી હતી. સલાહકારોની સલાહ પણ એવીજ પડી. અન્ય
પ્રાંતોમાં ને દેશોમાં થયેલા આવા સંગ્રહોમાં પણ એ જ પ્રણાલી જોવામાં
આવી. એટલે લાઝુ' કે કંઠસ્થ સાહિત્યના સંપાદકે પોતાની વિવેકબુદ્ધિ
પોતાના પ્રવેશકમાં જ વાપરવી રહી. વસ્તુના સંગ્રહકાર્યમાં તો એના હાથ
અમુક રીતે બંધાયેલા જ હોય છે. વળી 'પરચા' એક શાસ્ત્રીય વિષય છે,
અભ્યાસનું અંગ છે. અનભ્યાસી એની સાથે મનફાવતી રમત રમી શકે
નહિ. એના ઉપર ખાસ અભ્યાસી જનોના નિર્ણયો મેળવ્યા પછી જ એનું
સાચ ભૂક નક્કી થઈ શકે. માટે જ મેં એ બધાને આંહી સંધરેલા છે.

છતાં એક છૂટ મેં લીધી છે. પરચાઓના થર પર થર ચડેલા છે,
તેમાંથી હું આ સંતોની નક્કર જીવન-મહત્તા વીણી લેવા મથ્યો છું.
પણ કેટલીક મહત્તાનું સુવર્ણ એ માટીની સાથે એકું તો એકમેક થઈ
રહ્યું છે, કે સાચા ક્રીમીઆગર થઈ જ એ ભૂકું પાડી રાકામ. હું એ
નથી કરી શક્યો. છતાં નરી માટીને તો મેં ફેંકી જ દીધી છે. જેટલી ધૂળ
સોના સાથે બળેલી છે, તેટલી જ મારે રાખવી પડી છે. જેટલા પરચા સંતોની
જીવદયા ને જન-સેવાનાના ધર્મતક છે, એટલા જ આંહી સંધર્યા છે.

પાંચાળનું ભક્તમંડળ

૧. આપો મેપો

૨. „ રતો

૩. „ ભાદરો

૪. „ ગોરખો

(૧)

“એ લા મેપા ! આ આભમાં વાણી ચડી. તારાં નળીઆં ઝટ ઝટ ઢાંકી વાળ્ય. નીકર હંભાં નળીયાંનું પાણી થઇ જશે.”

“આપા રતા ! આમાં નળીયાં ઢાંક્યાં ર’ એમ નથી. વાણ વરુ’ વરુ’ થયું છે ત્યાં, ઠાકર વિના બીજું કશું આપ્યું હોય હાથ હાથ એમ છે ? આટલો પથારો શી ઢાંકાય ?

“માળા મૂરખ ! ઠાકર તારો ક્યાંય સુધી રહેશે. આ બીજા સહુ કુંભારએ પોતાનાં નળીઆં ઢાંકી લીધાં એમ લાગી લે, નીકર તારો ઠાકર સો માઉ છેડો રહી જશે.”

“ના ના દરબાર, ઠાકરને ઢાંકવું હશે તો વાર નહિ લાગે. ને ઠાકરને પચાળવું હશે તો ઢાંક્યાં ન રહેશે નહિ.”

પાંચાળમાં નવું મોલદી ગામ જન્મ્યું છે. ખોરમાં માળવા માટે નળીઆં પાક્યા જાન શામળા કુંભારોને તેમજ છે. જુદાં પાદર એક સામટા પચીસ માલો વહેતા થઈને નળીયાંના હંભાં ઉતારે છે. પણ હવે નીચાડો નથી પાક્યો. ત્યાં જો જો મહિનાની મળી વાણીએ આભને ઢાંકી લીધી. સહુ

કુંભારોએ દોટાદોટ કરી પોતાના કચરીયાં નળીયાં ઢાંક્યાં, પણ એક મેપા નામનો કુંભાર તો માત્ર ઇશ્વર ઉપર જ આસ્થા રાખીને ઉભો થઈ રહ્યો. એટલા બધા નળીયાંના પથારા ઉપર ઢાંકવાનું મેપાની પાસે કંઈ સાધન જ નથી. મેપા કુંભારની ઇશ્વર ઉપરની આસ્થાની હાંસી કરનાર આપો રતો તે મોઢડી ગામનો કાઠી ગજલેરો હતો. ઠાકરની એ ટેકડી જ કરે.

એટલી વારમાં તો આકાશ માથે વિજળીનો કણકો ગાળ્યો. વાણી તૂટી. રતા દરબારે હસીને રીડ પાડી કે “લે મેપા, હવે બોલાવ તારા ઠાકરને. તે છતરી ધરે !”

“ઠાકરને રાખવું હશે તો એ....આની એથે ય રાખશે !” એટલું બોલીને મેપાએ પોતાના અંગનું ફેડીયું ઉતારી નળીયાના પથારા ઉપર ફગાવ્યું, અને મેપાના અનરધાપર પાણી જ્યારે બીજાઓનાં નળીયાંને પલાળી તાણી ગયાં, ત્યારે મેપાનાં નળીયાં ઉપર છાંટા પણ ન પડ્યો; ચારે કાર છેટેથી જ પાણી ખેળેળીને આડ્યાં જાય છે. મેપો આકાશ સન્મુખ બે હાથ જોડીને ઇશ્વર-ધ્યાનમાં તસ્લીન બનેલો ઉભો છે. ઇશ્વરી ગેબની અંદરથી એને તો જાણે કે આજ આ કાલ્પ ખુંદનાર કુંભારની મારફત કાંઈએ ઇસારો કર્યો. આબનાં નોતરાં ઉતર્યાં.

સદ્ગુણો સમભાવ્યું સાર્નમાં
માયાં લેહેનાં બાણ

વિચાર કરું તો વેદના બારી
એ જ મારે જાણકણ મગદયા રવિ બાણ
રણક બાણરી
જણણ બાણરી !

એ જ મને સંત મળ્યા રે કુહાબી
રણક બાણરી
જણણ બાણરી !

એ જ મેં તો એવું રે તખત પર બાબી
રણક બાણરી
જણણ બાણરી !

વરસાદનાં પાણીમાં તે દિવસ જેવી-મ્મી પીગણી મધ હતી, તેવા જ ઓગણી ગયેલા અંતરવાળો રતો દરબાર, પોતાની ડેલી મેલીને હોકા લઇ મેપા કુંભારને ચાકડે આવી બેસવા લાગ્યો. કુંભાર અને કાલી વચ્ચેના ભેદ એને મનથી ટળી ગયા હતા. એણે હાથ લંબાવીને કહ્યું “લ્યો ભગત, હોકા પીશો ?”

“અરે આપા વિંતમે ગલદેર”, ને અમે વસવાયાં ! તમરો હોકા એઠો કેમ કરાય ? આ મારા ગારાળા હાથમાં હોકા બગડશે.”

“ના ભગત, હવે આલડછેટ મેલી દીધી. મારો ગમગા મંડ્યો છે.”

એમ હોકા પીવાવા લાગ્યા. પછી તો રતા દરબારે મેપાને હોકા ભરી દેવા માંડ્યું. અને ત્રીજે દિવસે તો મેપાના પગમાં પડીને અરબ કરી કે “ભગત ! મને તમારી કંઠી બાધો.”

કુંભારની પાસે ભક્તિની દીક્ષા લઇને કાઠી દરેક મહિનાની બીજે મોલડીથી આઠ ગાઉ થાનની જગ્યાએ આવતો થયો. એક દીકરી સિવાય રતાને કંઈ છાં નથી. દીકરીને થાન પાસેના સોનગઢ ગામના એક કાઠી વેરે પરણાવીને રતો અત્યંત આનંદ મેલે છે. એનો ‘માયલો’ મરી ગયો છે.

(૨)

એક અહર દેવળી સમસમે
બેની મારો સંદેસો લઈ જા !

મારા હાથની ડેલીએ જઈ કેને
તમારી દીકરીને પડિયાં દુઃખ !

દીકરી દુઃખ રે હોય તે વેડીએ
દીકરી શુખ વેડે છે સો !

હાથ મેતર હોય તો બેડીએ
મોલવા દુઃખ મોલવા કેમ જાય ?

હાહા કુવો રે હોય તો ત્રાગીએ
ઓહ્યો સમદર ત્રાગ્યા કેમ ભય !

હાહા હાંદો રે હોય તો વેચીએ
ઓહ્યો પરણ્યો વેચ્યો કેમ ભય !

હાહા કાજળ હોય તો બાંચીએ
ઓહ્યાં કરમ બાંચ્યાં કેમ ભય !

“એ આપા બદરા ! અને તો તારી ગા’ રહેવાઈએ બલો
અને મારી ધોડી પાછી દષ્ટ દ. હું તારાં પથમાં પડું છું.”

“ભણે બાવાજી ! તું કલો મક્તનો રમરમ મા, ને ધોડી
દુઠે ને મળે. તાજે ભેખધારીને વળી રાગમાં ધોડું ફવાનું ?”

“અરે આપા, બીલું કાંઈ નહિ, પણ મેં ને મારાં એક-
રંએ પોંચા કરાવીને ધોડીને ઉઝેરી છે. એ બાપ, હથેળીમાં
પુણી પાછને મોટી કરી છે. અને હવે હું માગણી લેવા શી
રીતે ભણશું ? મારાં બચલાં ખાશે શું ?”

“હવે ડખ ડખ કરતો બાગ્યને આસેથી, જાણકીના ! બાગ્ય
બા, નીકર પરાણો ખાઈશ.”

પાંચાળમાં થાન નામે મામ છે. એ ગામમાં રતાનો બચાઈ
બદરા કાઠી રહે છે. આખા ગામને ધરધરાવનાર એ બદરા
આજે એક ગરીબ બાવાની સુંદર ધોડી ચોરી લાભ્યો છે અને
આત્મારે બાવાજીની તથા બદરાની વચ્ચે એ વાતની રમઝક
ચાલે છે. પહેલેથી જ કમાળી આડશે ઉભી ઉભી આપા બદ-
રાની ધરવાળી માંકબાઈ, રોટલા કરતી કરતી, એકે હાથે
આવીને આ વચ્ચે સાંભળતી હતી. પોતાનો ધાતકી પશુ બિ
બાવાને સંતાપી રહ્યો છે એ જાણીને માંકબાઈનું અંતર ચતારું
હતું. એમાં પણ આપા બદરાએ પરાણો લેવાની જાણને
જાણે. માર મારવાની તૈયારી કરી, ત્યારે તો કમાળી કંડુનાં
પગલાં દેતી આસરીમાં ઉતરી અને અંતર પીમાળી નાખે એવા
ચીકા સરે બોલી કે

“ એ કાઠી ! ગરીબની આંતરડી ફળકળાવ્યો મા; આમાં આપણી સારાવાદ નથી. અને એવ જુઝા ! કાઠણ પણ એક મર તને છે હો ! ”

“ હા હા બહોં ભગતડી ! તું બહોં તાને મોઢે મોટી મોટી વાતું કરવા આવતી સો ? ઉભી રે'જે સાધુડી ! ” કહીને ભરેરે દોડ્યો. ફડક, ફડક, ફડક, એમ ત્રણ પડેણાના ધા પોતાની લુવાન કાઠીઆણીના પુલ સરીખા સુંવાળા બરડા પર જેઝી કાઢ્યા.

“ આહ, બેન, બાપા તું શીદને મારી સિદ્ધારસ કરવા આવી ? અરેરે, બાપડી કળાયણને કાચવમાર ક્યે ભવ છૂટશે ? ” એમ કહીને નિઃશ્વાસ નાખતો બાપ્રો ચાલ્યો ગયો.

બીજે જ દિવસે ભદરાના માર બળદમાંથી એક બળદને સમ ફટકાયો. અને બળદના માણ નીકળી ગયા. માંકબાઈને કહ્યું તો આગલી જ સાંજે પડેણાની માછલો પડી છે, ખનાં-એ એ સતી નારીએ આવીને ચીઠે કંઠે પતિને કહ્યું કે

“ લે કાઠી ! કાઠ્ય કમાણી ! કાલ્ય એલ્યો બાવો આપણે આંગણેથી ફળાઈને યો'તો, એનાં ફળ આપણને મળ્યાં. આપણે સામેણા ઢાંઢો ફાટી પડ્યો. ગરીબની ધા લેવી સારી નથી કાઠી ! વિચાર વિચાર.”

ભદરાને તો એક જ વિચાર કરતાં આવડતું હતું. ફરી વાર એણે પડેણા મારીને પોતાની સ્ત્રીનું શરીર સોજાવી નાખ્યું. માર મારીને પછી કહ્યું કે “ જા બહોં મોટી સતી ! મેલડીએ જઈને તાળા ભગતડા બાપ પાસેથી એક ઢાંઢો લઈ આવ્યો. નીકર બૂખે મર જાય ” એક તે કણીના સંતાપ એને માલે સાસુની કનઝત : ધંટીનાં બે પા વચ્ચે ઢાંઢો પીસાય તેમ માંકબાઈ દળાઈ રહી છે. સાસુ નિત્ય ઉઠીને મેણા મારે છે કે તારે બાપે કંઈ કરીઆવર ન કર્યો ! ભગતડાની દીકરી પહેર્યે લગ્ન કે દાલી આવી ! વરાણું મારું હોત તો આ સંધીતું કહું તને ભરવા માત !

વારે વારે બાવા ધમરોળ મમે છે, પોતાના મંડળ પ્રત્યે

ચોરેલ ધન ધરમાં આવવાથી વારે વારે ધરમાં મોટી તુકસા-
નીઓ લાગે છે, અને હરવખત માંક્યાઇ પોતાને પીયર
મેલડી જીને પોતાના પિતા રતા ભગત પાસેથી ખરચીને
જોગ કરી આવે છે. જ્યારે જ્યારે દીકરી રાતી રાતી
જાય, ત્યારે ભક્તિના રંગમાં રંગાયેલો વૃદ્ધ બાપ, માથાના
પાસ પડતા મેલતો મેલતો શીખામણનાં ફક્ત આટલાં જ વેણ
કહે છે કે “તું જાણ ને તારું તકદીર જાણે, બાપ ! મેં તો
તને ઠાવડાં વર ધર જોઇને દીધી, પણ તારાં લલાટે લખ્યા
કાણુ ટાળી શકે ? ખરચી જોતી હોય તો લઉં જ.”

પણ આજ તો માંક્યાઇ ગળોગળ આવી રહી હતી. શું
કરવું તે સજીવું નહોતું. મનમાં બહુ ધુરા મનસૂચા ઉપડતા
હતા. એવે પ્રભાતને ટાણે મોલડી ગામની રજારણો થાનમાં લી
વેચવા લીની તાવણો લઇ લઇને આવેલી, તે બધી જાદરાને
ફળીએ બેનના ખચર કાઢવા આવી કે

“ માંક્યાઇ બે...નો ! ભગતને અને આછી કાંઇ સમાચાર
દેવા છે ? ”

પોતાના પીયરની પાંચ રજારણોને આટલા દેતી સમા-
ચાર લેવા આવેલી દેખીને માંક્યાઇને સાક્ષાત માવતર જ
મળવા આવ્યાં હોયએવી લાગણી થઇ મઇ ને એની છાતી ભરાઇ
આવી. એણે કહ્યું કે “ ઉભાં રા’; હું તમારી સાથે જ
આવું છું.”

ઝોરડામાં જઇ પોતાની સાસુને કહ્યું કે “ પુછ ! હું તારે
માવતરે જાઉં છું.”

“ કાં ! એમ જાદરાની રજા વિના જવાય ?

“ હવે તો રજા નથી લેવી પુછ ! ”

“ અરે નવાજમદી ! જોતો જમદત જેવો હમણાં જાવ
બેઠો જ તારી વાસે પડશે અને તારે માથે કેર વર્તાવશે, માટે
હું જાવું રવા કે. ”

“ ના પુછ, હવે તો જે કરે તે કરવા દેજો, હું હવે નથી આંહી રે'વાની. ”

એટલું કહી પોતાની બચકી માથા પર મૂકી, રખારણુ બેનોની સાથે માંકબાઇ મોલડીને માર્ગે પડી. રસ્તામાં એને કંપ નથી. પેટમાં ફડકા બહુ જ છે. ધડીયે ધડીયે પાછળ બોલી જાય છે.

આ તરફથી જાદરાં સીમમાં આટો દંધ બૂખ્યો તરસ્યો ફળીએ આવ્યો, ને આવતાંની વાર જ હાકલ દીધી કે “ ચાળા લાવ મારે માટે. ”

અંદરથી માએ ઉત્તર દીધો કે “ માડી, થોડીક વાર થોભ્ય. ”
“ કાં ? ”

“ માંકબાઇ મોલડી ગંધ છે, ને હું હમણું રોટલા દીપી દઉં છું. ”

“ મોલડી ગંધ ? કાની રંજ લઇને ? ”

“ મારી ”

“ મને ખૂબ્યા વગર ? આજ કાં તો એના કંઠકા કરે, ને કાં ચોટલે કાઢીને ફેડેથી આંહી ફળીઆ સુધી દસરડી લાવું છું. ”

એટલું મોલડીને કાપાયમાન જાદરાએ બચકીમાં તરવાર લઇ થોડી ઉપર રાંચ વાળી. ભાગે તો અખિવા ન હો, ને ભાગતાને બે બરવા ન હો, એવી તો એની થોડી હતી. સીંચાડે પહોંચે છે ત્યાં જ એણે રખારણુના ધેરામાં ચાલી જતી પોતાની બચકી આંતે દેખી. “ ઉભી રહે રાંડ ! ” એવી ચીસ પાડીને જાદરાએ થોડી દોડાવી. બીજી બાજુથી હંસલી જેવી કુમળી કાઠીઆણી પોતાનો જીવ લઇને નાડી આખી સીમનાં માલુસામાંથી જીવાનો ચરકા કરતા જાદરાને વારવા દોડ્યા, ને ડોસાએ ફાળજમાં બેઠ રહ્યા. પરંતુ સીમનાં લોકોએ એક કોતુક બેસું : જાદરાની તે બાજુની વચ્ચે અંતર અખિતું જ નથી. સહુ પાંચે કરવા લાગ્યા કે “ આ તે શી લીલા ? આ દોડતાં હરણાંને પણ કંપ-

દમાં લાઇ લેનાર જાદરાની ઘોડી આજ એક ગભારડી અબજાને
પણ કેમ આંખતી નથી ?

ખીજાએ કહ્યું કે “ભાઇ, એ દીકરી ફેની ! સ્ત્રીઅસ નાચની !
જેખી બાવાનો ચેલો આપો રતો ! ”

ત્રીજો બોલ્યો કે “અરે ભાઇ, વાવું માય છે કે જેખી
બાવાના બોંધરામાં ચાર જણા બેળા થઇને ચોપાટે રમે છે :
એક સરજ, ખીજ વાસંતી, ત્રીજા જેખી બાવો ને ચોથાં આપો
રતો. ચારે જણાને આંતરે માંઠયું પડી ગઇ છે. હ કાંઇ જેવી
તેવી ભાઇખંધાઇ ન કહેવાય.”

“પણ ત્યારે પ્રથમ આપા રતાનો જેખી બાવા સાથે બેટો
ક્યાંથી થયો ? ” અબજાએ ખેડુતે છુગળી પીતાં પીતાં પૂછ્યું.

“એડું બન્યું કે દરરોજ સવારે આપા રતાની વાડીની
વાડયે એક રામ-ચાળી ચરવા આવતી, ને સાંજે ચરીને પાછી ચાલી
જતી. ક્યાં જતી એ કાંઇ ન જાણે. બગતે એકવાર નિરખીને
જેયું કે આ ચાળી ગામ બધી જવાને બદલે કુંગરા ઢાળી કાં
હાલી ? આપો હાલ્યા વસે વસે. દિ’ આથમ્યો ત્યારે કુંગરાની
ઉંડી ઉંડી ગાળીમાં એક બોંધરં આજ્યું ને ચાળીએ બેં ! બેં !
એવા બેંકારા નાખ્યા. કહે છે કે એ વખતે કાંઇ હાથરં વર-
સના જૂના વડલા જેવા જટાધારી જોગંદર ગુફામાંથી બહાર
નીકળ્યા. નીકળીને ચાળીને માથે હાથ ફેરવી પૂછ્યું “કયું ?
આઇ બચ્યા ? ” ત્યાં મહારાજની નજર આપા રતા માથે પડી.
આપે પૂછ્યું,

“ આ ચાળી તમારી છે મહારાજ ? ”

“ હાં બચ્યા, રામજીકી હે. કયું ? તેરા કુછ ખીચાડ કીયા ? ”

“ ના બાપુ, બચાડ તો કાંઇ કરતી નથી, પણ મેં જાણ્યું
કે રેડી રઝમે છે તે ક્યાંક જાનવર વોખી નાખશે. એટલે
આજ મૂકવા આવ્યો. ”

“સમકી બકરીકો જાનવર નહિ છુએગ બચ્યા ! શિકર મત
કરો. આવ ગુફામેં ! ”

જોખી આપાને અંદર તેડી ગયા. ચાળીનો એક અચળ દોકોને એ દૂધનો દૂધપાક કર્યો. અને પછી આપાને દૂધપાક, આખરાના પાનના દડીયામાં દધને ખરડાવ્યો. ખાતાની વાર તે આપાને ત્રણે ભવનની સજવા મંડી. આ તે દિથી એવને બાઈ-અધાઈ ! ”

“ અહે હો ! એવા પુરખની દીકરી માથે આજ દખનાં ગાડ્યાં હિંચ્યાં. આપો કેમ કાંઈ ટાળતા નથી ? ”

“ આપો પોતાની સિદ્ધાંતને સવારથ સાર ન વાવરે બાઈ, ન વાવરે, ”

“ અને આ માંકબાઈ કોનો અવતાર છે : ખબર છે ? ”

“ ના બાઈ : કોનો ? ”

“ એ માયાનો ! ”

“ શી રીતે ? ”

“ હ તો આપો રતો એક દિ’ ખેતરમાં સાંતી હાકવા ગયા’તા. જરાક સાંતી ચાલે ને કોશ જાણે જમીન હેઠળ કાંકે કાંકમાં ભરાઈ જાય : ઝાલે ને પગલે કોશ ભરાય ! આપાને અયુ’ કાત્યક ! એણે તો ધરતી ખોદીને એયુ’ તો માયાના ચર ને ચર ! માથે ધૂળ વાળી દધને આપે હાકવા દરી, ”

“ બહેન માતા લખમી ! તારો લલચાવ્યો કું નહિ લલચાઈ. કું રતો ! કું પરસેવો નીતારીને પેટ ભરનારો ! બહી થઇને મારો મારગ મેલી દે. ને તેમ છતાં જો તારે ધરખા ચાલી હોય તો પેટ પડીને સંતાપી લે આવડી ! ”

“ એટલે માયા માંકબાઈ થઇને અવતરી છે ! ”

એવી વાતો કરતા કરતા એકુતો ખમે ખાંચની હિંચીને મેલડી મામ તરફ ચાલ્યા ગયા.

હમણાં જાણે હેયુ’ ધરી પારે એવી, કાંઈ ધવભેલી સસ-લીના જેવા ચાસ ભરતી દીકરીને દાહી આપીને “ અ ! અ ! ”

શબ્દે ચીસો પાડી ખેતાનો દેહ ; પોતાની માના ખોળામાં પડતો મેલી દીધો છે. માતા એના આખા શરીર હાથ ફેરવી, હેલા સરસી દબાવી લઇ, “ માડી ! શું થયું ! શું થયું મારાં પેટ ? ” એવે શબ્દે દીકરીને શાંત પાડે છે, આખા ગામમાં કળેળાટ બોલી રહ્યો છે, માણસોનાં ટોળાં ઉમટ્યાં છે, છતાં પણ ચોપાટમાં બેઠેલા આપા રતા ભગતના હાથમાં જે માળા ફરે છે, તે તો ફરતી જ રહી છે. એનું અંતર આ દુઃખના દેખાવથી જરાયે ચળવળ નથી. એના મુખ ઉપરની એક રેખા પણ બદલતી નથી. આવું જડ હૃદય જેમને કાઠીઆણીએ ધૂમ પાડી કે

“ અરે ભગત ! હવે તો ભગતીની અવધિ થઇ ગઇ. આમ તો જોવો, આ બાળકીને આખે ડીલે સોટા ઉપડી આવ્યા છે ! ”

માળાના પારા પડતા મેલના મેલતા પતિદેવ બોલ્યા કે “ બહેન કાઠીઆણી ! એમ દીકરી આંસુમાં પાડતી પાડતી સાસરીયેથી નત્ય ઉઠુને પીયરમાં બાસુ આવે, એને મન મ્હો નો દુઃખ. બાકી તો કાણો કરવો ? જેવાં આપણાં ભાગ્ય ! ને જેવાં દીકરીનાં લખત ! ”

ત્યાં તો પિશાચ જાદરો આવી પહોંચ્યો. આખે શરીર પર-સેવો નીતરી રહ્યો છે, ને આંખમાં લોહી ટપકે છે. શાસે લેવાઇ ગયો છે. ગામને અંધેથી એને માથે પીટ પડતી આવે છે. ઘોડી દોટવી દોટાવીને ચાકી ગયો છે તો પણ બાઇડીને આંખી નથી શક્યો, એ વાતની મર્મ-વેદના પણ એને વીધી રહી છે. ભગતની ડેલીમાં પગ મૂકતાં જ એ પાપી પણ અદમથી ચુપ થઇ ગયો. અને એનાં પગલાં સાંભળતાં જ દીકરી, કાઇ સિકારીના હાથનું સસલું લપાઇ તેમ માતાની ગાદમાં બપાઇ ગઇ. જાદરો પોતાનો કાપ મનમાં સમાવીને આપા રતા પાસે જઇ બેઠો.

“ આખ આપ જાદરા ! આખ. મેલ લાઇ. ” એવા મીઠા શબ્દે કહીને ભગતે બાણેજને પોતાની બાણમાં મેલાવ્યો. બાણ પીવા ટાણે બંને જણા એક બાણે જમવા બેસ, સતે

વાળુ પથુ બન્નેએ સાથે બેસીને કઠી લીધું. પથુ પોતાની દીકરી ઉપર ભુલમ ગુજારવાની વાત બગતે જરાયે છેડી જ નહીં. જાદરાને પથુ લાચું કે મામે કટલા બધા સામર્યેટા છે !

વાળુ કરીને આપા રતાએ દીકરીને કહ્યું “ભણેં ગીગી, બાપ મુઠે બે ગાલા ગોઠ્યાનાં દહિ દે. એટલે હું તલને ખેતરે વાસુ વયો જાઉં.”

લાદરવો ઉતરીને આસો બેસતો હતો. આપા રતાનાં ખેતરમાં ઉંટ ઓરાઇ જાય એવડા તલ ઉભા હતા. અને એ તલનું રખોપું કરવા ભગત પોતે જ રાતવાસો જંગલમાં રહેતા હતા.

“અને ભણેં કાઠીઆણી, જાદરાને આસેં જ પથારી કકે દેજે હો !”

“ના મામા, માળે તો તમાળી હારે આવવો સે.”

“બહુ સારો. લાવ્ય બાપ ! બે બીજાં ગોઠ્યાં.”

એમ બંને ગોઠ્યાં ખભે નાખીને અધારી રાતે મામે ભાણેજ ખેતરે આધ્યા. જમને ભગતે તો આજુ બાજુથી લાકડાં લઇને દેવતા સળગાવ્યો. અને પોતે તાપવા લાગ્યા.

“ભણેં જાદરા, તું તારે આડે પડખે મઠે જ. મુઠેં તો નીંદર નસેં આવતી. મું તો બીઠે બીઠે પરભુની માલા કરીશ.”

‘પ્રભુ’ એવો શબ્દ સંભળતાંની વાર જ કૂંત-ભીંસવા ભાગનાર જાદરા ગોઠ્યાં પાથરીને માટીમાં લાંબુ ડીલું કરી સવા લાગ્યો. થોડી વારમાં તો એને ધસધસાટ ઉંધ જાગે મધ.

બાવળના વેદામાંથી અગ્નિની ગુલાબી ઝળે નીકળે છે, અને આજુબાજુના આધેરા કુમરા ભગતના અભોષ બેઠેમ પો જોવા અબહળી ઉઠે છે. અલખ કુણીની આસપાસ ચીંટળ ખને ભુમભુમના જૂના તપેશરીઓનું ટોળું તાપવા બેઠું હોય એમ પાંચાળના કુમરા યોગાસન વાળીને ચારે કરતા બેસી ગયા છે. આસમાનમાં નવ લાખ ચંદ્રાંશ પથુ આપા રતાની કુણીની બોલતાનાં ફરિન કરતાં જાણે ઉભાં છે. આદ્યા બધા તારલા:

નાટલા બધા કુંગરાઃ આટલા બધાં તાનાં મોટાં ગાડવાંઃ આજે
મહિનાની અંધારી અધરાતે એક જ માનવીનાં મધમાં મથુએ
નહિ તેટલાં બધાં સંગાથીઃ પથુ કાંઈ કાંઈને કાંઈ કહેતું નથી.
સહુ સામસામાં મુંગી વાણીમાં ગેળી વાતચીતો કરી રહ્યાં છે.
એમ થોડીક વાર વીતી. અધરાત ભાંગી, અને ભગને જમણે
પડખે કુંગરા માથે નજર ઠેરવીને ચૌદ શુવનને જણે સંભળાવવું
હોય એવો સાદ દીધો,

“અરે ભણું મોતીરામ ! એ.....મોતીરામ !”

“આં...હાં...ઉહા !” એવો ધોર અવાજ, પહાડોના પથરે
પથરને ધણેણાવી નાખતો ભગતની હાટલના જવાબ તરીકે
સંભળાયો. જણે કે દૂર દૂર આવળનાં ગ્રાળામાંથી કાંઈક
આજસ મરડીને ઉઠ્યું હોય એવું લાગ્યું. ભગતે ફરીવાર
સાદ દીધો,

“અરે મોતીરામ ! ભણું તાપવા હાલો તાપવા ! મઉ થાવ
મા. નીકર સવારે ઠરને દીકરે મધ રેશો. હાલો હાલો, ધુણીએ
બેસુને બેઘ જણા વાતુંના ચુમલા કરીએ, હાલો, આમ એકલા
એકે કાંઈ રાત નીકળશે ?”

ભગતનાં વચ્ચે જણે પોતે સમજ્યો હોય તેમ એક
સાવજ સામા કુંગરની ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો. કેવું એવું ૨૫ ?
ગોળા જેવડું માથુંઃ પોણા પોણા હાથની જૂહરી લટાઃ ગેંડાની
લલ જેવડી જાતીઃ કાળીમાં આવે એવી કમરઃ થાળા થાળા
જેવડા પંખઃ એવો સાડા અગીઆર હાથ લાંબો કેસરી ઉતર્યો.
માર્ગે દોઢેક વાંજના પૂછાંનો ઝુડો કરીને ફગોળતો આવે છે.
પોણા પોણા ગાઉ ઉપરથી વીસેક ગેંડોની જશ કરતી હોય
એવા અવાજે એની જાતી વાગતી આવે છે. મળું મુમવંડા
ખાતું આવે છે. બે મગસો બળતી હોય એવી બેઘ આંખો
અંધારામાં ટમકારા કરતી આવે છે. મોઢા આમળ પોણા પોણા
શેરના પથરોની મણેણાટી બોલતી આવે છેઃ અને આં...હું !
આં...હું ! એવી લા નાખીને ભગતથી આંખો ઉઘાડીને

હડીએ એણે પગની ખડતાળ મારી તે વખતે એક ગાય નેટલી
પૂજ નાહા વા નાહા વામાં ઉડી પડી.

“ આવો ! આવો મોતીરામ ! આવો બાપા ! ” એમ ભગત
પંપાળવા મંડ્યા, અને સાવજ નાના મલુડીયાની માફક ભગતના
પગમાં આઘાટતો આઘાટતો હાથપગ ચાટવા મંડ્યો. ભગતે
એ પશુના પગ ઝાલીને દાબતા દાબતા પૂછવા માંડ્યું કે “ કા
બાપ ! નરસંગ ! ક્યાંય કાંટો બાંટો તો નસેં લાગે ને ? ”

ભગતના પગ ચાટીને અને ભગતને ખંભે પોતાનું માથું
મેલીને સાવજ પોતાનો થાપો ઉંચો કરે છે. ભગત નાનો ચીપીયો
લઇને એક આંગળી નેવડે લાંબો શળો સિંહના પંખમથી
એચી કાઢે છે. સાવજ એ કાંટો કાઢનારા હાથને અનોધા
હેતથી ચાટવા મંડી પડે છે.

“ હા, અને ભણે મોતીરામ ! આજ ગંગારામ કાસે જા ? ”
બીજા બાબુની ઝાડી સામે મ્હોં માંડીને સિંહ સમજાવે છે કે
પોતાનો સાથી એ તરફની ગુફામાં બેઠો છે.

“ ઇસે બાંટો છે ? ઠીક ! ” એમ ઠીકીને ભગતે સાદ દીધી.
“ ભણે ગંગારામ ! એ....ગંગારામ ! ”

અવાજ આવ્યોઃ આં ..ઉંહ...આં !

“ એ હાલો હાલો, મોતીરામ આદા સે. હાલો પુણી પપુ
મધ છે. હાલો માળા નેમધર, ઝંટ હાલો ! નહિર દાલવના
કર રેશો. ”

પૂછું માથે લઇને બીજી સિંહ ઉતર્યોઃ કુર્ચસના પાંચ
બાણે હમણાં હલમલી હાલો મિલી ત્રાક દેતો આવ્યો. અને
બીજી સિંહો ભગતના પગ પાસે મલુડીયાં આઘાટ તે સિંહ
આઘાટવા લાગી ગયા. બીજી પશુનાં કામગીરી દોષને, એ સિંહ
ભગત વતીએ મડ્યા. પુણીની આસપાસ મલે તરફની
બીજી મંડળ નંપાપ મયું. ભગત જીભથી બોલે હં, અને સાવ-

ઝોની તો આંખો જ કાઠ અગમ ગમનાં વેણ ઉચરી રહી છે. અનહદના દરવાજા ઉઘડી ગયા લાગે છે.

વાતોમાં ને વાતોમાં એક પહોર વીતી ગયો. ત્રીજો પહોરે આલના તારલા જેમ તેજસ્વી બન્યા, બંને માઉ આંધેનાં નેહડાં પાસે કાઠ પહર ચારવા નીકળેલા રખારીઓની, ચડતા ઉતરતા સૂરની મીઠી સરજીઓ સંભળાવા લાગી, વાડીએ વાડીએ અને ખેતરે ખેતરે તાપણાં બગતાં હતાં તે જેમ ઓલવાતાં ઓલવાતાં અણસરખી જવાળાઓ કાઢવા લાગ્યાં, ત્યારે બંને સાવઝોનાં શરીર સંકોચવા મંડ્યાં. અને બંને એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. ભગત સમજી ગયા.

“કાં બાપ ! ટાણો થઉં જો ?” ભલે, જવ. જૂખ્યા થીયા હશે. એટલે જવ ચારો કરવાઃ પણ જે જે હો બાપ ! ગવતરીને મારીએ નહિ. ગવતરી તો મા ભણાય. અને તમે તો નરસંગ છો. ખાધાની બીજી જણી ક્યાં ઓછી છે ? જવ, પાછા કાલ્ય તાપવા આવજો હો !”

આજસ મરડીને ખેય સિંહ ઉભા થયા. ખેય જણાએ ભગતને ખંભે પોતાની ગરદનો ચાંપી. અને ભગતના પગ ચાડીને બંને ચાલી નીકળ્યા. અંધારી અટવી આં...ઉંહ ! આં .ઉંહ ! એવા અવાજે કાંપી ઉઠી. ધીરે ધીરે સિંહના શેર શમી ગયા. આખરે ઉગમણી દિશા કંકુવરણી થવા લાગી, પંખીના માળા બાજુ ઝાડવે ઝાડવે લટકતાં કાઠ ઇશરી વાજતો હોય તેમ જૂજવે સૂરે ગુંજી ઉઠ્યા.

જદરો ઉઠ્યો. પોષ મહિની કડકડતી કંડીમાં ફૂતરાં જેમ પોતાના ચારે પગ, પૂંછડી અને મોઢું પેટાળમાં ગાળીને થીજી મથાં હોય તેમ જદરો પણ દુંડીઆં વાળીને આખી રાત ફૂતરા-ફૂંડળ થઈ ગયો હતો. એ જમઝાળ લૂંટારાએ અંધરાતે ખે વિકરાલ સિંહોને પોતાના સસરાના પગમાં લોટલા દીઠા હતાં. એના રોમે રોમમાંથી પરસેવાનાં પાણી નીતરી મથાં. એની કાયા ચર ! ચર ! કાંપતી હતી. નજરોનજરે એણે

આજ પોતાની સતી સ્ત્રીના આપની ગુપ્ત સિદ્ધિ જોઇ લીધી. ઉઠીને, કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર, જાહેરા પ્રભાતે ભગતના પગમાં જેમ લાકડી પડે તેમ આખો ને આખો પડી ગયો. ભગત પણ કાંઈ બોલ્યા નહિ. જાણે કાંઈ જાણતા જ નથી.

ખંભે જોદ્ધાના ગાલા નાખીને મામે બાણેજ ગામમાં જતા ચાલી નીકળ્યા.

(૩)

“કી બાપ જાહેરા ! અટાણમાં કાણા સારું આંટો ખાધો ?”

“મામા, કાલ સાંજે વાછરૂ વગલામાં રહી ઝુતું તે જોતવા નીકળ્યો તો.”

એમ બીજે દિવસ પ્રભાતથી જાહેરાએ રાજે રાજ સોન-મથી મોલકી સુધીનો પંથ શરૂ કરી કીધો. રાજ અંધારામાં ઉપડે છે. અને મહારાજ ઉગીને સમા ચાપ તે સમયે મોલકી પહોંચીને ભગતના ચરણમાં માથું ઝુકાવે છે. તત્કાલ જ પાછો ચાલી નીકળે છે. ભગત બાણેજ કહે કે “બાણેજ બાણેજ, બાણેજ પાને પછે જાહેરા.” પણ જાહેરા રોકાતો નથી. એના અંતરનું બાણેજ વિષ જાણે ઉતરી ગયું છે.

એમ રાજ રાજ કંઈક ને કંઈક જાણનાં બતાવીને જાહેરાએ ચાર દિવસ ભગતને ફાંસલાવ્યા. પણ પાંચમે દિવસે તો મામાએ કાંકડું ગાલીને પૂછ્યું “બાણેજ જાહેરા, નત્ય ઉઠુને દસ ગાઉને પંથ કાણા સારૂ કરી રીગો છો ? બાણેજ નાખ્યો.”

“કાંઈ નહિ મામા. તમણો દરસન સારું !”

“મામા દરસન ! મામા દરસન ક્યેં બાણેજ વળવાનો ? મામા મોટો તો બાપ, પ્રસાદે મારો છો. હવે કાલથી આવીશ તો માર્યા વન્યા નહિ મેલું.”

“મામા, મેં તો નીમ લીધો છે.”

“ નીમ કાણાનો ? ”

“ રોજ પ્રભાતે તમણાં દરશન કર્યા પછી જ ગ્લોમર્ફ હાતણ નાખવાનો. ”

ખડ ! ખડ ! ખડ ! ખડ ! દાંત ઢાઢીને ભગતે કહ્યું “ જાદરા, ઇમડો બધો દાખડો રેંવા દે. હું તુંહેં મારગ દેખાડાં. તાળા જાન ગામમાં મેપો ભગત છે ને મેપો ? ”

“ મેપો કુંભાર ? ”

“ હા, ઇ મેપો પરજપત છે ને, એને રોજ જઈને પત્રે પડજે, એટલે હું એમાં આવી રીયો. અમે બેય ગેખી બાવાના ચેલા છીએ. મેપાને પગે પડ, ઇ તુંહેં પરમોદ દેશે. ”

“ અરે મામા, તમે આ શું બોલો છો ? મેપો ટપલો મોટો ભગત છે ? ”

“ હા ભાઈ, મેપો ટપલો. એનો ટપલો જેને માથે પડે છે, એનાં તો અંતરનાં કમાડ ઉપકુ જાય છે ભાઈ ! તું એની પાસે જા. ”

અજ્ઞયજ્ઞ યાતો યાતો જાદરાં આશ્યો ગયોઃ મનમાં થયું કે આહોહો ! માણું કાદવ પુંદનાંરો કુંભાર મોટો ભગત !

યાન ગામના કુંભારવાડામાં, માખણના પીંડ જેવો મુલાવંમ મારો ચડવીને, મેપો કુંભાર પોતાની ફેરણી વતી ચાકડો ચક્કર ચક્કર ફેરવે છે, અને એ માટીના પીંડમાંથી એક પછી એક ધાટ ઉતારતો ઉતારતો ઇંધરનાં ભજનો લલકારે જાય છે. ચાકડો ફરે છે, તેમાં આદ-લોકનું ચક્ર ફરેતું હોવાનું દર્શન કરી કરી મેપો આનંદના ઉજળા મારે છે. આ અડધાનો ચાકડો ફેરવવા બેઠેલા કાંઈ મહાન પ્રજાપતિની લીલા વર્ણવે છે, અને જેમ જેમ ધાટ ઉતરતો જાય છે તેમ, તેમ પોતાની જીવાન દીકરીઓ ને જીવાન દીકરા-વહુઓ એ વાંસણો સાંચી સારીને સૂકવવા લાઈ જાય છે. કુંભારના કુળની જીવાન વહુ-દીકરીઓ વાને ધાટે રડી-બહુજ રડી છે. કરીરો માણમાં મર-

કાવ છે, છતાં પણ રૂપ ઢાંકી રહી શકતી નથી. કૃષ્ણઆમાં ગધેડાંનાં નાનાં નાનાં શ્વેતવરણાં ખોલકાં ગેલ કરતાં કરતાં છલગે ભારે છે.

એવે પ્રભાતને ટાણે ગળામાં માળા નાખીને જાદરો આવી પહોંચ્યો. આવીને કહ્યું “ભગત રામ રામ !”

“રામ રામ ! આપા જાદરો.”

એમ ભગતે સામા રામ રામ તો કર્યાં, પણ એના અંતરમાં તૂર્ત કાળ પડીઃ આ કાગડના મ્હોંમાં આજ ‘રામ’ ક્યાંથી ? અને આ મલકનો ઉતાર આજ ભારે કૃષ્ણએ શીદ આપ્યો હશે ?

વહુ-દીકરીઓ પણ આ અસરને દેખી, પોતાનાં નિર્દોષ અર્ધ ઉત્તારાં શરીરને સંકેડવા લાગી. આડો સાપ ઉતર્યો હોય તેમ સાવધ બનીને ચાલવા મંડી. “એ પીટ્યાનો તો ઓછાનો યે આપણાં અંગને ન અડવો જોઈએ” એવી વાતો થઈ રહી.

જાદરો ચુપચાપ બેસીને ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે આવ્યો ને ગયો. ત્રીજે દિવસઃ અને ચોથે દિવસે જોવો એ આવ્યો તેવો તૂર્તજ એને મેપા ભગતે આવડે જાલ્યોઃ

“આપા, રોજરોજ આંહી શીદ આંટા ખાઓ છો ?”

“કાંઈ કામે નહિ ભગત ! સુવાણે તમારો સત્સંગ કરવા.”

“સત્સંગ ! તારે ને સત્સંગને શા લેવા દેવા કાઠી ? આવ્યો છ આવ્યો, પણ હવે જો આવ્યો છો ને, આ ફેરણીએ ફેરણીએ વાંસો ખોખરો કરી નાખીશ. હાલ્યો જ બહાર.”

“બહુ સારું ભગત ! અંદર નહિ આવું.”

એટલા સુવાળા શબ્દો ખોલીને જાદરો ચાલ્યો ગયો. બીજા દિવસનું પ્રભાત પડ્યું, મેપા ભગતે ચાકડો ફેરવતાં ફેરવતાં પ્રભાતીયું ઉપાડ્યું કે

ફદીયામાં ફેંલે

એ જ મારા ફદીયામાં ફેંલે !

એ જ મુરજ વસે ફેંલે મંડ ગોખમાં

તેમ મારા ફદીયામાં ફેંલે !

ભગત ગાતા ગાતા વાસણુ ઉતારે છે, અને વહુ-દીકરીઓ વાસણુ સૂકવે છે, એવે ટાણે દીકરીએ ખડકીના આરણા ઉપર મીટ માંડીને કહ્યું “આતા, કે’ક તરડમાંથી છનુંમનું ડોકાતું લાગે છે !”

ચાક-ફેરણી લઇને મેપો ઉભો થયો. લજનના સૂર ભાંગી પડ્યા. ધુધવાતે હૃદયે ખડકી ઉધાડી. બુએ તો જાહેરો !

કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના, ચાકફેરણી ઉગામીને ભગત ઉતરી પડ્યા. ફડ ! ફડ ! ફડ ! એવા ત્રણ સોટા જાહેરાની પહોળા પીઠ ઉપર ખેંચી કાઢ્યા. અને ત્રાડ દીધી “ચોલટા !”

કુંભારના હાથના ત્રણ સોટા ! જાહેરો એવડ વળી ગયો. પણ મ્હેંની એક રેખા યે ન બદલવા દીધી. જેવો હસતો હતો તેવો જ હસતો રહ્યો.

“જાજ કે નહિ ?” ફરી ત્રાડ પડી.

“નહિ જાઉં ! હવે તો નહિ જ જાઉં !”

એટલું કહીને ગળગળે કંઠે જાહેરાએ પગમાં પડી, ભગતના ગારાવાળા ચરણો ઝાલી લીધા. પગ ચાંપવા મંડ્યો.

ભગત ટાઢાબોળ થઇ ગયા. જાણે ચંદનનો લેપ થઇ રહ્યો હોય ને, એવું કાંઈક પગમાં થવા લાગ્યું. ભગતે જાહેરાનું લલાટ વાંચી લીધું.

“આપ જાહેરા ! સીધ્યો !”

“તમારી દયાથી !”

આપ નાના બાલકને તેડે તેમ ભગતે જાહેરાને છાતીએ લઇ લીધો અને માથે પોતાનો હાથ મેલ્યો. એની પીઠ પર પોતાનો પંજો નીમળ્યો, ત્યાં તો જાહેરાની સૂરતા જયજયમા રમવા માંડી. એને માથેથી મરી ગયો.

(૪)

આજે પ્રભાતના ઘોરમાં જાદરા ભગતનાં ધરની પછવાડે રડારોળ થઇ રહી છે. સાંભળનારને પણ આંસુડાં પડે એવા વિલાપ અધરાતથી મંડાઇ ગયા તે હજી સુધી અટક્યા નથી. માંકબાઇએ ડેલીએ આવીને પતિને કહ્યું:

“ ભગત, આ સાંભળો છો ! ”

“ કાણુ હવે છે ? ”

“ આપણા ટેલીઆની વહુ. ”

“ કાં ? ”

“ એનો પાંચ વરસનો દીકરો ફાટી પડ્યો. ભગત, મારાથી એના વિલાપ સાંભળ્યા જતા નથી. હવે તો મારી જાતી હાથ નથી રહેતી. અહોહો ! આપણી ઓથે આવેલાં આવડું અધું દુઃખ ? ”

“ શું કરીએ કાઠીઆણી ! લાખ રૂપીઆ દીધેય કાંઈ કાયાનો કુંપો પુટ્યો છ સંધાય છે ? આપણે એના બાળકને શી રીતે બેઠો કરી શકીએ ? ”

“ પણ મારાથી એની માનું રોવું હવે નહીં સાંભળાતું. તમે આપા મેપાની પાસે જશો ? ”

“ જઇને શું કરે ? ”

“ એના મોંમાં પડો. એને ધણાંય ખોળીઆમાં ગ્રાણ પાછ મેલ્યા છે. ”

હાથમાં માળા લઇને જાદરો કુંભારવાડે ઉપડ્યો. માંકબાઇ પણ પાછળ પાછળ ગયાં. બેય વર-વહુએ મેપાના ચરણ અલીને આંસુએ ભોંજવી નાખ્યા.

“ શું છે આપ ? શું છે ગીગા ? ”

“ આપુ ! ઓલ્યા કાળીની આયડીના વિલાપ મારાથી સાંભળ્યા જતા નથી. એના છોકરાને બેઠો કરો.”

“ બેટા, મડાં ક્યાંય બેઠાં થાય ? ”

“ તમથી શું ન થાય ? ”

“ પણ આપ, હું કાંઈ પરભુનો દીકરો નથી. અને ભગવાનની મરજી હોય તો મરેલાં યે બેઠાં થાય, પણ એકને સાટે ખીભું પ્રાણ દેવા તૈયાર હોય તો ને ! ”

“ અરેરે આપુ ! ખીભ કોને લઈ આવીએ ? કાંઈ માણસના જીવ વેચાતા મળે છે ? ”

ખીભધને મેપાએ કહ્યું, “ એ બાઈ, બહુ પેટમાં બળતું હોય ને, તો પોતાના છોકરાનું આવધું કાળીના દીકરાને દઈ દઈએ ! ઠાલા દયાના ડોળ ધાલો મા. ”

પોતાનો છોકરો ! એનું આવધું ! એવાં વેણ સાંભળતાંની વાર તો ધણીધણીઆણી થંબી ગયા. એક ખીભની સામે ટગર ! ટગર ! બન્ને જણુ જોઈ રહ્યાં. બન્નેનાં મનની ઢીલપ જોઈને મેપાએ ફરીવાર કહ્યું :

“ જીવ બેય જણાં, એકલાં બેસીને પરિચાણુ કરી આવો. એમ પરિચાણુ કરતાં કરતાં બપોર કરજો, ત્યાં કાળીનો છોકરો સમશાને સળગી રહ્યો હશે ! જે મારાં વાલીડાં પારકી દયા ખાવા આવ્યાં છે ! ”

“ પરિચાણુ વળી શું કરવું ? ” જાહેરો બોલ્યો. “ ઇ છોકરામાં મારો જીવ કાંઈ ગરતો નથી. કાઠીઆણી, તું જણુ ને તારો ગંગો જણુ. પછી મને આજ દેતી નહિ.”

જનેતાનો જીવ ! બે ધડી અકળાયો. છોકરો નજર આવળ તરવરવા લાગ્યો. હૈયામાં કાંઈક જણુ થઈ ગયું. અને પછી કંઈ જાતી કરીને જનેતા બોલી “ આપુ ! મારો છોકરો હું દઈ આપી.”

“તો જ લાઇ આવ.”

માતા દોડીને ઘેર ગઇ. જઇને છોકરાને નવાં ધરેણાં લગડાં પહેરાવ્યાં. દીકરાને તેડીને ભગત પાસે ચાલી. માર્ગે દીકરો માતાને ખૂંચે છે કે

“હેં માડી, આપણે ક્યાં જઇએ છીએ !”

“તને પરગામ મેલવો છે લાઇ !”

દીકરો હરખાતો હરખાતો માની આંગળીએ વળગીને ચાલ્યો. માએ કહ્યું “હ્યો બાપુ, આ છોકરો.”

બરાબર એજ ટાણે કોળીના દીકરાનું શય્ય લઇને લોકો રોતા કકળતા નીકળ્યા. અને પાછળ એની માતા માથાં પછાડતી ચાલી આવે છે. ભગતે કહ્યું :

“મડદું રોકી રાખો લાઇ !”

શય્ય નીચે મૂકાવીને ભગતે જાદરાનાં નાના દીકરાને કહ્યું “બેટા, આ લાઇ સતો છે ને, એના કાનમાં નીચે વળીને ખેલ, કે તારે સાટે મને જવા દે.”

કોણ જાણે કેવા યે દેશમાં રમતો રમવા જવાનું હશે, એવા ઉમંગે દીકરાએ નીચે વળી કોળીના પુત્રના શય્યને કાનમાં કહ્યું. કહેતાં જ એનો જીવ જૂનું ખોળીયું ખાલી કરીને કોળીના છોકરાના શય્યમાં પેસી ગયો.

છોકરો જગીને પોતાની જનેતાને ગળે બાંધી પડ્યો. અને જનેતા વિલાપ છોડીને “બાપુ તું ક્યાં હતો ? ક્યાં હતો બેટા !” એમ કહેતી ચુમીઓના મે વરસાવવા લાગી.

પોતાના ટેલવાનાં સુખ નિહાળીને જાદરાની અને માંકબાઇની આંખો ઠંરી. એજ ઠંકાણેથી, એજ સોડ્ય ઓઢાડીને વર વહુ દીકરાને ઉપાડી શ્મશાને ચાલી નીકળ્યાં.

“જાદરા !” મેપા ભગતે ભવિષ્ય જાણ્યું, “મારા કૂળમાં ચાલી જ મળા તો મલકને દેશમાં પૂરી, પણ તારા વંશના તો

એક પછી એક ઓલીયા દુનિયાને એનાજ પૂરશે. તું તો રામદે-
પીરનો અવતાર છો ભાઈ ! ”

“ હું તો રતા ભગતના ખગની કુળ છું મેપા ભગત ! મને
એંકાર આવે એવું બોલો મા ! મને મારાં પાપ ધોવા દો. ”

(૫)

“ બાપુ ! આજ ઘોડાં તરસ્યાં મરે છે. ”

“ કેમ ? ”

“ આજ પાણી ઘેરવાની વેઠ્યનો વારો ઓઠ્યા મેપા ભગ-
તડનો હતો. કાંઈ દિ’ વેઠ્યે નહોતો આવતો ને આજ ચાહીને
લઈ આવ્યા. પણ મેપાએ તો એક જ માણ્ય ભરી લાવીને ટીપું
ટીપું સહુ ઘોડાં પાસે રેડી દીધું છે. બીજું વાર માણ્ય ભરી જ
નથી આવ્યો. ”

“ આપણે ફરીવાર ઘોડાં ઘેરો તો ! ”

દરબારના ચાકરોએ ઘોડહારમાં કુંડીઓ ભરી ભરીને પાણી
મેળ્યાં. પણ એકેય ઘોડું અંદર મ્હોં ચે નથી બોળતું. બધાં પાણી
પીને તૃપ્ત બનેલાં ઉભાં છે. ખાસાં મઝાનાં હણહણાટી મારતાં
ધોસ ખાય છે. દરબારને લાગ્યું કે મેવાની પાસે મહાન
કાંઈ સિદ્ધિ છે. મેવાને તેડાવીને દરબારે હું કે “ ભગત, તમારા
ધરની વેઠ્ય આજથી બંધ છે. ”

“ ઠાકર તમારું બહુ કરશે. ” એટલી દુવા દઈને મેપો
ચાલ્યો ગયો.

મેવાનું ખોરડું ગરીબ, અને આંગણે રોટલો ધણો બહોળો
અપાય. સાધુસંત ત્યાંથી ભૂખ્યો પાછો નથી ફરતો. મેવાને
આશા આવી કે દરબારની અરજે જામશે તો મેવા પશુ
માફ થશે. જઈને દરબાર પાસે સવાલ નાખ્યો કે “ બાપ, મેરો

છોડી દો, તો પાંચ સાધુ જમાવ્યસનું પૂજન તમારે નામં ચડી.
મારે કાંઈ માયાને ધરમાં સંધરવી નથી.”

“ જોયું બાપુ ! ” પડખીઆઓએ દરબારના કાન ભરેલી,
“ આ વસવાયાંની જાત મહા કપટી ! વેઠ માફ કરી ત્યારે વૈરા
સોત ગળી જવાની દાનત થઈ ! જોલાં તો દયાબ્યાં જ પાધરાં ! ”

“ સાચું ! જોલાં તો માર્યે પીટયે જ પાધરાં. વૈરા નથી
દેતો તે બાંધો એ કમજાતને આ વડલાને થડ. ”

કસકસાવીને રાજનાં માણસોએ ભગતને વડલાના થડ સાથે
ઝકડી લીધા. જૂખ્યા ને તરસ્યા ભગત બાંધાએલા રહ્યા. ગામમાં
કળેળાટ યોજ્યો. ઇર્ષાળુ હતાં તેને આનંદ થયો.

દરબારના જીલમની વાત છેવટે જાહેરાને કાને મળી. ખેતરેથી
આવીને જૂખ્યો જાહેરા લાણી ઉપર બેસે છે ત્યાં જ
માંકબાઈએ કહ્યું “ કાઠી, ગરને તો દરબારે બાંધ્યા છે. ”

લાણું ઠેલીને જાહેરા ભગત ઉભા થયા. ચાલ્યાં. છેદથી એણે
એ દેખાવ જોયો. જોતાં એનું દિલ બહુ કાચવાયું.

“ હાં ! હાં ! જાહેરા ! ” અટાણે ક્યાંઈક અવળું વેણ ન
બોલાઈ જાય હો ! ”

“ અવળું વેણ તો બીજું શું બાપુ ! પણ તમને બાંધ્યા
તોય હજી આ વડલો કાં લીલો રહ્યો ? ”

જાણે પોતાનો અપરાધ કબૂલતો હોય તેમ વડલો સમજા
લાગ્યો. એની આખી યે ધટા ભસ્મ મળ મળ. [આજ પણ એ
શાપિત વડલો થાનમાં ઉભો છે.]

“ હાં ! હાં ! હાં ! જાહેરા ! જો મજબ ન આવે. લાણુના
પાળજીદારને માથે પ્રભુનો સેવક ન જાય હો બાપ ! નીકર
પીરાણું વગોવારી. અને આપણે કાળમુખા કેહેવાયું. ”

તે દિવસથી મેષા ભગતનાં કુટુંબનાં વેઠવેરા બધે થયાં,
અને આજ સાડા ત્રણસો વરસે પણ બધે જ છે.

* જદરા ભગતના બીજ નીચે લખ્યા પરચા મનાય છે :

૧. મૈકા ગામમાં એના ચેલકાઓએ બકરી મારેલી તે જીવતી કરી મેળામાં અનાજ પૂર્યું.

પાદર જે મૈકા તણે, કલ્લુ સજીયા ઠોઠાર,
જાદર જેજેકાર, ધરા બાધીમાં ધાનાઉત.

૨. એક રખારીએ ચોવીસ મોઢરી જોરાવી તેને બદલે ભગતે ચોવીસ ગાયો દીધી :

ભગતે દાળીદર લાંગીયાં, ચાનકે વાતું થાય
મોઢરીયાં સાટે ગાય, એપો આપે જાદર.

૩. આપો કાંડોળે અલખ, સત ધાનડ સરઠે.
સુવાં મહાં ઝકે, તેં જીવાડયાં જાદરા.

આ ત્રણે પરચામાંથી એની કશી મહત્તા કે પવિત્રતાનું તત્ત્વ નથી મળી શકતું. તેથી એને આપણે કશું મહત્ત્વ ન આપી શકીએ.

સંપાદક

(૬)

જુનું ભાર ભગત મેપાનું વેણુ બરોબર ફળ્યું છે. જાદરાનો એક દીકરો પારકા છોકરાને જીવ આપી નાનપણમાં સ્મશાને ચાલ્યો ગયો. પણ તેને બદલે ઇશ્વરે માંકબાઈને પેટે એક મહાત્માને અવતાર્યો. એનું નામ ગોરખો પાડ્યું. ગોરખો તો પ્રભુને ઘેરથી જ જાણે બેખ પહેરીને જ આવ્યો હતો. સંસારની રજ એને ચડતી જ નહોતી. બાપનાં ભગવાને એણે સવાયાં શોભાવવાં માંડ્યાં. ગોરખાના બોલ બરછી સરખા સોસરા ચલવા લાગ્યા. બાપની માદી ધાનમાં જ હતી. તેના ઉપર ગોરખા ભગતનાં આસન માંડ્યાં.

ભગતનું ચાનક ગામની બહાર હતું. એક દિવસ સવારે એક ટેલીઆએ આવીને ખબર દીધા કે “બાપુ ! ચાનને પાલટયું ?”

“ચાન પાલટયું ! ક્યારે ?”

“રાતમાં.”

“કાણે ?”

“લખતર દરબારે.”

“તે કાંઈ ધરધીંગાણું ન સંભળાણું, કાંઈ ઝાટકા ન બોલ્યા, ને ચાન બદલાણું ?”

“ભગત, કરપડા દરબારની તો દેહ પડી. કુંવર નાજ કરપડને લઇને બાઇ ખૂણો મેલાવા ગયાં, ને વાંસેથી ગામ નધણીઆતું દેખીને લખતરના ઝાલા બથાવી બેઠા. આમાં કોની પાસે જઈને દાદ ફરીયાદ કરવી ?”

ભગતનો જીવ આવો અન્યાય સાંભળીને કોચવાયો. થોડા દિવસ થયા ત્યાં વિધવા બાઇ જીવાન કુંવર નાજ કરપડને તેડીને ચાનકમાં આવી. બાઇએ આપા ગોરખા પાસે બોર બોર જેવડાં પાણી પાડ્યાં. પણ નાજે કરપડો બોલ્યો કે “હવે થયું. લખતરને આપણથી શે પોગાય ? સૂરજ સામે ધુડ ઊઠાડવી છે ને ?”

“બોલ મા, બાપ નાજ ! બોલ મા !” ભમતે કહ્યું “જા બાપ ! આ લે આ નાળીએર. ઠાકર તને ચાન પાછું દેશે. ગૌધન સાંજે ગામમાં આવે ત્યારે તારાં માણસો તેડીને આવજો. જેટલાં શીંગડાં એટલા બગતરીઆ થાશે. ઠાકરને ધેરથી કટક કિતરશે. મુંઝાશ શીદ ? અનીઆ કાંઈ ઠાકર સાંખે નહિ.”

ચાન બદલાણું. - લખતરનો નેજો નીચો પછાડી નાજ કરપડએ પેતાના બાપની આજુ વર્તાવી. ઉલ્લાસમાં ને ઉલ્લાસમાં એણે એક વાડી ગોરખા ભગતની જગ્યામાં ખર્પણ કરી.

એક દિવસ જાદરવો મહિનો ચાલે છે. નાળે કરપડો ઘોડે ચડીને સીમ ભેવા નીકળ્યો છે. આખી સીમનાં વાડી ખેતર બેઠને પાછો વળ્યો. એમાં એક વાડી દેખીને એણે ઘોડી રોકી. મીટ મંડાઇ ગઇ. ઘોડા ઘોડા જેવડાં જીવાસ્નાં કુંડા હીંચકે છે, અને ઉંટ ઓરાઇ જાય એવે ઉંચે સઠિ જીવાર ઉભી છે. દિલમાં થયું કે આ શું કૈતૂક ! આખી સીમમાં આ એક જ કટકો કાં સોને મળ્યો ?

“ આ કોની વાડી ? ”

“ આપુ ! જગ્યાની. ”

“ જગ્યાની ક્યાંથી ? ”

“ આપણે અરપણુ કરેલી છે. ”

“ અરે ગોલકીના ! આવી કંચન જેવી જમીન સાધુડા ખાશે ? ”

આંખ ફાટી ગઇ. પરચારી ઘોડી આપા ગોરખાની જગ્યામાં હાંકી. પરચારા ભગતને જમીને કહ્યું કે “એલા એય ભણે કોપીન ! ભાગુ જા આસેથી. વાડી બાડી ને મળે. ખબરદાર જો કુંડાને હાથ અડાડ્યો છે તો ! ”

સાધુડાં બધાં કળકળવા લાગ્યાં. પણ ભગત તો મ્હોં મલકાવીને ઠાવકી મીડી વાણીમાં એટલું જ બોલ્યા કે “હશે આપ ! જમીન તો એના બાપની છે ને ! એની છે ને એ લઇ લ્યે છે. આપણને એનો કાંઈ દખ ધોખો હોય ? ”

નાજ કરપડા તરફ ફરીને ભગતે કહ્યું, “ભલે આપ, તું તારી જમીનનો ધણી છો. પણ ઓલ્યું નાળીએર તને હીધું તું ધયે મારું છે. માટે પાછું દધ મેલ્ય એટલે અમે હાલી નીકળીએ.”

“ભણું લગોટા ! મારું થાન તે શું ગારાતું છે તે તારા નાળીએર વગર વધું જાશે ? આ લે તારું નાળીએર.”

નાળીએર પાછું આવ્યું. ઠેઠ જૂનામઢના પાડોશમાં રહેતા ખીમા મૈયા નામના માણસને ઓર્ચીતું સ્વપનું આવ્યું કે “ખીમા ! ઠાકર તને ધાન છે છે.”

મૈયાની ફાજ ધાન માથે ચડી. દેવતહીણ નાળે વગર લડયે લાગ્યો. ગઢ ઠેકાને લાગવા જય ત્યાં તો કાછડી કાંગરે ભરાઈ મધ. નવત્રી હાલતમાં નાળે કોઈ જાડની ઓથે બેઠો છે, એવા ખચર જગ્યામાં ભગતને પડતાં જ તત્કાળ પોતે લુગડાંની ગાંસડી માથા પર ઉપાડીને ચાલ્યા. નમ નાળને લુગડાં પહેરાવીને કહ્યું “બાપ નાળ ! અભેમાન કોઈનાં નથી રહ્યાં. અતે નિરપરાધીના નિસાપા લીધે સારાવાટ ન હોય.”

૨

સી મમાંથી ધા નાખતા ગોવાળો જગ્યામાં આવ્યા. આવીને ભગત પાસે કહ્યું કે “બાપા ! જગ્યાનું ધણુ વાળી આ.”

“કોણુ બાપ ?”

“મોરબી દરબારનાં માણસું.”

“કાંઈ વાંધો નહિ ભાઈ આયકુ ! આપડે તો વાંસે વાછરે ય દઈ મેલો, નીકર માતાજીયું કામધેનું દુવાશે.”

એમ કહીને એણે વાછરે પણ પાછળ મોકલી દીધાં.

લોકો આવી વાતો પણ કરે છે:-ખીને દિવસ ચાતાં તો મોરબીથી માલ પાછો આવ્યો. મોરનારાએ ચેતી ગયા કે ભગતનો જીવ કોચવાશે તો ઉલટ પાલટ કરી નાખશે.

પરંતુ એક ગાય ન આવી. લામો રખારી મૂલક મેલીને શેવા લાગ્યો કે “બાપુ ! મારી મોરહર ગા રહી ગઈ ! મારી મોરહર વગર હું નહિ જીવું.”

ગોરખાએ મોરબી ઠાકરને સંદેશો કહેવરાવ્યો કે “ગા વગર આયકુ જીરે છે. ગોવાળ અને ઠોરની પ્રીતિનો વિચાર કરો દરબાર ! તમને ખીજ ધણીયું ય ગા મળી રહેશે. અમારી મોરહરને પાછી દઈ મેલો.”

મોરખીનો ઠાકોર ન માન્યો. ફરી ગોરખે કહેવરાવ્યું :

“ દરબારને કહો કે ગોરહરનાં દૂધ નાહિ ઝરે બાપ ! ”

તોયે દરબારને ડહાપણુ ન આવ્યું.

થાનમાં બેઠાં બેઠાં, હોકો પીતા રાયકાને ભગતે પૂછ્યું કે “ લીમડા ! તારાં હાથમાં ઇ શું છે બાપ ? ”

“ હોકાની ને’ છે બાપુ ! ”

“ એનું બીજું નામ શું ? ”

“ નાજ્ય. ”

“ હાં બાપ ! ઇ યે નાજ્ય : બધુંક તોપની નાજ્ય જેવી. કર એને મોરખીના ગઢ સામી હાંખી. ને માર કુંક. ”

લીમડાએ પહેલી કુંક દીધી. અને ભગત બોલ્યા કે “ શાબાસ ! મોરખીનો ગઢ વડ્યો. હાં, કુંક ફરીને !

વાહ ! એ...ઘોડહારના ભુક્કા ! ફરી એક વાર.

બસ ! એ...કુંવર ઉડ્યો !

કહે છે કે સાચેસાચ એવું બનેલું : એનું ગીત છે :

ખરો કાળ ઝમઝાળ ગોરખો બીજ્યો
માલ ગોરખ તણો ન થાય મીઠો,
ગઝબની ચોટ બદર તણો ગોરખો
દેવાતણુ આકરો નતો દીકો.

કમતીઆ કેસરા એમ બડા કહે
કુલ ઘોડે ચડ્યો હૈયાકુટ્યો,
ઘોડાયું બાજ્યને કુંવરને ઉડ્યો
રાજ બાળી દીયે ઝળુ રૂઠ્યો.

પરગણું બધું નડેડાટ ઉજ્જડ પડ્યું
કોપીઆ માળીઆ સરે મટે ક્યાંશિ,
મોરખી સરે ખૂટામણુ નો મટે
મોરખી ફૂટતી ફરે માથો.

તોળાં કંડોળાં તણી આવેને ફરી આળ
મોરખીને સર મહારાજ ! ગઝબ ઉતાર્યો તે ગોરખા.

દાના ભગત

જન્મ

સંવત-૧૭૮૪

મૃત્યુ

સંવત-૧૮૫૨

પાંચાળને ગામે ગામે દયા અને દાનનો બોધ દેતા જલદરો ભગત એકવાર આણંદપર ભાડલા નામે ગામમાં આવી પહોંચ્યા છે. જલદરો તો પીર ગણાતો. દુઃખીયાં, અપંગ, અધિળાં, વાંઝીયાં, તમામ આવીને એની દુવા માગતાં.

એમાં એક કાઠીઆણી, માથે ગૂઢું મલીર ઓઢેલું, બાવીસ વર્ષના જુવાન દીકરાને લાકડીએ દોરેલો, અને આપાની પાસે આવી ઉભી રહી. ભગતે પડખે બેઠેલાઓને પુછ્યું કે

“આ બોન કોણુ છે ભાઈ!”

“બાપુ, કાળા ખાતરને ઘેરેથી આઈ છે. કાળો ખાતર દેવ થઈ ગયા છે, ને સતર વરસ થયાં આઈ આ છોકરાને ઉઝેરે છે.”

“તે છોકરાને દોરે છે કાં?”

“બાપુ, છોકરાને બેય આંખે જનમથી અંધાપો છે.”

“છોકરાનું નામ?”

“નામ દાનો.”

“આંહી આવ બાપ દાના ખાતર. તારી આંખું જોઈ બાપા”

દાનો થડમાં આવ્યો, પડખામાં બેસારીને લગતે આંખો તપાસી. પછી નાનું છોકરું દાંત કાઢે તેવી રીતે ખડખડાટ હસીને બોલ્યા “આપ દાના ! આટલાં વરસથી ઢોંગ કરીને બિચારી રંડવાળ માને શીદ સંતાપી ? તારી આંખ્યુંનાં રતન તો આબાદ છે ભાઈ ! તું આંધળો શેનો ? દલ્હીમાં ઘોડાં દોડતાં હોય ઇંચે તું ભાળછ. તારી નજરું તો નવ ખંડમાં રમે છે. ઠાકરનું નામ લઇને આંખ્યું ઉઘાડ આપ ! તારે તો હજી કૈકને દુનિયામાં દેખતાં કરવાનાં છે ઇંચ કાં બૂલી જ ? ”

* દાનાએ આંખો ઉઘાડી. પોપચાંના પડદા ઉઠ્યા થયા. જગતનું અજવાળું આજ અવતાર ધરીને પહેલી વાર દીકું. આંખમાં જ્યોત રમવા લાગી. માતા સામે, સગાં વ્હાલાં સામે, ચારે કોર નજર ફેરવી. ત્યાં લગત બોલ્યા :

“ આપ, ઉંચે ઇશ્વર સામું બેયું ? ”

દાનાએ ગગનમાં નજર માંડી. ઇશ્વર પ્રત્યે હાથ નેડયા. આવીસ વરસનાં ભર જોખન, અને સંસારનાં સુખ માણવાની લાલસા; માની પ્રીતિ, આપનો મૂકેલો વૈભવ, બધુંય સર્પની કાંચળીની માફક, પલવારમાં અંગ ઉપરથી ઉતરી ગયાં. દાનાના મુખ મંડળ ઉપર લગવા રંગની લલક ઉડી આવી. એણે જાદરાના પગ ઝાલી એટલું જ કહ્યું કે “ આપુ ! હવે મારે ઘેરે નથી જવું. તમારી સાથે જ આવવું છે.”

“ માડી ! એક વાર ધરે તો હાલ્ય. તારાં લૂગડાં બાંધી દઉં.” એબાકળી માતાએ દીકરાને બોલાવ્યો.

“ હા હા, આપ દાના ! ઘેરે જઇ આવ. પછી તું તારે જગ્યામાં હાલ્યો આવજે.”

* આ પ્રસંગને પરચાનું રૂપ શા માટે આપવું બેઠ્યું ? આગળના સંતો ભક્તો પોતાની પાસે સારી સારી વનસ્પતિની દવાઓ રાખી લોકોના બાધિઓ મટાડતા હોવાનો સંભવ છે. દાનાની આંખો ઉપર પણ અમલકાર કરવાને બદલે બદ્દાએ કોઇ કુંઝરીયાળ ઔષધી જ લગાવી હતી.

“બાપુ ! મા ! માઈં ધર મેં જોતી હીધું છે. હવે મારે કાંઈ પોટલું બાંધવું નથી. મારે તો મારે કાચે ઘેરે જ જવવાનું પરિચાલુ છે.”

માની આંખમાં દડ ! દડ ! પાણી પડવા માંડ્યાં. જુદરા ભગતે માને કહ્યું કે “આઈ ! આંસુ પાડછ ? કાઠીઆણી થઈને ! એકાદ સાંતી જમીનનાં ઢેકાં સાઈ તારો દીકરો ધીંગાણે કામ આવત, તે વખતે તું આંસુ ન પાડત. અને આજ સંસાર આખાને જીતવા નીકળનારા દીકરાને અપશકન શીદ દઈ રહી છો મા ? છાની રે.”

(૨)

જુ

વાન દાનાએ ભગવાં પહેર્યા. ગુરૂની આજ્ઞા મળી કે “આપ ! કામધેનુની ચાકરી કરવા મંડી જા.”

આજ્ઞા મુજબ દાનો ગાયોને સંભાળવા લાગ્યો. અધરાતે પહર છોડીને માંડવના વંકા કુંગરાઓમાં એકલો જુવાન ધેનુઓને ચારે છે. ભભી ભભીને ફૂણાં ધાટાં ખડવાળી ખીણો ગોત્યા કરે છે. ગાયોને ધરવી ધરવીને ભળકડે પાછી જગ્યામાં આણે છે પોતે જ તમામ ધેનુઓને દોવે છે. ગમાણુમાંથી વાસીદાં વાળી, છાણના સૂંચ માથે હિપાડી, રેગાડે નીતરતો જુવાન જોગી છાણાં થાપે છે. વળી પાછો ગાયો ઘોળીને સીમમાં કાંઈએ ન દીઠાં હોય એવાં ખડાં સ્થાનો હિપર જઈ પહોંચે છે. પાણીના મોટા મોટા ધરામાં ધેનુઓને ધમારી વડલાની ધટા હેઠે બેસારી કાંઈનાં ગળાં ખજવાળતો, કાંઈની રંવાટીમાંથી ઝીણી ઈલરડીએ કાઢતો, કાંઈની બગાંઓ પકડતો, કાંઈનાં કંઠે બાંધવા માટે પુમકાં ચૂંચતો, ને કાંઈની ખરીએ ને શીંગડીએ, એરડી વાટીને તેજ ચોપડતો બાળો જોગી બ્યારે પોતાની કામધેનુઓને મસ્ત બની વાજોળતી જોતો, ત્યારે એને પણ કાંઈ સ્વર્ગીય આનંદનો નશો ચડતો. નેત્રો ઘેધુર બની જતાં. અને ગળું યુગ્મવા ભામતું કે

“આભે ગમનથી લેહેરું રે આવે

મીઝાં મીઝાં મીતીઝાં વરસે રે.”

ગુરુ જાદરા ભગતે સમાત લીધી. અને પછી પાંચાળમાં દુકાળ પડ્યો. સેજળ લીલી સોરઠ ધરાનાં દર્શન માટે જીવાન દાનો ધેનુઓતું ધણુ ધોળાને ચાનથી ચાલી નીકળ્યો. આવીને એણે ગિરકાંઠાના કાઠીઆઇ ગામ ગરમલીની સીમમાં ઉતારે નાખ્યો. ત્યાંથી માતાજીએ (ગાયોને) તુલસીસ્થામ તરફ ધોળા. ગિરના કુંગરામાં ગાયોને આંટા દેવરાવ્યા. તુલસીસ્થામ તો વંકે કુંગરે વીંટળાયલું, સજીવન ઝરણાંથી શોભતું, તાતા પાણીના કુંડ વડે ઇશ્વરી ચમત્કાર દેખાડતું પ્રભુ-ધામ હતું. પરંતુ આપા દાનાનો જીવ ત્યાં ન ઠયો. ત્યાંથી નીકળીને જેનગર ગામમાં પહોંચ્યા. જીવો સજીવન દીઠો. ગામના ગોવાળોને પૂછ્યું કે “ભાઈ રાયકા ! આંહી રહું ?”

“રો'ને ભા ! અમારે ક્યાં ખડ વાઢીને ખવરાવવું પડે છે ?”

ગોવાળોની હેતુપ્રીત દેખીને ભગતનો જીવ ગોઠ્યો. ભગત ગાયો આરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પ્રભાતે ગોવાળો ગામને પાદર ટોળે વળીને ઉભા છે. જાણે કંઈનું છોકરું મરી ગયું હોય, એવા અકસ્માતમાં સહુ એક પીપળાની લીલી મોટી ડાળ પડેલી તેની ચોપાસ વીંટીને ઉભા છે. અંદરો અંદર વાતો ચાલે છે કે “કયે પાપીએ પીપળાની ડાળ કાપી નાખી ?”

“માતાજીયુંને વિશરામ લેવાની શીળી છાંયડી ખંડિત થઇ ગઇ.”

“અને પંખીડાંનાં લીલાં બેસણાં તૂટ્યાં.”

પીપળો તો પાદરનું રૂપ હતો. એની ડાળ માથે ધા પડ્યો. એ તો જાણે માલધારીઓના માથા પર વાગ્યો હતો.

આમ અફસોસ થઇ રહ્યો છે, ત્યાં આપો દાનો આવી પહોંચ્યા. પીપળો વઢાયानी વાત એને પણ કહેવામાં આવી.

“ભણેં આપ રાયકાઓ !” આપો બોલ્યા, “યામાં કાણું થઉં ગો’ ! ડાલ્યને ભોંમાં ફરીવાર વાવુ દો ને ! એકને સાટે બે પીપળા થાહે !”

“અરે આપા !” માલધારીઓ હસવા લાગ્યા, “પીપર, વડો, કે આંબો, ઇ સંધાયની ડાલ્ય વાવીએ તો ઉગે, પણ કાંઇ પીપળાની ડાલ્ય તે ફરીવાર ચોંટે ભગત ?”

“કાણા સાદુ નો ચોંટે આપ ? સીંધાયની જેમ પીપળાની ડાલ્ય સાત ઉગે ! ઠાકરને ઘરે ઇમા બેઠ હોવે નહિ. માટે ઠાકરનો નામ લઉને વાવુ દો ભા ! હાલો, ખોદો ખાડો.”

ખાડો ખોદાયો તેમાં ભગતે ડાળ રેપી. ઉપર ધૂળ વાળી ખામણું કરીને દરરોજ પોતે જ પાણી સીંચવા લાગ્યા. દિવસ જતાં અપાટાભેર ડાળ ફાળી. પાંદડાંની ઘટા બંધાઇ ગઇ. ચળ-કતાં પાંદડાં ચંદ્ર સરજનાં તેજ ઝીલીને રાત દિવસ હસવા લાગ્યાં. ડાલ્યે ડાલ્યે પંખીડે માળા નાખ્યા. આજે પણ એ પીપળો ઉભો છે.

(૩)

ને નગર છોડ્યું. ફરીવાર ગાયો ધોળીને ગરમલી ગાંધ્યા.

બપોરને ટાણે સૂરજ ધંખ્યો છે. ગોંદરે ઝાડવાંને છયે પોતે મા’ના ડીલનો તકીયો કરીને બેઠા છે, ત્યાં સામે એક ઝુખીની છોકરીને દેખી. છોકરીએ માથા ઉપર મોશલો ઓઢેલ છે. દાંત ભીંસીને બે હાથે માથું ખજવાળે છે. માથામાં કાળી લા’ લાગી હોય તેમ ચીસે ચીસો પાડે છે. છોકરીથી ક્યાંયે રહેવાતું નથી.

જુવાન દાનો ઉઠીને એની પાસે ગયો. પૂછ્યું, “ભણેં આપા ! કેવા સાદુ રાડ્યું પાડતી સો !”

પણ જવાબ આપવાનો સમય ઓકરીને નહોતો. એ તો માથું ઢરડતી જ રહી.

“ માથામાં કાણું ઘ્યો છે બાપ ! મુંઢેં જોવા તો દે ! ”

એટલું બોલીને એણે ઓકરીના માથા પરથી કુંચલી ઉપાડી ત્યાં તો માથામાંથી દુર્ગંધ નીકળી: આપું માથું ઉંદરીથી ગદગદી ગયું છે. અંદર જીવાત્ય ખદબદે છે. પાસ પરના રેગાડા આલ્યા જાય છે. વાળનું નામ નિશાન પણ નથી રહ્યું.

આપા દાનાનું અંતર આ નાની દીકરીનું દુઃખ દેખીને ઓગળી ગયું. એને એકેય દવા આવડતી નહોતી. દવા વિચારવાની ધીરજ પણ ન રહે એવો કંઈયે એ દેખાવ હતો.

“ ઠાકર ! ઠાકર ! દીકરીની જાત્યને આવડો દઃખ ! ”

એટલું બોલીને એણે છોડીનું માથું ઝાલી લીધું. હાથ પકડી લીધા, અને પોતાની જીભ વતી એ આખા માથાને ચાટ્યું; એક વાર, બે વાર, ને ત્રણ વાર ચાટ્યું.

છોડીને માથામાં જાણે ઉંડી ટાઢક વળી ગઇ. એની ચીસો અટકી ગઇ. માથે હાથ ફેરવતાં જ ગૂમડાંનાં લીંગડાં ટપોટપ નીચે ખરી પડ્યાં. અને થોડા દિવસમાં તો એ ફુલ સરીખા માથા ઉપર કાળા કાળા વાળના કાંટા પુટી નીકળ્યા.

ઓકરીએ ભગત બાપુના ચરણોમાં માથું નાખી દીધું. બાપુના પ્રંગ ઝાલી લીધા. બાપુના મ્હોં સામે મીટ માંડી રહી. ભગતનાં નેત્રોમાંથી તો દયાની અમૃત-ધારાઓ વરસી રહી છે.

લાંખી સુંવાળી લટો વડે શોભતી કણખીની બાળકી ભગતના બોળામાં ચડીને પુછે છે કે “ હેં બાપુ ! ઓલી મારા માથાની ઉંદરી ક્યાં ગઇ ? ”

“ બેટા ! ઇ તો હું ખાઇ ગો ! ” એમ કહીને બોળીઓ ભગત દાંત કાઢે છે.

(૪)

“ગાલુની તો ચાકરી કરી રહ્યો છું. પણ ગરીબ ગુરબાં, ને સાધુ સંત, મારે આંગણેથી અન્ન જળ વિના જાય છે. ઠાકર ઇ કેમ ખમશે?”

ભગતે સદાવ્રત વહેતું કયું. દાણાની ટેલ નાખીને અનાજ ભેળું કરવા માંડ્યું. ગામ લોકોએ દળી ભરડી દેવાનું પણ માથે લીધું. ગરીબ ગુરબાં, લુલાં પાંગળાં, ઘરડાં બુઢાં, તેમજ મુસાફર સાધુ બાવાઓને દાણ રોટલા આપવા લાગ્યા. એક પણ અન્નનું કુધાર્થી ભૂખ્યે પેટે પાછું જાતું નથી. આપા દાનાનો રોટલો મુલકમાં છતો થવા લાગ્યો.

એમાં દુકાળ ફાટી નીકળ્યો. અનાજ ! અનાજ ! પોકારતો આપો દેશ હલકયો. દાના ભગતને દારે રાંધણાનો પાર ન રહ્યો. દાળનાં મોટાં રંધાડાં ને રોટલાની વીસ વીસ તાવડી ચાલવા લાગ્યાં. અનાજનાં ગાડાં આવી આવીને આપા દાનાની કેડી-ઓમાં ઠલવાયા છે, પણ ફાઇને ખબર નથી પડતી કે એ ક્યાંથી આવે છે ! ને કાણ મોકલે છે !

દેનાર તો ન થાક્યાં, પણ દળનાર ભરડનાર ગામલોકો ગળે આવી ગયાં. ગામને બહુ લીંસ પડવાથી લોકો બોલ્યા કે “બાપુ ! ફક્ત બામણ સાધુને જ રોટલા આપો, બીજાં નહિ. નીકર અમે પોગી નહિ શકીએ.”

“અરે ભણે બાપ !” ઓશીયાળા થઇને આપા દાના બોલ્યા, “હવે તમારે ગામને દળવો ય નહિ ને ભરડવો ય નહિ. રૂયો આ પાંચ ફેરી. એના ચોખા લાવો, ને ગળ લાવો. આ માતા-જીયું મળે છે તે માથે છાંટો છાંટો ધી દેશું. એટલે તમારે મારો હડ્યો ખમવો નહિ, ઠીક બાપ !”

દાળ રોટલાને બદલે ગોળ ચોખા ને ધીનું સદાવત વહેતું થયું. ચોખાનાં છાલકાં બહારથી આવતાં થયાં. ઠાકરે એ પાંચ ફોરીના ચોખા ગોળમાં અખૂટ અમી સીંચી દીધાં. કોઇ દિવસ તૂટ આવી નહિ. કેમકે ભગતની આસ્થા કંદે ચેડગી નહિ.

ગરમલીથી ચાલીને એક દિવસ આપા દાનાએ ચલાળા ગામમાં જગ્યા બાંધી. ત્યાં પણ ગોળ ચોખાનું અન્નક્ષેત્ર વહેતું કયું.

(૫)

પોતાની ગાયો હાંકીને દાનો ભગત ગરમાં સીધાવ્યા છે. એક દિવસ કાળે બપોરે ગાયો તદન નપાણીઆ મુલકમાં ઉતરી. માણસોએ બોકાસાં દીધાં કે “બાપુ ! પાણીની જોગવાઈ આટલામાં ક્યાંયે નથી.”

“ભણેં દયો બાપ ! હું મોંગળ જઉંને પાણીની તલાસ કરાં.”

એટલું બોલીને ભગત ચાલી નીકળ્યા. ગિરમાં દેવળા નામનું ગામ છે, ત્યાંની સીમમાં આવ્યા. જીવે તો ત્યાં દુકાળની મારી બે ત્રણ હજાર ગાયો દેશાવરથી ગિરમાં જવા ઉતરી પડેલી છે. ખદખદ ! ખદખદ ! થાતી એટલી ગાયો પાણી વિના ટળવળે છે, પણ ગામમાં એવો મોટો પીયાવો નથી. ગાયોની શી ગતિ થશે ! એવા ઉચાટ કરતા ગામલોકો પાદરમાં ઉભા છે. આટલી ગાયો આપણે ટીંબે પાણી વિના ત્રણ છાંડશે તો આપણે ઉજ્જડ થઈ જશું ! એવી બહીકે ગામની વસ્તી ગાયોનાં ભાંભરડાં દેતાં ઓશ્કીયાળાં મ્હોં સામે જોઈ રહી છે.

ત્યાં ધૂમ પડી કે “એ આપો દાનો દેખાય.”

ભગત આવી પહોંચ્યા. ગામલોકોએ કહ્યું કે “બાપુ ! આમ જીઓ.”

“કાં બાપ ! આ કાણું.”

“ આપુ ! નવ લાખ ગાયુ ! ”

“ ઓહોહોહો ! નવ લાખ માતાજીયુ ! લણે તવ્ય તો આ ગોકળીયુ લણાય. આ તો નંદજીનો ગામ ગોકળ ! વાહ વાહ ! આ તો મોટી જત્રા લણાય. ”

“ અરે આપુ ! નવે લાખ આંહી જ દળી પડશે. આંહી પાણી ન મળે. ”

“ પાણી ન મળે ? ઇ તે કેદિ હોવે આ ! માતાજીને પુન્ય પરતાપે ઠાકર પાણી મોકલ્યા વિના રે’ ખરે ? ધરતી માતા તો સદાય અમીએ ભરી છે. કુકું લણો મા ! ”

ઐટલું બોલીને લગતે ચારે બાજુ નજર કરી. અને એણે એક નાનો વોંકજો દીધો.

“ એ દ્યો આપ ! લણે આ રહી નદી ! આસે તો નકરે પાણી જ ભર્યો છે ને શું ! ”

“ અરે આપુ ! ઇ તો ખોટું નેરકું. નકરી વેળુ. સાત માથોડેય પાણીનો છાંટો ન મળે. ”

“ ના આપ, ઇમું બોલો મા. મડો ખોદવા. ગુપ્ત ગંગા હાલી જતી સે. હાં માળા આપ ! સહુ સંપીને ઉઘમ માડો, ઐટલે ઠાકરને પાણી દીધા વન્યા છૂટકો જ નહિ, રોતલને કે દાળદરીને કાંઈ ઠાકર દેતો હશે આપા ? ”

પોતે હાથ વતી વેકરો ખોદવા લાગ્યા. હસતા હસતા ગામ-લોકો પણ મદદે વળગ્યા. ઘડીમાં તો ત્યાં વેકરની મોટી પ્રાણ મંડી.

“ એ જુઓ આપ ! લીલો કળાણો ! ”

બીનો વેકરો આવ્યો. કમર કમર જેટલું ખોદાણુ કામ થયું. અને પાણી તપકયું.

“ હવે ખસ જાવ આપ ! અને માતાજીને વાંભ કરને બોલાવો. હવે ઠાકર પાણી ને છે ને કિસે જાશે ? ”

આંહી ગાયોને વાંલ દીધી, ને ત્યાં જાણે પાતાળ ફાટ્યું. છાતી સમાણો વીરડો મીઠે પાણીએ છલકાઈ ગયો. પાણીનું ઘેન બંધાઈ ગયું. અને તરસે આંધળી બનેલી ગાયો પાણી ચસકાવવા લાગી. ગાયોના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતા ભગત કહેવા લાગ્યા કે. “ ભણું માવડીયું ! કામધેનું ! આ તમારા પરતાપે પાણી નીકળ્યાં. જમનાજી છલક્યાં. પાવો ! ખૂબ પાવો !

આજે પણ ‘ નવલખો વીરડો ’ નામે ઓળખાતું એ અખંડ જળાશય ચાલુ છે. એને લોકો ‘ આપા દાનાનો વીરડો ’ પણ કહે છે. થોડાં વર્ષો પર કોઈ ખેડુતે ત્યાં વાવેતર કરી, એ વીરડાનું પાણી વાળ્યું. એટલે લાખો પશુઓની તરસ છીપાવતાં એ અખૂટ પાણી થોડાં દિવસમાં જ ખૂટી ગયાં. વાવેતર બંધ થયું, એટલે ફરીવાર વીરડો ચાલુ થયો.

(૬)

ભાવનગરથી ગધેડાં ઉપર ચોખાનાં છાલકાં ભરાવીને ભગત ચલાળા તરફ ચાલ્યા આવે છે. પોતે ઘોડી ઉપર ચડેલ છે, અને ગધેડાને જોગી લોકો હાંકતા આવે છે. ચૈત્ર વૈશાખના બપોર ચડ્યા છે. ઉની લૂ વાય છે. બરાબર પાડર-શીંગાની સીમમાં આવતાં માર્ગે એક વાડીના ધોરીયામાં ગધેડાં પાણી પીવા ચડ્યાં. વાડીમાં અખૂટ પાણી વહાં આવે છે. અને ઉપર એક સામટા સાત કોસ જૂલ્યા છે. ૭૦-૮૦ વીધામાં ઉનાળાનો ચાસડીઓ ઉભો ઉભો અખંડ પાણી પી રહ્યો છે. અને નાની શી સારથી વહેતી હોય એવો ધોરીઓ ચાલી રહ્યો છે. આમ છતાં યે ગધેડાં જ્યાં ધોરીયામાં મોઢું નાખવા જાય છે ત્યાં તો વાડીમાંથી ચહકા થયા. સાતે કોશીયાએ કોસ ઉભા રાખીને હાથમાં પરોણા લઈ દોટ દીધી. માળોની ત્રમઝટ બોલાવતા બોલાવતા ગધેડાંના મોઢાં ઉપર પરોણાની પ્રાછટ દીધી.

“અરે ભણું આપ !” દાનો ભગત આ ત્રાસ જોઈને બોલ્યા
“આપડાં પશુડાં તરસ્યાં છે, યાને પાણી પીવા દો ને ! કાણા
સાર વારતા સે !

“મારે નહિ ત્યારે શું ચાટે ? કાંઈ તારાં ગધેડાંને પાણી પાવાં
સાદુ કોસ જોડ્યા છે ? કાળ વરસનું પાણી ક્યાં વધારાનું છે ?”

“અરે ભણું આપ ! પાણીનો તૂટો કેવાનો ? આ સાત
કોસ વહેતા સે ને !”

“તે તારા જેવા મક્તીઆ સાદુ કોસ નથી જોડ્યા, બાવા !
હાલ્યો જ છનોમુનો. પાણી નહિ પાવા દઈએ.”

“અરે ભણું ભાઈ ! ઠાકરની પાસેં તો સંધાય જીવડા
સરખા. ઠાકરે તમુહેં પાતાળ-પાણી દીનો સે ! શીદ આ
ગભરના નિસાપા લેતા સે ! પીવા દીયો, પીવા દીયો, ઠાકર
તમુહેં ઝાઝો પાણી આપશે.”

“હવે હાલ્યો જ ઠાકરના દીકરા ! પાણી નથી ફૂવામાં.”

પાણી નથી ! એટલો શબ્દ જ્યારે પાંચ વાર બોલાયો,
ભગતના કાલાવાલા એળે ગયા, અને તરસ્યાં ગધેડાંનાં મ્હેં પર
લાકડીઓના માર જોઈ ન શકાયો, ત્યારે દૂભાઈને ભગત એટલું જ
બોલ્યા કે “ભણું ભાઈ ! હાંકો ગધેડાંને. યાના ફૂવામાં પાણી
નસે. હાંકો, મોંગળ આ સાતકોસી વાડી રહી. ઇસે પાણી !”

“હા હા ! જા, પડ્ય ઇ સાતકોસી વાડીમાં !” એમ
બોલીને કણખીઓએ હાંસી કરી.

ભગત આગળ ચાલ્યા. પોતે જેની સામે આંગળી સીધાડીને
બતાવી તે વાડી સાતકોસી તો નહોતી, પણ એકકોસી થે
નહોતી. વીસ પચીસ ક્યારામાં ચાસટીઓ કરીને એક ગરીબ
ખેડુત પોતાના કુકેલા બળદથી એક કોસ ચલાવે છે. દસ ક્યારા
પીવે ત્યાં ફૂવો તળીઆઝાટક થાય છે. વળી બળદ છોડી નાખી ને
કણખી વાટ જોતો એસે ત્યારે બધી વારે કોસ ધુડા જોડેલું
પાણી બરાય છે.

એવી હાલત વાળા કૂવા પર જઈને ભગતે સાદ કર્યો કે
 “ભણેં આપ જોગીડઓ ! ગધાડાંઈ આસેં આણો. આ સાત-
 કોસીના ધોરીયામાં પાણી પાવ ! હાં આપ પટલ ! કોસ કાઢવા
 માંડય. તરસ્યા જીવડા પાણી પીને તોહેં દુવા દેશે.”

દુઃખીઓ કણખી ખોલ્યો “પણ આપા ! કોસ પૂરો ખુડતો યે
 નથી. શી રીતે કાઢું ?”

“ભણેં આપ ! યામાં તો સેંજળ શેત્રંજ હાલી જાતી સે.
 તું તારે કાઢવા માંડય. તરસ્યાં જીવડાંની દુવાથી પાણી આવશે.”

કણખીએ કોસ નેડયો. ગધેડાં પાણી પીવા લાગ્યાં. પહેલો
 કોસ, અને બીજો કોસ તો બળદને અને થાળાને એક હાથનું
 છેદું ઓછું થયું. ત્રીજો, ચોથો, ને પાંચમો કોસ નીકળે, ત્યાં
 તો કૂવો અરધે સુધી ભરાયો. આંહી ગધેડાં ધરાયાં, ત્યાં કૂવો
 જલકાયો.

“જો ભણેં પટલ ! હું નોતો ભણતો, કે આ ગભડાં જીવ-
 ડાંની દુવાએં કરીને સારો થાય ! જો વાડીમાં પાણી વધુ ગો.
 આ કેની વાડી છે ?”

“આપા ! આ વાડી ગોરખા ખુમાણની.”

“અને ઓલી ?”

“વીસામણ ખુમાણની !”

“અરેરે ! વીસામણની વાડીમાં પાણી ન મળે. કાણું કરવો ?”

ગોરખા ખુમાણનો ખોટો કૂવો જે વખતે સાતકોસી વાડી
 અને એટલો જલકાઈ ઉઠ્યો, તે વખતે પેલી સાતકોસી વાડીને
 તળીએ સાતે કોસ લાંબા થઈને સ્વછ ગયા. સાત દુકાળે પણ અખુટ
 રહે તેવાં એનાં નીર શોષાવા લાગ્યાં. કોસ પછડાય છે એવું
 લાગતાં કોસીઓ વાડીમાં નજર દરવા મયો. જુવે છે કે કૂવાના
 ડારની અંદર થઈને તમ્મમ પાણી પાતાળમાં આપ્યું જાય છે.

ખેડુતો ગામમાં દોડ્યા. પોતાના જમીનદાર વીસામણ ખુમાણ પાસે જઈ ચીસ પાડી કે “હે આપુ ! વાડીમાં છાંટાય પાણી ન મળે !”

“શું થયું ?”

“કા’કે આવો આવ્યો તો, અમે એનાં ગધેડાંને પાણી પાવા ન દીધું. એણે આપા ગોરખાને કૂવે પાણી પાડ્યું. અટાણે ત્યાં વાડી છલકાય છે.”

વીસામણ ખુમાણે તપાસ કરી. ખબર પડી કે એ આવો તો આપો દાનો : આપો દાનો ગામમાં રાત રહ્યા છે. વીસામણે આપાને પગે જઈ હાથ નાખ્યા : પોકાર કર્યો કે “એ આપા ! તમારી ગા ! મારી સાતકોસી ઉપર કાળો કેર ગુજર્યો. મારા છોકરાં રઝળ્યાં.”

“લણું આપ વીસામણ ! હું કાણું કરાં ! ઇ કૂવો જ ખોટો છે.”

આજ પણ એ સાતકોસી વાડીનો ગંજલવર કૂવો ભાડ થઈને જ પડ્યો છે. અને ગોરખા ખુમાણની વાડી સાતકોસી બની છે.

(૭)

“**ભ**ણું ગોર ! આપ હવે આ ખેય રાજગર છોરડા મોટા થઈ ગા ! અને હવે યાને નાતમાં લઉં છ્યો તો માજી માથેથો ભાર ઉતરે. નીકર ખચારા છોરડાને કાઢ દીકરી ને છે.”

“પણ આપુ ! જખાનો રોટલો ખાઈને ઇ તો વટલાય કહેવાય.”

“ના ના, ભણું આપ ! મેં યાની દેહ નસેં વટલાવી. હિંદુસ્તાની સાધુને ખામણીયે રસોડે જ યાને અમે જમાડ્યા. હું ઠાકરની સામે ભણુતો સાં.”

“ ઠીક ભગત ! જોશું. ”

“ અને વળી જરૂર હોવે તો હું તમાણી નાત્યને જમાડાં. ”

“ ના બાપુ ! ઇ દાખડો રેવા દ્યો. આંહી દેવળા ગામમાં હમણાં જ રાજનગરની નાત્ય કારજ માથે ભેળી થાશે. ત્યાં તમે છોકરાને લઇને આવજો. ”

પાંચ સાત વર્ષના એ રાજનગર છોકરાઓ હતા. માબાપ મરી ગયાં છે. ગાયો મોકાડા ચરે એવો દુકાળ પડ્યો. છોકરાને ન્યાતના કોઇ માણસે સંઘર્યા નહિ. એ નિરાધારોને આપા દાનાને આંગણે આધાર મળ્યો. પણ પોતે કાઠી હોવાથી છોકરાઓને ચોકખે રસોડે જ જમાડી, પેટનાં બચ્ચાંની માફક મોટાં કર્યાં. છોકરા ઉમ્મર લાયક થવાથી હવે આપાએ એને ન્યાતમાં લેવરાવવા મહેનત માંડી.

કારજ ટાણે પોતે દેવળા ગામે ગયા. જઇને રાજનગર જ્ઞાતિના પટેલીઆઓને હાથ જોડી અરજ કરી કે “ બાપ ! હવે યાને નાત્ય-ગંગામાં નવરાવુ દ્યો. ”

“ ભલે બાપુ ! ”

એટલું કહી બંને છોકરાઓને જમણમાં જમવા લઇ ગયા. પણ સમજણા છોકરાઓએ ઉતારે આવીને બાપુને વાત કરી કે “ બાપુ ! અમને તો નોખા ખેસારીને જમાડ્યા. ”

ભગતે ફરી વાર ન્યાત-પટેલીઆને તેડવીને વિનંતિ કરી. ફક્ત પટેલો બોલ્યા કે “ ના, ના બાપુ ! છોકરાઓને તો વ્હેમ છે. અમે તો એને ભેળા જ ખેસાર્યાંતા. ”

“ તવ્ય બાપ ! હું બણાં ઇ કરો ! તમમાં મોટેરા હો ઇ યાની થાળીમાં જ જમુ દ્યો. ”

ભાણામાં ભેળા ખેસીને જમી દ્યો ! એ વેણ સાંભળતાં જ આગેવાનો એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. ને છેવટે દંભનો અંતર્યંત ઉઘાડીને બોલ્યા કે “ બાપુ ! એમ તો નહિ બને. છોકરાઓએ જગ્યાના રોટલા ખાઇને કાયા અલડાવી છે. માટે ગંગાજી ન્હાવા ગયા વગર ઉપાય નથી. ”

“ ભણું આપ ! તબ્બ ઇં ચોકખો ચટ ભણુ નાખોને ! ખુશીથી ગંગાજી નાઇ આવે. પછી કાંઇ ? ”

“ પછી કાંઇ નહિ. ”

જરા વાર વિચાર કરીને ભગત બોલ્યા કે “ હું આપ ! ભણું આ છોરડા બચારા ગરીબ છે, ગંગાજીએ પોગી ન થકે, અને સાટે ગંગાજી જ આસેં પધારને યાને નવરાવે તો કેમ ? ”

બાવાની બેવટૂકી ઉપર બધા રાજગર મરક ! મરક ! હસવા લાગ્યા. તમાશો જોવાની વૃત્તિથી બોલ્યા કે “ તો બહુ સારું. ”

“ વાહ વાહ ! એલા, કાંઈ એક તાંસળી લાવજો તો ! ”

ભગતે તાંસળી મંગાવી. ઉભા થયા. બે હાથમાં તાંસળી ઝાલીને આકાશ સન્મુખ ધરી રાખી. પોતે આલ સામી મીટ માંડીને બોલ્યા કે “ એ માડી ! તું તો અધમ-ઓધારણી છો ! આલ મેલુને ધરતીમાં મળ ઘોવા આવી છો. તું તો ભણું માવડી ! ભગતુંની જીભને વશ છો. જો મા ! આ બેચ છોરડા પવિતર જ રહ્યા હોય, તો તો તું આવીને યાને નવરાવું જાજો. ઇ બચાડ તાળી પાંસે પોગે એમ નસે. ”

એટલું ઉચ્ચારીને ભગત ઉભા રહ્યા. સહુ જુએ છે તેમ તાંસળી છલકાણી. ઉપરથી નિર્મળાં નીરની ધારાઓ છૂટી. અને ભગતે છોકરાને બોલાવ્યા “ ભણું છોરડાઓ ! આપ હાલો, બેચ જણા નાઇ લ્યો. ”

છોકરા તરબોળ બની નહાયા. તો પણ ધારા ચાલુ છે. ભગતે સાદ દીધો કે “ આપ ! બીજા જેને નાવો હોય ઇ આવે ! ”

બીજા ઘણાએ સ્નાન કર્યું.

“ હવે આપ ! ભણું હવે તો છોકરાઓને નહિ તારવો ને ? ”

“ ના. ”

પણ રાજગર ન્યાત ન માની. એણે તો કહ્યું કે “ આપો કામણૂકરીઓ છે. ધથી કાંઈ ગંગાજી આહીં આવી ગઈ ? ઇ તો છોકરાઓએ ગંગાજી જઈ આવવું જ પડશે.”

તે દિવસે પણ ન્યાતમાં છોકરાને તારવવામાં આવ્યા. એ વાત જાણીને ભગતનું દિલ બેદાઈ ગયું. ઠાકર ! ઠાકર ! એમ બોલીને ભગતે નિશ્વાસ નાખ્યા.

અપોર થયું ત્યાં તો યુમાયુમ ને દોડદોડ થઈ પડી. રાજગરોએ આવીને ભગતના પગ ઝાલી લીધા. “આપુ ! તમારી ગા’ ! કાઈ રીતે ઉગારો !”

“ કાં આપ ! કાણું થીયો ? ”

“ ન્યાતમાં જમનારા તમામને ઝાડો ને ઉલટી ચાલ્યાં છે. સૌનું મોત સામે ઉભું છે. કાઈ રીતે ઉગારો ! ”

“ભણું આપ ! હું કાણું કરાં ! મેં કાંઈ મંતર દાણા જાંટયા નસેં. મેં કાંઈ સરાપ નસેં દીનો. હું તો ગાયુનો ગરીબ ટેલવો સાં, આપ ! માજો કાણું ઉપા’ ! ”

“ આપુ ! એલ્યા રાજગરના છોકરા....”

“ હા આપ ! મારી આંતરડી કાચવાણી છે. આક્રી મેં કાણું ય કામણ કર્યો નસેં. છોરડાની કદુવા લાગી હોય, તો ઇ જાણે ને તમે જાણો ! ”

“ આપુ ! તમે કહો એમ કરીએ. ”

“ આપ ! તો પછે ભણું ઇ છોરડા રાંધે ને તમે સીંધા જમો. ”

“ ભલે આપુ ! ”

“ ભણે છોરડાઓ ! તમે રાંધુ જાણો છો ? ”

“આપુ ! અમને તો ચોખા રાંધતાં આવડે. બીજું કંઈ નહિ.”

છોકરાઓએ ભાત રાંધ્યા. ને એ ભાતે આખી ન્યાત જમી.

(૮)

સંધ્યાની રૂંઝેયો રડી ગઇ છે. અંધારાં ઉતરવા લાગ્યાં છે. તે ટાણે ચલાળા ગામથી દૂર દૂર ઝાડીની અંદર એક ગાડાં-ખેડુ કાંટાની મોટી ધાંસી પોતાના ગાડા ઉપર ચડાવવા મથે છે. પણ ભારે વજનની ધાંસી કેમેય ચડતી નથી. બપોર દિવસથી મથ્યા કરતો એ આદમી આખરે અંધારાં ઘેર થઇ ગયે થાક્યો, અને ધાંસી ચડાવવા માટેનું લાકડું ફગાવી દીધું ધાંસીની એક બાજુ ગાડાનું ઠાકું રાખ્યું, અને બીજી બાજુ પોતે કાંટામાં પોતાની કમ્મર ભરાવી, જોર કરી, સાદ દીધો કે “એ આપા દાના ! ધાંસી ચડાવરાવજો !”

જોર દીધું. ધાંસી ચડી ગઇ. પોતાને એક પણ કાંટો વાગ્યો નહિ. પોતે ગાડું હાંકી ઘેર ગયો. પોતે દાના ભગતની જગ્યાનો હજમ હતો. નામ દાનો હતું. રોજની માફક આજ પણ રાતે એ ભગતના પગ ચાંપવા ચાલ્યો.

“લણે આપ દાના ! મારા વાંસામાં એક કાંટો છે તે કાઢુ નાખજો !” ભગત બોલ્યા. દીવો લઇને હજમ પોતાની નેરણી મતી કાંટા કાઢે છે. જુલે છે તો બે નહિ, પણ આખા વાંસામાં કાંટા ! કાંટા ! મોટા મોટા સજા !

“આપુ ! આટલા બધા કાંટા ક્યાં વાગ્યા ?”

“સીમમાં લાઇ !”

“શી રીતે ?”

“તારી ધાંસી ચડાવી ને, એ રીતે.”

“આપુ ! તમે !”

“હું કેમ ન હોઉં આપ ! તેં મને સંભારીને સાદ કર્યો; તું મારી રોજ ચાકરી કરનારો; ને હું તારું વેણ કાક દિયે ન રાખું ભાઈ !”

“આપુ ! મારી બૂલ થઈ.”

“કાંઈ વાંધો નહિ આપ ! સાધુનાં તો એ કામ છે.”

(૯)

ચલાળા ગામમાં એ સોની ભાઈઓ અડોઅડ રહે છે. બન્નેના ઘર વચ્ચે એક જળી છે. બન્નેને અદાવત છે.

એક દિવસ એ બેમાંથી જે ગરીબડો ભાઈ હતો, તેનો ઘોડો ફળીઆમાં બાંધ્યો બાંધ્યો, વચલી જળીના સળીઆ વાટે પોતાનું મ્હોં નાખી જીલ ફેરવતો હતો.

જળીમાં બેઠેલા દેખીત્રા સોનીએ પોતાના પાડોશીને હાનિ પહોંચાડવાનો ભારી લાગ જોયો. ધારદાર હથીઆર લઈને ઘોડાની જીલ કાપી નાખી. ચાર આંગળ જેટલો જીલનો ટુકડો લગભગ બૂદો થઈ જતાં તો લોહીલોહાણુ ઘોડો જમીન પર પછાડી ખાઈને તરફડવા લાગ્યો. વેદનાનો પાર ન રહ્યો.

ઘોડાના માલીકનું આખું ઘર એ ચીસો સાંભળીને દોડ્યું આવ્યું. ગરીબ માણસો પોતાના લાડકવાયા ઘોડાને આવી કર-પીણુ રીતે તરફડી મરતો જોઈ ચોધાર આંસુડે રોવા લાગ્યાં. છોકરાં ઘોડાને બાઝી ખડ્યાં. ઘરનો માલીક આપા દાના ! આપા દાના ! એવા જપ જપવા લાગ્યો.

નાનું શું ગામ : તુરત જગ્યામાં જાણુ થઈ. ગામઢોઢોના દુઃખની જરાક પણુ વાત જાણુતાં દોડ્યા જનાર દાના ભગત જહ્દી સોનીને ઘેર પહોંચ્યા. ઘરનાં માણસો આપુને દેખી પડે પડ્યાં. બોલ્યાં કે “આપુ, અમારા ઘોડાની પીડા જોવાતી નથી.”

“અરેરે ભાઈ ! આવો કાળો કામો કેણે કર્યો ! આપણ અખોલ પશુ ઉપર આ જીલમ ! ભગવાન એનાં લેખાં લેશે ભાઈ ! પણ આ કટકો જીભની સાથે રેવી નો લેવાય ?”

“અરેરે આપુ ! સોનું રૂપું રેવાય, પણ કાંઈ જીભ રેવાય !”

“પણ કાણા સાદુ નો રેવાય ? તું તો આપ સોની છો તારો તો ઇ કસબ છે. લે ઝટ કર. ધઉનો લોટ પલાળુને લાવો. તમારી ધમણી (પુંકણી) લાવો. લ્યો હું આ કટકો જીભ સાથે ઝાલી રાખું. અને તું આપ ! આ લોટનો રેણુ દઉં દે. ચારે ફરતો લોટ ચોંટાડુ, સાંધો કર દે. ”

લોટ ચોંટાડ્યો.

“લે આપ ! હવે આ પુંકણીથી પુંક તો ! સાંધો મળુ નશે. લે હું પુંકું !”

પોતે પુંકવા માંડ્યું. અને પછી સોની પાસે પુંકાવ્યું. જેમ જેમ પુંક લાગતી ગઈ તેમ તેમ ધાતુનો સાંધો મળી ન્યય એવો જીભનો સાંધો મળતો ગયો. જેવી હતી તેવી જીભ બની ગઈ. ઘોડો ઉભો થઈને હણહણ્યો. ભગતના હાથ પગ ચાટ્યા. છોકરાં ઘોડાની ડોકે બાઝી પડ્યાં. ઘડી પહેલાં કળેજાટ અને કાળો બોકાસો આડનારાં માણસોને આનંદનાં આંસુડે ભીંજતાં લાળી પરમ સતોષ પામતા ભગત ચાલ્યા ગયા. પોતાના ચરણમાં પડનાર એ સોનીને કહ્યું કે “લણું આપ ! માળે પગે હાથ શીદ નાખતો સો ? મેં કાણું કર્યો છે ! ઇ તો તાળો લાયકસબ, અને ઠાકરની દુવા : એથી જ બન્યું છે ભા !”

(૧૦)

કાલીઓના તરફ ભગતનું અંતર કાચવાયું હતું. એક દિવસ જેલપુરનો જેતાણી દાયરો કુંડલા ખુમાણોની પાસે ન્યય છે. રસ્તે ચલાળામાં દરબાર બોઠાવાળાને પેર હિતાર કરે છે. પંદર

દિવસ સુધી ચલાળાની પરોણાઓ કરી માણીને મહેમાનો કુંડલા ભણી ચાલ્યા. શેલ નદીને કાંઠે આવતાં સહુને વિચાર ઉપડ્યા કે કુંડલા જઈને કસુંબા પાણી શેના કાઢ્યું? ખરચી હતી તે તો ચલાળે કસુંબામાં ખૂટી ગઈ !

“ભણેં હાલો પાછા ! ચલાળું ભાંગીએ. ત્યાં કણબણોના પગમાં કાંખીકડલાં ખૂબ ઠણકે છે. ”

દુષ્ટ કાઠીઓએ પાછા આવીને લૂંટ આદરી. ઘણું લીધું, પણ ત્યાં તો ઘણી વસ્તી પોતાની માલ મત્યા લઈને આપા દાનાની જગ્યામાં પેસી ગઈ. માન્યું કે કાઠીઓ જગ્યાને માથે નહિ આવે ! ત્યાં તો લૂંટારાનું ધ્યાન ખેંચાયું.

“એલા ! સંધી વસ્તી માયા ઉપાડીને ક્યાં ગઈ ? ”

“ ગઈ હશે જગ્યામાં ? ”

“ હાલો લૂંટો જગ્યાને. ”

કાઠીઓ જગ્યામાં પેડા. એણે મરજાદ મેલી. ઠાકરના ધરની એવ લીધી. દોડીને આપો દાનો આડા ઉભા રહ્યા. કહ્યું “ભણેં આપ ! ગામને લૂટ્યું ઇથી ધરાણા નથી ? તે હવે ઠાકરની મરજાદ લોપવા આવ્યા છો ? અને ભૂલી ન જાવ, કે હું કાઠી-ભગત છું. ”

કાઠી ન માન્યા. લૂંટ આદરી. એ ફૂરતા ભાળીને ભગતે ગાયની માફક આકાશ સામે જોઈ ભાંભરડા દીધા. એનાં મુખમાંથી ધા નીકળી કે “કાઠી સહુ પોઠી બનશે” કાઠીઓ કેવળ વેડીઆ બની જશે ! (આજે કાઠીની એજ દશા થતી દેખાય છે.)

કાઠીની ફેજમાં મીરાંજી ધંધુકાઓ હતો. એને ન્હાવું હતું. જોરા-વરીથી જગ્યાના સાધુને હુકમ કર્યો કે “મને સીંચીને નવરાવ.”

ત્યાં ભગત દોડ્યા : “એ આપ ! ભણે સાધુદી સંતાપવો રેવા દે. હું નવરાવાં, હાથ આપ ! ”

કૂવાની પાળે મીરાંજી ધધૂકીયો નહાવા બેઠો. ભગતે ડાલ સીંચી સીંચીને મીરાંજીના માથા પર પાણી રેડ્યું. રેડતાં રેડતાં કહ્યું કે “તાળે માથે ઝાઝો મે વરસે બાપ ! માળી આંતરડી ખૂખ ઠરી છે !”

ઝાઝો મે, પણ ગલોલીનો ! મીરાંજીને માથે એ મે’ બરાબર વરસ્યો. લૂંટારાઓ કુંડલે જતાં, રસ્તે નદીમાં વાધરીના વાડા આવ્યા. વાધરીએ વિચાર કર્યો: “રોજ શિયાળ માઈં છું તે આજ તો આ કટકમાંથી જ એક ઢીમ ઢાળી દઉં.” એવું વિચારી, ઝુંપડામાં બેઠાં બેઠાં, ઝુંપડાની સાંઠીઓમાંથી બંદૂકની નાળી બહાર કાઢી, ભડાકો કર્યો. મીરાંજી મોખરે હતો. એને જ ગોળી ચોટી. પોતાના જ લોહીમાં એ તરબોળ બનીને નહાયો.

*

*આ દુષ્કૃત્યને કારણે આજ સુધી જેતપૂરના કાઠીઓ સામે ચલાવેલી જગ્યાને આપેલો છે. વચ્ચે લોકમાં પડી એક ભગતે જેતપૂર તરફથી હાથીની ભેટ સ્વીકારી હતી.

જેતાણી પાકીને બહુ એ દિવસોની કહુવા લાગી હોય તેમ આજે એ કુળ પાશમાં છે.

(૧૧)

“ઈ”

છે ભણે ? શાદુળ ભગત ઢોલીઆ લાંગતો છે ? ”

“હા બાપુ ! સાચોસાચ ! શાદુળ ભગત જ્યારે ભજનમાં બેસે છે, હાથમાં ઠડતાળો લઇને જ્યારે ઇશ્વરની વાણી ઉપાડે છે, ત્યારે એ અગમની હારે એકાકાર થાય છે. એની આંખો કાયા ઉઘાળી મારે છે. આંખો ધેધર બને છે. અને એ આવેશમાં એવું તો બેસ કરે. છે, કે ગમે તેવો મનજીત ઢોલીઓ પશુ કડાક કરતો તૂટી પડે છે.”

“ઝોઢોઢો ! રંમ છે એની ભગતીને બાપ ! એવા કેલ્યાક ઢોલીઆ તોડ્યા ? ”

“કાંઈ પાર નથી રહ્યો આપુ !”

“ભાઈ ! ભાઈ ! તબ્ય તો ભણું માળે યાનાં દરશન કરને રામ-રસ પીવો પડશે.”

“ભલે આપુ ! આ વખતે તરણેતરને મેળે વાત.”

*પરખ વાવડીની જગ્યાના સાધુ શાદુળ ભગતની ભક્તિ વિષે આપા દાનાએ આવી કે' કે' વાતો સાંભળી. અંતરમાં અચ્ચંબો થયો કે, આ શી વાત ! ઇશ્વરના રંગમાં રંગાઈ ગયેલો પુરૂષ આટલો અધો કેમ ઉછળ્યો કેમ દેખાડે ! એની વૃત્તિઓ તો ઠરીને શીતળ થઈ જવી જોઈએ.

પાંચાળમાં થાન પાસે તરણેતરનો મેળો ભરાય છે, ત્યાં આપા દાના વરસોવરસ જતા તેમ આ વખતે પણ ગયા. શાદુળ ભગતને કહેવરાવ્યું કે “આપની પ્રભુ-વાણી સાંભળવી છે.”

શાદુળ ભગતને ખબર પહોંચેલા કે પોતે ઢોલીઓ કેમ ભાંગે છે તે જોવાની આપા દાનાને આકાંક્ષા છે. શાદુળના અંતરમાં અહંકારનો કેટો ધુટયો. એણે તે દિવસ રાતે ભજન જમાવ્યાં. શાદુળ ભગતનાં માણસોએ આપા દાનાને કહ્યું “ભગત ! ઢોલીઓ મગાવી દો.”

“ભલે આપ !”

ઢોલીઆને બદલે ભરવાડનાં વાસમાંથી એક તકલાદી ખાટલી મગાવી : “લે આપ શાદુળા પીર ! યાને માથે બેસ.”

શાદુળના સેવકો હસ્યા : “અરે આપા દાના ! આ ખાટલી ઉપર બેસીને ભજન શે' થાશે ! મોટા ઢોલીઆ ઝીંક નથી ઝાલતા ને ?”

“કાણું કરવો આપ ! આસેં ઢોલીઓ કમણુ આપે ! હ તો ઠાકર ઠાકર ! ખાટલી ભાંગે છે એ કાંઈ ઓછી વાત છે આપ ! હાં, ચલાવો.”

*આ જગ્યાના સ્થાપક સંત દેવીદાસદત્ત જ્ઞાતાં આગળ આવશે.

શાદુળ ભગતે કડતાલ ખખડાવીને સૂર ઉપાડયો:

“એ છ માટે રોમે રોમે રામબાણુ વાગાં !”

ઢોલક, મજરાં, એકતારો અને આખી મંડળીનો નાદ: તમામની જમાવટ થઇ. દિશાએ ખડખડવા લાગી. ખાટલીના પાયા ડગમગી ગયા. આપા દાનાએ સાદ કર્યો “વાહ આપ શાદુળ ! ધન્ય તાળી ભગતીને !”

તેમ તેમ તો શાદુળ ભગતને નશો ચડ્યો. શરીર પછડાટી દેવા લાગ્યું. હમણાં જાણે ખાટલીનો લુકકો થશે !

પણ પલકમાં તો કોણ જાણે સાથી ખાટલીના પાયા ડોલતા બંધ પડ્યા. શાદુળ ભગતે ભીંસ દીધી એટલે પાયા ઉલટા સ્થિત થયા. જાણે લોદાના થાંભલા ખોડાઇ ગયા.

ભજનની ઝીંક ખોલી : આવેશના ઉછાળા વધ્યા. નશો ગગને ચડ્યો. શરીર જાણે તૂટવા લાગ્યું.

પણ ખાટલીના પાયા ચસકતા નથી.

ભજનિક થાક્યો. અધરાત થઇ.

“એ છ માટે રોમે રોમે રામબાણુ વાગાં !”

એ ચરણ દીલું પડ્યું. શાદુળ ભગત ખાટલી પરથી ઉડી ગયા. આપા દાનાએ પૂછ્યું “કાં આપ ! ખાટલી ભાંગી ને ?”

શાદુળ ભગતે નીચું જોયું.

“અરે જાણે શાદુળ ! તું તો ભણ્યો સો, કે “માટે રોમ રોમે રામબાણુ વાગાં !” રોમે રોમે રામબાણુ વાગાં તોય તું આવડ કુદકા કેમ કરને મારી શકજ આપ ? મુઠે તો આપ ! જરાક એક ખૂડી અડુ ગી’ છે, ત્યાં તો હું ટાટોળોળ થઈ ગો સાં ને તોહે રોમે રોમે રામબાણુ વાગાં તોય આવડો જોર કોરીયો !”

શાદુળ ભગતની પાંપણ ધરતી ખોતરી રહી છે. એનો મદ ગમેલો જોઈને છેવટે આપા દાના ખોલ્યા:

“જો આપ શાદુળ ! દુઃખ ધોખો લગાડશ મા. તોહિં એક વાત લણવા આદો સાં. ગરીબ બચારાં લોકાના ધરમાં વહુ આણો વળુને આવે, તયેં એક ઢોલીઓ લાવી હોય. બીજો ઢોલીઓ કીસેથો હોય ? એમાં તું ધરેધરના ઢોલીઆ લાંગતો ફરછ, ઇ કેટલો મોટો પાપ ! માણસું કેવા નિસાપા નાખે ? એ આપ ! અંતરમાં રંગાઉ જ. બહારનો તમાસો કેવા સાડ કરવો ?”

શાદુળ ભગતનો ગર્વ ગળી પડ્યો. તે દિવસથી એણે ઢોલીઆ લાંગવાનો ધંધો મૂકી દીધો.

(૧૨)

ભગતની નિર્લોબી પ્રકૃતિનાં થોડાંએક દષ્ટાંતો મળી આવે છે. એક વાત એવી ચાલે છે કે ભાવનગરથી ઠાકોર વજ્રસંગળએ, દાના ભગતની, સિદ્ધિઓની વાતો સાંભળી એની મશ્કરી કરવા માટે લાકડાતું બનાવટી નાળીએર બનાવી, લુગડામાં લપેટી, પોતાનાં મહોર સિક્કા સહિત જગ્યામાં ભેટ મોકલાવ્યું. ભગતે પોતાની મશ્કરીથી માહું નહિ લગાડતાં, સહુ માણસો વચ્ચે એમ ને એમ નાળીએર હલાવીને પાણી ખખડતું બતાવ્યું. પછી એની એ સીલ-બંધ સ્થિતિમાં પાછું ભાવનગર મોકલી દીધું. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ સાચું નીકળ્યું. ભાવનગરના ઠાકોરે ચલાળાની જગ્યામાં કરજાળું ગામ સમર્પણ કર્યું.

ભગતે જવાબ કહાવ્યો: “ના રે આપ ! સાધુને વળી ગામ કેવાં ? ઇ તો ખેડુતનો સંતાપ હશે એટલે જ આપણને દેતા હશે.”

ગામ ન લીધું. પણ ઠાકોરે મહા મહેનતે ભગતને મનાવીને છ સાંતી જમીનનો જગ્યામાં સ્વીકાર કરાવ્યો.

ખીજી વાત ગાયકવાડી સૂબા વિઠોબા વિષે બોલાય છે. એમાં પણ ચમત્કારની ભેળ સેળ કરવામાં આવે છે. કહે છે કે ગરીબ બિચારો વિઠુ વડોદરા રાજનો એક ઘોડેસવાર હતો. એ જાતનો મહારાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણ હતો. એક દિવસ એની વેળા વળી. ઘોડેથી એ હાથીની અંબાડીએ બેઠો. કાઠીઆવાડમાં ગાયકવાડનો સૂબો બનીને આવ્યો. કાંઈ કાઠીને હાથીને પગે બાંધી છુંદતો, કાંઈને દંડતો, પીટતો, એમ કાઠી કામને જેર કરતો ચાલ્યો આવે છે. કાઠીઆવાડમાં હાક બોલી કે વિઠોબા આવે છે ! દાવાનળ આવે છે. પેશકશી ન ભરે તેના ગરાસ આંચકી લઈ ધુળ ચાટતા કરે છે.

કાઠી કામના એ મહાકાળ જેવા વિઠોબાના ઓળા બગસરાના કાઠી દરબાર હરસરવાળા ઉપર ઉતર્યા. હરસરવાળાને અમરેલી લઈ જઈ પગમાં પાંચ શેરની બેડીઓ પહેરાવી કેદમાં પૂર્યો.

પરંતુ રાતે એક કૌતૂક થાય છે. રાત વીતે, ને સવાર પડ્યે પહેરંગીરો જુવે તો હરસરવાળાની પગબેડી વૂટીને દૂર પડી હોય છે.

એક વાર, બે વાર, ને ત્રણ વાર બેડીઓ વૂટી, ત્યારે વિઠોબાને કાને વાત પહોંચી. વિઠોબાએ આવીને પુછ્યું :

“ હરસરવાળા ! તારી બેડીઓ કાણ તોડે છે ! ”

“ મને ખબર નથી. હું કાંઈ જાણતો નથી. ”

“ તું કાંઈ કરે છે ? ”

“ હા, મારા ઇષ્ટ દેવતું સ્મરણ કરું છું. કદાચ એ દોષ બોલીને સુઈ જાય છે ”

અમરેલી જામવે, સાલનું કરે સારીર,
જડીયલ હોય જંહાર, કામિ લઈ કાને ભગત.

અને ખીજો દોહો :

કાઠી કુળ ઉત્તમણ કરું, વધારણ વાનું
સંભારું સુખ ઉપર, કામલાનજી દાન !

“ એ દાનો લગત કેણુ છે ? ”

“ ચલાળાનો કાઠી સંત છે. ”

“ મને મુલાકાત કરાવીશ ? ”

“ હું પુછી આવું. ”

હરસૂરવાળો ચલાળે આવ્યો. વિઠોળાની વાત કરી. બાળા ભોળા લગતે જવાબ દીધો કે “ ભણું બા ! માળે સૂળાની કાંઈ પડી નથ. હું સાધુ માણસ, સૂળાહી મળવાનો મુંહે નો આવડે. આંહી ઠાકરની જગ્યામાં રસાલો રૈયાસત કે છડી નિશાન ન હોય.. મરીબ સાધુડાં બ્હી મરે. ”

“ પણ બાંપુ ! વિઠોળા આવ્યે અમને તમામને બહુ સારા-વાટ થશે. ”

“ તો ભણું ભણ્ય યાને, કે સાદે પોશાકે એકલો આવવો હોવે તો આવે. ભેળા ચોપદાર ચપરાસી નો લાવે. ”

દક્ષિણી બ્રાહ્મણને વેશે વિઠોળા ચલાળે આવ્યો. સત્તા અને સાયબી એણે ચલાળાના સીમાડા બહાર રાખી દીધાં. તે દિવસ મકર શંકરાત હતી. બ્રાહ્મણો જગ્યામાં માગવા જતા હતા. વિઠોળા પણ એ ટોળામાં ભળીને ચાલ્યો.. બડપછેડીઓ સાદો લગત, રોજની માફક, આજ પ્રભાતે પણ જગ્યાને ઓટે બેસીને જુવારના સુંડમાંથી બ્રાહ્મણ સાધુઓને ખોળે ખોળે જુવાર આપે છે. એને વિઠોળા દિવાન આવ્યાની જરાયે પરવા નથી. સહુની સાથે વડોદરાનો દિવાન પણ ઓટા સામે ઉભો છે. લગત એના ખોલાવ્યા વિના ખોલતા નથી, એની સામે નજર પણ માંડતા નથી. વિઠોળાએ તો પોતાની સન્મુખ પ્રભુની સત્તાનો સુખો દીઠો.

સહુ બ્રાહ્મણ સાધુઓ ઝોળી ધરીને લગતના ખોળામાંથી જુવાર લઈ રહ્યા છે, તે વખતે વિઠોળા પણ આવ્યો. સન્મુખ ઉભા રહીને એણે પોતાનો દુપટ્ટો ધરી રાખ્યો. ખોલ્યા કે

“ આપુ ! મને પણ આપો ! ”

“ ભણું આપ ! વિઠોબા, તમુંહીં જર આપાં ? ”

“ હા આપુ ! હું પણ પરદેશી બ્રાહ્મણ છું. ખોજો પાથરીને માગું છું. જર માટે જ આ મુલકમાં આવ્યો છું. ”

“ તવ્ય તો ભણું આલે વિઠોબા ! આ લે ! આ લે ! આ લે !

એમ પાંચ ખોબા જુવાર નાખી, તોય વિઠોબા પાલવ તારવતો નથી. ભગત છઠ્ઠો ખોબો નાખવા જાય, ત્યાં પડખેથી એક કાઠી બોલ્યો :

“ આપા ! બસ કરો. કાઠી સાર કાંઇક તો રાખો ! બધી ય દધ દેશો ? ”

કાઠીએની લૂંટકાટથી કોચવાયેલા ભગતે આંખ ફેરવી : “ કાઠી સાદુ ! ભણું કાઠી ગરાસ ખાશે ? કાઠીના કરમમાં જર માતાજી રેશે ? ઠાકર જાણે ! ઠીક, હું તો અટકું છું. ”

છઠ્ઠો ખોબો ભગતે સુંડામાં પાછો નાખ્યો. અને વિઠોબાને કહ્યું “ ભણું વિઠોબા ! જ ભાઈ ! કાઠીનારથી દારકા સુધીની જર ઠાકર તને-તારા રાજને અર્પણ કરે છે. અનીચ કરીશ મા ભાઈ ! અને એટલેથી સંતોષ વાળજે. ”

વિઠોબા ફેજ લઈને ઉપડ્યો. પાંચ મહાલ જીતીને પાછો આવ્યો. બોલ્યો : “ આપુ ! હું જગ્યાને પાણીઆ ગામ દઉં છું. ”

“ ના આપ ! આવાંને ગામ ગરાસ ન હોય. ઠાકર એમાં રાજ નહિ. આવાએ બાધી મરે. ”

“ પણ આપુ ! મેં તો સંકલ્પ કરી નાખ્યો છે. ”

વૈષ્ણવના ગોંસાઈને દે. એને ભોગ વાલો છે. ”

“ આપુ ! સોનારીયું આપું ! ”

“ ના આપ, ના ! સાધુ ગરાસતો ગળપણ આપે તો બહેન જાય. અમારે ન ખપે. અમે તો આકાશ સામી મીટ માંખાશ. ”

લગતને પગે પડી, આમહ કરી, વિઠોબાએ સોનારીયાની સો વાંધા જમીન કાઢી દીધી, અને ૩ ઉપર મળે એક આનો જગ્યાનો લાગો ઠરાવી દીધો.

લોકો માને છે કે લગતના હાથથી લીધેલા જુવારના પાંચ ખાખા એને લાખ્યા મુજબ બરાબર ફળી પડ્યા. અમરેલીના પાંચ મહાલ બંધાઈ ગયા.

(૧૩)

પાંચાળમાં થાન પાસે તરણેતર (ત્રિનેત્ર) નામનું શંકરનું તીર્થધામ છે. વરસોવરસ ત્યાં મેળો ભરાય છે. પાંચાળના બધા જાકતો મેળા થાય તેમાં ચલાળેથી આપો દાનો પણ દર વરસે આવી જેઠ મહિનાથી લાદરવા મહિના સુધી મુકામ કરે છે. એક વખત લગતે જત્રાળુઓનો પોકાર સાંભળ્યો કે પાળીઆદ ગ્રામના કાઠી પાતા મનનો દીકરો વીસામણ મન મોટો લૂંટારો જાયો છે. વીસામણ વાટમાં ઓડા બાંધીને વટેમાર્ગના જનમાલ લૂંટી જાય છે. પાંચાળના રસ્તે રસ્તા એણે રૂંધી લીધા છે.

લગતના મનમાં વિચાર થયા જ કરે છે કે “કાક દિ વીસામણને ને મારે ચાર આંખ્યું ભેળી થાય તો દીક.”

થાનનાં દેવળો પર ચણવવાની ધજાઓ એક પોઠીઆ ઉપર લાદીને આપો દાનો પોતના સાધુઓ સાથે પાંચાળ જાય છે. વનરાઈમાં ઝાંઝ પખાજ અને કડતાલોના નાદ સાથે હરિજન ગવાતાં આવે છે.

માંડવના કુંગરા જાણે હરિજન બનીને સાથે સાદ પૂરાવે છે.

માંડવ ઉપર ઓડા બાંધીને બેઠેલા વિકરાળ ધાડપાકુ વીસા-મણે પોતાના કાઠીઓને કહ્યું કે “જવ, કાક રેશમીનો પોઠીઆ લાગે છે. લૂંટી લ્યો.”

તપાસ કરીને કાઢીઓ બોલ્યાં “પણ આપા વીસામણુ ! એની હારે ઓલ્યો દાનો લંગોટો છે. ઇ સાધુ કેવાય.”

“તો એને લૂંટશો મા. બેળાં જત્રાણુઓ છે તે તમામને ખંખેરી લેજો.”

લૂંટારાઓએ ભક્તમંડળને ઘેરી લીધું, અને ત્રાડ પાડી કે “માલમત્યા મેલી લો હો.”

દાનો લગત સહુની મોખરે આવીને પૂછ્યા હાગ્યા કે “ભાઈ ! પેલો મુઠે લૂટો, પછે આ સહુને.”

“તું ખસી જ લગત ! તુને ન લૂંટવો એવી અમારા સરદારની આજુ છે.”

“તબ્બ તો તમાળો સરદાર સાવ હૈયોવોલ્લો નથ દેખાતો કિસે છે તમાળો સરદાર ?”

“સામેના કુંગરા માથે.”

“ભલા થઈને મુંહે ત્યાં સુધી લઉ જવ. પછે ખુશીથી આ સંધને લૂંટ લેજો !”

લગત કુંગરા ઉપર ગયા. અસૂર જેવો લૂંટારો વીસામણુ વાંકડી મૂછે ને વિકરાળ ચહેરે બેઠો છે. લૂંટનો મુલ્ય ભલા મોઢે પડેલો છે. અને એક મંગાળા ઉપર બે મોટા હાંડલાં ચડેલાં છે. ખાવાનું રંધાતું હોય તેવું લાગ્યું.

“ભણે આપ વીસામણુ ! તું ભગવાનનાં જત્રાણુ લૂંટતો છે આપ ? હું તો કામધેનની ટેલ કરતો સાં.”

લૂંટારો બેપરવાઈથી બોલ્યો : “ભણે લગત ! હું ભગવાન અગવાનમાં કાણોય સમણું નહિ. તું ને તાળા ટેલીસા હાલ્યા જવ. ખીજાં જત્રાણુહી તો લૂંટવા જ જોશે.”

“આપ વિસામણુ ! ઇ તો તું જેવો સાધુકોય ન થઈ નથ તાળી હારે કાલનારહી તું લૂંટવા દે ખસે !”

લૂંટારાની આંખોની બન્ને ભમર ખેંચાણી: “કમણ છે ધમડો માટી, કે માળી હારે હાલનારહી લૂંટે ?”

“તવ્ય બાપ ! માળી હારે હાલનારહી હું કીં લૂંટાવા દીયાં ? પેલાં મુઠે વીંધુને પછેં સૈને લૂંટો.”

લૂંટારા કાંઈક ખંચકાયા. દાના ભગતે આગળ ચલાવ્યું :

“બાપ વીસામણ ! મેં તો જાણ્યોતો કે આ હાંડલાં ચડ્યાં સે, તે અમે ભૂખ્યા સાધુડા તાળી હારે શીરામણી કરશું. આ હાંડલીમાં કાણું ઓર્યો સે ભાધ ?”

લૂંટારો લજવાઈ ગયો. અંદર આખા એક ઘેટાનું માંસ રંધાતું હતું. જીભ ઉપર શરમ ચડી બેઠી. જૂઠો જવાબ દીધો કે “ચોખ્ખા ચડે છે.”

“ચોખ્ખા તુહેં વાલા છે બાપ ?”

“વાલા તો હોય જ ના !”

“ત્યારે બાપ ! આ ભૂખ્યાં દુઃખ્યાં જત્રાણુહેં દીધે યાનાં કિમાં પેટ ઠરહે ! તુહેં દુવા દેહે ! લાવ્ય લાવ્ય બાપ શીરાવીએ.”

હાંડલી પાસે જઈને ભગતે હાંકણી ઉઘાડી. લૂંટારાના બોંઠા-મણનો પાર નહોતો. હતો ઘાતકી, પણ લાજ શરમ નહોતી છૂટી.

પરંતુ માંસને બદલે ચોખ્ખાની ફેરમ છૂટી. હાંડલીના મ્હોંમાં ઘોળાપ્રુલ ચોખ્ખા ઉભરાણા.

“બાપ વીસામણ ! જીમી આસ્થા, ધમું ભગવાન આપવો છે. તાળી આસ્થા તો જખ્ખર છે. તું તો રામદે પીરનો અવતાર દે અને તાળી આ દશા ?”

વીસામણ પગમાં પડી ગયો.

“તું બહારવટીયો છો. જીમી તાળી બરછી વાગતી છે ને, ધમાં જ તાળાં વેણુ વાગશે.”

“કિસે જાઉં ?” લૂંટારાના હૃદયબંધ તૂટી ગયા.

“ પાળીઆદ જા આપ. ઠાકરના નામની ધજા બાંધજો. તુ હે ગળ ચોખા વા'લા છે ને, એટલે ગળ ચોખાનો સદાવ્રત બાંધજો આપ ! ને કામધેનને સેવતો રે'જો. ”

વીસામણે ત્યાં ને ત્યાં હથીઆર બાંડ્યાં. ડોકમાં માળા નાખી. પાળીઆદમાં ચાનક સ્થાપ્યું. દાના વીસામણની જોડલી ગવાવા લાગી:

દાનો વીસળ દો જણા, લલકળ ઉમા ભાણ,
અંધારું અળગું ઠયું, જયે સારી ભાન.
પોથાં થોથાં ને દીપણાં, વાંચે આરે વેદ,
બીતર દેતલ લેદ, વચને અમુલખ વીહળે.

(૧૪)

ધ જડી ગામના કોઇ ગધેની એક જુવાન દીકરી હતી. એનું નામ લાખુ : લાખુને રાણપર ગામે પરણાવેલો. પણ લાખુ પોતે જડી મોટી, અને ધણી હતો હેલબટાવ : લાખુના એ લંપટનું મન ઠયું નહિ. મારી કૂટીને એણે લાખુને ધરમણી કાઢી મૂકી. ચલાળામાં પોતાનું મોસાળ હતું ત્યાં આવીને લાખુ મામાની એથે રહી. એના ધણીએ તો નવી સ્ત્રી કરી, એટલે લાખુના મોસાળીઆંયે પણ વિચાર કર્યો કે આપણે લાખુને બીજે કયાંઇક દઇ દઇએ. પણ લાખુએ ન માન્યું.

હુઝની દાઝેલી લાખુએ પોતાના જીવને ધમકામમાં પરોવવા માટે આપા દાનાની જગ્યામાં ગાયમાતાઓની ચાકરી આદરી દીધી. પણ એ બોળી જુવાનકી પોતાના મનના નિકારને છેવટે ન દબાવી શકી. જગ્યાના જ કોઇ દલકા ગાવાના સમાસમમાં નિર્દોષ લાખુ ફસાઇ પડી.

લાખુને ઝોધાન રહ્યું. ગામમાં અને પ્રસાસમાં એની જાનનામી થવા લાગી. લોકો બોલતાં થયાં કે “ રાંડને વરધાવતાં

ધરધી નહિ ને આપાના ખુંટડાઓમાં જઈને રહી. ” સગા વહાલ એને તિરસ્કાર દીધો. ધરતી પોતાને ક્યાંયે સંધરે તેમ લાગવાથી છેવટે પાણીનો આશરો લઈ આપઘાત કરવા મનસૂબો લાખુના અંતરમાં ઉપડવા લાગ્યો.

અધરાતે જખ્યાનાં સહુ માણસો ઝંપી ગયાં એટલે લ કુવાકઠિ ગઈ. “હે આપા દાના !” એવો નિસાસો નાખ મંડણેથી પડતું મેલવા જાય છે ત્યાં કોઈએ એનું કાંડું ઝાલ

કાંડું ઝાલનાર આપા દાના પોતે જ હતા. સહુ ઉંઘી જ ત્યારે આપાને જાગવાની અને જખ્યામાં આંટા દેવાની ટેવ હતી.

“લાખુ ! બેટા ! કુવામાં પડુને હાથ પગ શીદ લાંગતી છે તાળા પેટમાં તો બળભદર છે. ઇ કોઈનો માર્યો નથી મરવાં નાહક શીદ વલખાં માર રહી છો ?”

લાખુ રોષ પડી : “આપુ ! હું ક્યાં જઈને સમાઉં ? છત્ર મને કોણ સંધરશે ?”

પંપાળીને ભગત બોલ્યા : “દીકરી ! ઠાકર તુહેં સંધર આ જખ્યામાં તાળા સાચા માવતરનો ધર જ માનજે.”

ભગત લાખુનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. નવ મહિને એને દીકરી અવતર્યો. દીકરો છ મહિનાનો થયો એટલે ભગત પોતે જ મંડ્યા તેડ ને રમાડવા. પોતે જ એનું નામ ‘ગીગલો’ પાડ્યું. સાત વરસ અવસ્થા થઈ ત્યાં ગીગલો વાછરૂ ચારવા મંડ્યો. એથી મે થયો અટલે મંડ્યો ગાયો ચારવા. એમ કરતાં ગીગલો બાર વરસનો જુવાન જોડો બન્યો. રાત અને દિવસ બૂચ તો જોયા વિના ગાયોનાં છાણ વાસીદાં અને પહર-ચારણમાં ગીગ તક્ષીન બની ગયો છે. જોબનના કૂકા રંગ એને ક્યાંયે બેઠા ના

એવે એક દિવસ પાળીયાદથી વીસામણ ભગત આપા દાના અતિથિ થયા છે. સવારને પહેર આપો વીસામણ અને આ દાનો એટલે બેઠા બેઠા સાધુ બ્રાહ્મણને અને અપંગોને જુવ આપે છે.

સન્મુખ ગીગલો ગાયોતું વાસીદું કરે છે. માથા પર છાણના સુંડા ઉપાડી ઉપાડીને ગીગલો એક ઠેકાણે ઢગલો કરે છે. માથે મે વરસે છે, તેથી સુંડલો ચુવે છે. છાણના રેગાડા ગીગલાના મ્હેં ઉપર તરબોળ ચાલ્યા જાય છે. એ દેખાવ જોઈને આપો વીસામણ બોલ્યા “આપા દાના, હવે તો હદ થઈ. હવે તો ગીગલાને માથેથી સુંડો ઉતારાવો !”

“આપા, તમે ય સમરથ છો. અને આજ જગ્યાને આંગણે અતિથિ છો. તમે જ ઉતારાવો !”

આપા દાનાએ ગીગાને સાદ દીધો “લણું ગીગલા ! સુંડો ઉતાર નાખ. આસે આવુને આપા વીસામણને પગે લાગ.”

“બાપુ ! મારા હાથ છાણાળા છે. અવેડે ધોઈ આવું.”

“ના ના બેટા, ધોવાની જરૂર નથી. ઇ ને ઇ આવ.”

બોઠો પડતો પડતો ગીગલો બગડેલે હાથે આવ્યો. માથેથી બેય સંતોને પગે પડવા લાગ્યો. ત્યાં તો આપા દાનાએ એના છાણાળા હાથ પોતાના ગુલાબ સરખા હાથમાં ઝાલી લીધા. ને કહ્યું “ગીગા ! બાપ ! તારે બાવોજી પરસન છે. તું અમથી બેયથી મોટો. આજથી તું ગીગો નહિ, પણ ગીમડો પીર !

પોતાને હાથે ભગતે ગીગાતું મ્હેં લૂછી નાખ્યું. છાણના રેગાડા નીચે ઢંઝયલી વિજ્ઞતિ ગીગાના મુખમંડળ પર રમવા લાગી. એના અંતરમાં નવાં અજવાળાં થઈ ગયા. અજમાનાં બંધ રહેલાં કપાટ ઉઘડી ગયાં.

“લાણુ કિસે ગઈ ?”

ભગતે ગીગાની માતાને સાદ કરી બોલાવી. તે દિવસ જુવા-રની રાખ કરાવી. એ નીચ જમીનમાં ગણાતાં ગધે માં-દીકરાને પોતાનાં જ બેળું એક જ થાળીમાંથી ખવરાવ્યું. આપો દાનો લાણુ ડોશીના પગમાં માથું ઢાળીને બોલ્યા કે “માતાજી આ તારો બેટો : ઠાકરનો બહેન થઈ ગયો. તુંમાં આપ નોતું. તું

તો ઓલીઆની જનેતા હતી. તુને દૂલવતલ દુનિયા મહા પાપમાં પડી. લે હવે. દીકરાની સિદ્ધિ દેખીને આખ્યું ઠાર, માવડી !”

“ અને આપ ગીગલા ! આજ આપણે બેળાં બેસીને રાખડી ખાધી. અટલે આજથી ધરમની ધળ આંધીને તું ભૂખ્યાં દુઃખ્યાંને રાખડી દેતો જ ! ”

ગીગા ભગતની જૂદી જગ્યા બંધાણી. રાખરોટલા હડેઝટ હાલવા લાગ્યા. ગાયોનું પણ ધણ બંધાઈ ગયું. એવામાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી વિકરાળ ખાખી બાવાની એક જમાત જત્રા કરતી ચલાળે આવી ઉતરી. અને તે સમયના રીવાજ પ્રમાણે આ જૂદમી બાવાઓએ દાના ભગતની જગ્યામાં માલપૂવાની રસોઈ માગી. તે વખતે દાના ભગતનો દેહ છૂટી ગયેલો. પોતે તો જતિ મુશ્કેલ હતા, એટલે જગ્યાની ગાદી ઉપર પોતાના બાઇનો વંશ ચાલેલો. તેમના કુટુંબી દેવો ભગત ગાદીએ હતા. આ ભગત ડાઢી ડાઢીને જે કોઈ આવે તેને એમજ કહેતા કે “જાઓ ગીગલા પાસે !” એ જ રીતે ખાખી બાવાઓને પણ આપા દેવાએ ગીગા ભગતની જગ્યામાં મોકલ્યા. ગીગાએ તો નિયમ પ્રમાણે જીવાર આપવા માંડી. ખાખીઓએ ખીજાઇને ભગતને બહુ કોચવ્યા. માર માર્યો, લૂંટી ઝુંટીને ખાઇ ગયા.

ચલાળામાં રહેવું હવે ઉચિત નથી એમ માની ગીગો ભગત ગાયો લઇને ચાલી નીકળ્યા. આંબા, અમરેલી, સીમરણ, અને ગિરમાં ચાચઇ, એમ જગ્યાઓ આંધી બાંધીને છ વર્ષ કાઢી નાખ્યાં. ત્યાં ચાચઇમાં પણ દરબાર માણુશીયાવાળાના બાઇ વાજ-સૂરવાળાએ, ભગતની ગાયો પોતાની વીડીમાં પડવાથી ભગતના ટેલવાને માર્યો, તેથી ગીગા ભગતે સતાધાર નામના ગિર-ગામમાં જઇ જગ્યા બાંધી.

વીસાવદર ગામથી ત્રણ ગાઉ ઉપર ચિરના કુંગરાની અને ગીચ જંગલની વચ્ચે કેવળ સતના આધારે સ્થાપેલા આ સતના-

ધાર ધામમાં આપા ગીગાની કશ્વળા બે ધારાઓ વાટે વહેવા લાગી. એક ગૌ-સેવા : ને ખીજી ગરીબ-સેવા : ગિરના કુંગરામાં ગાયો માટે ચરણુનો તોટો નહોતો. શ્રદ્ધાળુ ગામડીયાં ‘આપા ગીગાને નામે પોતાનું કંઈક કલ્યાણ થાતાં જ સતાધારને ખીલે ગાય ભેંસ કે ઘોડાં બાંધી જતાં અને તે જ રીતે જીવ દૂધ વિના દુઃખી થતાં દીનજનોને ભગત એ પશુ પાછા ભેટ દેતા. ખીજી બાજુ આદેથી ને ઓરેથી અપંગો, રક્તપીતીઆં અને અશક્તો આજરો પગ ઢરડીને સતાધાર ભેળાં થઈ જતાં. એટલે ત્યાં એને કશી સગ વિના રાખરોટી અપાતાં. સતાધાર તો જૂના સમયનું અનાથ-આશ્રમ હતું. ગીગો માનવીને દેતો, તેમ ઇશ્વર પણ ગીગાને દઈ જ રહેતો. મુસલમાન જાતના એ ગર્મ સંતને જગતના જાતિભેદ તો ટળી ગયા હતા.

(૧૫)

ચલાળા ગામમાં ઉકા દોશી નામના એક વેપારી રહે. હાટમાં ન માત્ર એટલા ધીના ફૂડલા: દોઢસો મણ તેણે ભરેલી લોહાની કાઠી: ધીકતો વેપાર : હાટ તો જાણે હાંફુ જાય છે.

“આપા !” ઉકા દોશીએ ભગતને કહ્યું, “આપા, અમને જઆનું મોદીઆનું આપોને.”

“બહુ સારું ભણે ઉકા ! પણ આ તો મૂંડીયાને મોલ અણાય : તું આપ જાઓ હાંસલ લેશ મા હો !”

“ના રે આપા, હાંસલની વાત તે હોય ? આ તો મલકમાં હુંટારાનાં ઘોડાં ફરે છે, તે અમે જાતી દોશીને કહી શકીએ કે અમે આપાના મુનિમ છીએ, એટલે અમને કાંઈ લૂટે નહિ.”

“તો ભણે આપ !”

જગ્યાના મોદીખાનાનો ઉપાડ થવા લાગ્યો. એ મહિના થયા ત્યાં તો ઉકાએ આપાને કહ્યું “આપા ! આ હિસાબનો ગોટો સારો નહિ. ચોકખું કરી નાંખીએ !”

“તો ભલેં આપ !”

તૂર્ત ભગત દુકાન પર ગયા. ઉકાએ કહ્યું “આપા ! કોઈક તમારો સાખીઓ (સાક્ષી) તેડી આવશે ને ?”

“અરે ભણેં આપ ! સાખીયો વળી કિસેથી લાવાં !”

એ જ વખતે ત્યાં એક ઉંદરડી નીકળી. એટલે તૂર્ત જ ભગત બોલ્યા :

“એ ભણેં આ ઉંદરડી આપડો સાખીઓ !”

ઉકાને દાંત આવ્યા : “આપા ! શું બોલોછો ?”

“હા આપ હા ! ઉંદરડી-તો ગણેશનો વાહન : તાળો ય નો રાખે ને માળો ય નો રાખે. ઇ આપડો સાખીઓ. લે ક્યં હવે આંકડો.”

“આપા ! પાંસઠ કોરી લેણી થાય છે.”

ભગત સમજ્યા હતા કે વાણીઆએ પચીસ કોરી વધારી દીધી છે. તૂર્ત પોતે મૂડી ભરીને કોરી કાઢી : “લે આપ ! ગણુ લે. પણ ભણેં આપ ઉકા ! આ ધર્માદાની કોરી આકરી છે હો !”

“હેં-હેં-હેં આપા ! અમારે તો સુંવાળી ને આકરી મણ્યે ય સારી !” લુચ્ચો ઉકા નફટ બનીને હસ્યો.

આંકડો ચૂકાવીને ભગત તો જગ્યામાં ગયા. અને આંઢી વાળુ ટાણે ઉકા દોશી દુકાન વાસીને ઘેર ગયા.

ખીડેલી દુકાનમાં દીવો બળે છે. (તે દિવસોમાં તો કોડી-યામાં તેલ પૂરી વાટ પ્રગટાવવામાં આવતી.) તે ટાણે પેલી સાક્ષી બનેલી ઉંદરડી ત્યાં આવી. આવીને એણે સળગતી વાટય ઉપાડી.. ઉપાડીને કાપડની તાણ આવેલી ગાંસડીઓમાં આંખી દીધી.

હાટ સળગ્યું. તેલની કોઠી, ધીના ફૂડ્ડા, કાપડ, તમામના ભડકા આકાશે ચડ્યા. આગ દુકાનને આંટો લઇ વળી.

ઉઠે આબ્યો. જોતાંની વાર જ બધું સમજી ગયો. લોકોને કહ્યું કે “ભાઇઓ ! કોઇ ઓલવવાની મહેનત કરશો મા. એ નહિ ઓલવાય.”

ઉઠે દોશી જગ્યામાં આબ્યો. સામે જ ભગત બેઠો હતો. ભગત બોલ્યા “અરેરે બહે ઉઠા ! તાળે તો મોટી નુકશાની ગઇ.”

“આપા ! એ તો તમારા સાખીઆએ સાચી સાખ પૂરાવી. મારાં ફૂડ મને ઠીક નડ્યાં. હવે મને એનો ઓરતો નથી. પણ મારે મૂડીમાં દીકરો પેટ ન મળે ! બહુ મુંઝવે છે. વંશ નહિ રહે !”

“બહે આપ ! કાશીએ જ ! તીરથ નહા.”

“અરે આપા ! છ સાડા સાત સો ગાઉ હું એકલે પડે શી રીતે પોગું ?”

“તર્થી આપ ! દ્વારકા જઇ આવ. રણછોડરાય દેશે.”

“ના રે આપા ! એટલે બધે ય ન પોગાય !

“તો આપ ! પ્રાચી જઇ આવ. સાવ ઓર.”

“ના ના. ત્યાં જે હું ન પોગું.”

“તો તુલસીચામ જ. લે ઠીક ! સાવ ઓર. સવારે જઇને સાંજે પાછો વયો આવ્ય.”

“અરે આપા ! છ તો ગર્વ : વચમાં દીપડા ને બાધડા આવે !”

“તર્થી આપ, કાંઇ તીરથ નાયા વિના દીકરો ચાય ?”

ઉઠે દોશી જગ્યાને અવેડે નહાયો. નહાઇને આવી આપા દાનાને ફરતા આર આંટા દીધા. આપાએ પુછ્યું :

“કાં આપ ?”

ઉકો બોલ્યો :

મંઝા જમના ગોમતી, કાશી પંથ દેહાર;
અડસઠ તીરથ એકઠાં, દાન તણે દેહાર.

સાંભળીને આપાએ તુળસીનું પાંદડું લીધું. તોડીને એના રેસા તપાસ્યા. પછી બોલ્યા “ભણેં ઉકો ! તાળા નસીબમાં ચાર દીકરા. માળી આશિષ છે.”

“પણ આપા ! એને ભોજનનું શું !”

“ચાર માંથી બે સારા, ને બે ગડગડધાટ !”

ઉકાને ચાર દીકરા થયા. તેમાંના બે, જેનો કુંડલે ને અગસરે પ્રવાહ ચાલ્યો, તે સુખી થયા. ને ચલાળે રહેતારા બેનો વંશ ગરીબ રહ્યો.

(૧૬)

“**બાપ** વીસામણ ! હમણે હમણે તું અણોસરો કાણા સાર દેખાજી ? દિલમાં કાંઈ દુઃખાવો છે ?”

“આપા ! દુઃખાવો તો બીજા શો હોય ? બહુ પાપ કર્યાં છે, રૂંવાડે રૂંવાડે પાતક ભર્યાં છે, મનમાં મંપ નથી વળતો. જાણે એક વાર ગંગાજી જઈને ન્હાઈ આવું એવું થયા કરે છે.”

“સાચું ભાઈ ! ગંગાજી તો તરણતારણી બણાય, સાચું.”

તરણેતરને મેળે જતાં જતાં આપા દાના અને વીસામણ વચ્ચે વારંવાર આવી વાતો થયા કરે છે. વારંવાર વીસામણનું દિલ ગંગાજી તરફ દોડ્યા કરે છે. આપા દાના પણ વારંવાર

એના આ વિચારને 'સાચું ! સાચું !' એવા શબ્દે વધાવી લે છે. પણ કદિ ચોખી હા ના કહેતા નથી.

તરણેતરનો મેળો મળ્યો છે. માનવો માતાં નથી. માંડવના કુંગરનો પાણે પાણે સજીવન બની જાણે મેળાનાં ભજન કીર્તનમાં ટોકા પૂરે છે. તે વખતે બન્ને જણા માંડવમાં હિલા છે.

આવણ માસનાં સરવડા ઝીંટતી ચોમેરની ધરતી લીલી ઓઢણીએ મલકી રહી હતી અને ઠંડાણે ઠંડાણે ધેનુઓનાં ધણ, કંઠે યુંજતી ટોકરીએ ને પગમાં રમઝુમતાં ઝાંઝરે કુંગરડા યુંજવતાં હતાં.

આપા દાનાની આંખો દસે દિશામાં રમવા લાગી. પાંચાળ-પોતાની પ્યારી જન્મબોમ પાંચાળને આવી રળીઆમણી જાળીને ભગતનો ગ્રાણ ધક્કર પ્રતિ આભારે પીમળી પડ્યો. જગતના ભાર ઝીલનારી ધેનુઓના સુખ-કલ્લોલ નિહાળી આપાનાં નેત્રો જાણે સુખ-સમાધિના ઘેનમાં ઘેરાવા લાગ્યાં. વીસામણ એની બદલાતી મુખમુદ્રા સામે તાકીને જાણે પોતાના પાપ-રમાની તરસ છીપાવવા મંડી પડ્યો. સુખના કેદમાં ભગત બોલ્યા:

“આપ વીસામણ ! આંહી માંડવમાં મારું દલ બહુ કરે છે. નાનપણમાં હું આંહી કામધેનુઓએ ચારતો, એ સચો આજ સાંભરી આવે છે. ફરીવાર કાકર બાળાપણુ આપે, બહુ જ જ્ઞાન જ્ઞાન જૂલી જવાય, જગત મને માનતું મરી જાય, ને હું સદાકાળ આંહી ગાવડીયું જ ચાર્યા કરું, માતાજીયુને ખંજવાળ્યા જ કરું, ઇ તો મને મુગતી થકીયે મીઠું લાગે છે. ઓહો જીતવા ! ઇ દિ' તો ગયા. હવે તો આ મોટપની સિંધા હેઠળ મનકું લીસાધ મુવું ! કાકર ! કાકર ! કાકર ! હે કાકર !....”

લગતનો આત્મા જાણે ઉંડી કોઇ ગુફામાં ઉતરી ગયો.
નેત્રોમાંથી દડ ! દડ ! દડ ! દડ ! ધારા ચાલી.

“ આપ વીસામણ ! તુને વાંલ દેતાં આવડે છે ? ”

ભોઠો પડીને વીસામણ બોલ્યો “ આપા ! મેં કુકર્મના કરનારે ગાં ક્યાંથી ચારી હોય તે વાંલ દઇ જાણું ? કાગડાના મ્હેંમાં રામ ક્યાંથી હોય આપુ ! ”

કાનમાં આંગળી નાખીને લગતે પોતે જ વાંલ દીધી. નાન-પણનો મ્હાવરો હતો, મીઠું ગળું હતું. ને આજ ગાયો ઉપર અંતઃકરણ આંગળી જતું હતું. ગોવાળ તે શું વાંલ દેશે. ! એવી મીઠી, વિનંતી બાળક માને બોલાવવા ત્રિલાપ કરે તેવી, મોરલો વાદળીને રોકવા મદ્યારના સૂર ટોકે તેવી એક વાંલ દીધી.

થોડી વારમાં તો સીધા વેંકળા સોંસરવી એક કાળી-આખે અંગે કાળી રૂપાળી ગાય ચાલી આવે છે. પૂછકું ઉંચું કરીને માથે લઇ લીધું છે. કાન ઉભા થઇ ગયા છે. તાજ વોંયાઇ હોય એવું એનું આઉ જુલે છે. આવીને ગાય-ઉમી રહી. લગત એને મા ! મા ! મા ! કરતા ખજવાળવા લાગ્યા.

“ વીસામણ ! દોનાં આવડે છે ? ”

વીસામણ ફરી વાર ભોઠો પડ્યો.

“ વીસામણ ! ખાખરાનાં પાંદડાં તોડીને પડીયા કરવા માંડ.”

પાંચ પાંચ શેડ્યો પાડીને લગત પડીયા ભરવા લાગ્યા.

“ સહુ મનખ્યો લલેં પરસાદી લીએ ! ”

માણસો આવી આવીને પડીયા પીતાં જાય છે.

“ આપ વીસામણ ! માતાજીને ડીલે હાથ તો ફેરવ્ય ! ઇ તો આવડશે ને ? લે આપણે બેય હાથ ફેરવીએ. માતાજી દુલ્લ દેશે.”

શરર્મીદા થતા વીસામણનો હાથ પોતે ઝાલીને ગાયના શરીર પર ફેરવ્યો. જેમ જેમ હાથ ફરતો ગયો તેમ તેમ ગાયનો દેહ કાળો મટીને સ્વેત સુંદર બનવા લાગ્યો.

“ભણું બાપ વીસામણ ! આ પડયે જ ગંગાજી : આ જગતની તરણુ-તારણી : સંસાર એનાં નીરમાં ન્હાઈને પોતાના મેલના થરેથર એમાં પધરાવે છે. પણ એ મેલ ધોવા માતાજી પોતે તો બાપડી સંતુની જ પાસે આવે છે હો બાપ ! ઇ તરણુ-તારણીનાં યે મળ કાઢવા માટે માનવીનું મનકું સમરથ છે. માટે ભાઈ ! સાચી ગંગા તો આપડાં ધરમ પૂન્યની : સાચી ગંગા આપણા દલની ચોકખાઈની : આપણાં પાપના પસ્તાવાની.

“જાઓ માતાજી ! હવે પાછાં પધારો ! તમને મોટો પંથ પડયો આજ માવડી !”

એટલું બોલીને ભગત ગાયના ચરણુમાં પડી ગયા. ભગતને શરીરે ધેનુ ચાટવા લાગી. ચાટીને પાછો ચાલી નીકળી.

વીસામણ તે દિવસ પૂરેપૂરો ચેત્યો.

સંવત ૧૮૭૮ પોષ વદ ૧૧ ના રોજ પ્રભાતે આપણો દેહ પડયો.

એણે કાઢને દીકરા દીધા, દરિયે કુબતાં બહાણુમાં અંતરિ-ક્ષમાંથી ગાળકું પૂરું, મરેલાંને જીવતાં કર્યાં, આડસર વધાર્યું, વગેરે કહેવાતા કેટલાએક પરચા વાટે એના જીવનની કશી વિશેષ શુભચિન્તા દેખાતી નથી. તેથી એ વિરતારપૂર્વક લખ્યા નથી.

વેલો આવો

કાળી કોયલ કલકલે, લેરવ કરે બાબકાર,
નિત નગારાં ગડગડે, ગરનારો વેલનાથ !

શે રગઢ નામે જૂનાગઢ તાબાનું મૂળમરાસીયું ગામડું છે.
એ ગામમાં જસમત સેંજળીઓ નામે એક કણ્ણી રહેતો હતો.

સહુ પટેલોમાં જસમત પટેલ દૂબળો ખેડુ છે. તાણી તૂંસીને
પેટગુજારે કરે છે.

એક દિવસ જસમતની ખડકીએ એક દસ-બાર વરસનો
બાળક આવીને ઉભો રહ્યો. બાળકે સવાલ નાખ્યો કે “આતા,
મને સાથી રાખશો ?”

“કેવો છો ભાઈ ?”

“કાળી છું આતા ! માવતર મરી ગયાં છે. ઓથ વિનાનો.
આથડું છું.”

કાળીના દીકરાની નમણી મુખમુદ્રા ઉપર જસમતનાં નેત્રે
કરવા માંડ્યાં.

“તારું નામ શું ભાઈ ?”

“વેલીયો.”

વિચાર કરીને જસમતે ડોકું ધુણાવ્યું: “ વેલીયા ! બાપા, મારે ઘેરે તારો સમાવો થાય એવું નથી. મારા વાટકડીના શીરામણમાં બે ઉપર ત્રીજાનું પેટ નહિ ભરાય ! ”

જસમતના ઘરમાં ભલી ભોળી કણબણ હતી. એ પ્રજાપરાયણ સ્ત્રીને સંતાન નહોતું. વેલીયા ઉપર એને જાલ વફ્ટવું. ધણીને કહેવા લાગી કે “ કણબી ! ભલેને રહ્યો છોકરો. એ પણ પોતાનાં ભાગ્ય ભેળાં આંધીને જ આવતો હશે. અને રોટલો તો એના સાડુ રામ ઉતારશે. બાળ્યકો આપણી ટેલ કર્યા કરશે. વળી આપણે એને દેખીને છોડનાં દમ્પ વિસરશું. ”

જસમત સમજતો કે કણબણ પોતાના કરતાં વધુ સાણી છે. કણબણને પોતે પોતાના ગરીબ ઘરની લખમી માનતો. એનું વેણ ન ઉઠાપતો. તેથી વેલીયાને એણે રાખી લીધો. પૂછ્યું કે “એલા વેલીયા ! તારો મુસારો કેટલો માંડું, ભાઈ ? ”.

“ મુસારો તો તમને ઠીક પડે તે માંડજો આત્મ ! પણ મારે એક નીમ છે તે પાળવું જોશે. ”

“ શી બાબતનું નીમ ? ”

“ કે આ મારી માતાજી મને રોટલા ધડી દેશે તો જ હું ખાઈશ. બીજા કોઈના હાથનું રાંધણું મારે ખપશે નહિ. ”

સાંભળીને કણબણને એના પર બેવડું હેત ઉપજવા લાગ્યું. કરાર કયૂલ થયો.

વળતે જ દિવસે જસમતના ઘરમાં રામરિદ્ધિ વતણી લાગી. કાળીના દીકરાને પગલે કોઠીમાં સે’ પૂરાણી. ગામના દરબારે જસમતને ઢાંઢની નવી જોડ્ય, સાંતી, અને એક સાંતીની નવી જમીન ખેડવા દીધાં. પટેલ અને એનો બાળુડો સાથી બીજા દિવસ બ્યારે બે સાંતી હાંકીને ખેતર ખેડવા નીકળ્યા ત્યારે ગામના કણબીઓ એ જોડબીને જોઈ રહ્યા.

આખો દિવસ કામ કરીને વેલો ઘેર આવે, તો પણ આતાના અને માડીના પગ ચાંપ્યા વખર સૂતો નથી. જસમતની

તો ઉપાધિ માત્ર ચાલી ગઇ છે. ઓછાઓ અને ગરવો ડાળી-પૂત્ર જોત જોતામાં તો જસમતને પડખે જીવન દીકરા જેવડો થઇ ગયો છે.

પટલાણી માને પણ વાંઝીઆ મેણાં હાંઝ્યાં. એને એક પછી એક સાત દીકરા અવતર્યા. જસમત અને પટલાણી આ જડેરા કુટુંબ માટે વેલાનાં મંગળ પગલાંનો જ ગુણ ગાવા લાગ્યાં છે. પેટના સાત સાત દીકરા છતાં પણ વેલા ઉપરનું હેત ઓછું નથી થયું.

એક દિવસ સાંજે વેલો વાડીએથી આવ્યો. રોજની માફક આજે પણ આવીને એની આંખો માડીને જ ગોતવા લાગી. પણ ડોશીમા આજે ઘરમાં દેખાતાં નથી. વણુ બોલ્યો પણ વેલો માડીને શોધી રહ્યો છે. વાળુ વેળા થઇ ગઇ છે. છોકરાઓએ કહ્યું “વેલાલાઇ, હાલ્ય, રોટલા પીરસ્યા છે.”

“માડી કયાં ગયાં?”

“માડી તો બહાર ગયાં છે. હાલો ખાઇ લઇએ.”

“ના, હું તો માડી આવીને ખવરાવશે તો જ ખાઇશ.”

વેલાએ જ્યારે હઠ લીધી ત્યારે પછી પટેલથી ન રહેવાયું: “માડી માડી કર મા ! ને જાનો માનો ખાઇ લે આપ ! જો આ રહી તારી માડી !”

એમ કહી, કાંકું ઝાલી, વેલાને બીજા ઓરઘમાં લઇ જઇ ડોશીનું મુઝકુ બતાવ્યું.

“જો આ ખાલી બોળીયું પડ્યું છે. સવારે એને પૂંકી દેશું. હવે એમાં તારી માડી ન મળે.”

“માડીને શું થયું?”

“જાણના મોઢવામાંથી સરપ ડસ્યો.”

“ના ના, મને જમાડ્યા વિના માડી જાય નહિ. માફ લંગાવે નહિ”

એમ કહીને વેલો નીચે નમ્મો. માને ગળે બાત્રીને કહ્યું
“મા ! મા ! ઉઠો. મને રોટલા કરી દો ને ? હું બૂખ્યો છું.”

બાળકની ઇચ્છાશક્તિથી ડાશીને ઝેર ઉતરી ગયું. ઉઠીને
ડાશીમા વેલાને બાત્રી પડ્યાં.

(૨)

“એ લા જસમત !”

“કાં ?”

“આ તારો સાથી તો તુંને દિવાળું કઢાવસે દિવાળું ! હવે
એને કેટલોક પેંધાડવો છે ? ગમે તેમ તોય કાળો ખરો ને,
કાળો ! એનાં તો હાડકાં જ હરામનાં થઇ ગયાં.”

“પણ છે શું ?”

“એ જરાક ખેતરે જઈને જો તો ખરો ! વિશ્વાસે તારાં
બારે વાળુ બૂડવાનાં છે. આંહીથી ધડસા જેવા રોટલા બાંધીને
સાંઠીયું સડવા જાય છે, પણ ત્યાં તો ઓશીકે ટાઢી બંબકી
મેલીને ખીજડીને છાંયે દિ આખો ઉધી રહે છે. આ વૈશાખ
ઉતરવા આવ્યો તો ય સાંઠીયું સડાઇ ન રહી !”

જસમતને તો વેલા ઉપર ધણી ધણી આસ્થા હતી. વેલો
કદિ દગડાઇ કરે નહિ. એના કામમાં પોણા સોળ આની ન જ
હોય. છતાં આજ પંદરે વરસે જસમતનો વિશ્વાસ ડાઘી ગયો.
એ તો વૈશાખને ધામ ધખતે બપોરે કાચવાઈને દોડ્યો સીમા-
ડાને ખેતરે. એના અંતરમાં એમ જ થઇ ગયું કે વેલો ઉધતો
હોય તો પાટુ મારીને જગાડું. અને મુસાસની કેરીઓ જમા
છે તે ન આપું. એના વિચારે વણસી ગયા.

ખેતરને સેઢે જઈને જસમતે શું બોલ્યું ?

સાચેસાચ : ખીજડીને છાંયડે, પાણીભરી શીતળ લંબલીને
ઝોશીકે માથું ટેકવી વેચે લરનીંદરમાં સતો છે.

પણ ખેતર રેઢું નથી પડ્યું. કાદાળી એકલી એલી ખોદી
રહી છે. એકલી કાદાળી : એની મેળે ઉછળી ઉછળીને સાંડીઓ
સડી રહી છે.

ખેતર ગાદલા જેવું બની ગયું છે.

આ શું કૌતૂક ! કાદાળી પોતાની મેળે ખોદે છે !

દેખીને જસમત લાભો સન્નજડ થઇ ગયો. આ વેલો કાળો
નહિ : કાઠક જોગી પુરૂષ : મેં આજ એને માટે મનમાં ધુરા
વિચારો બાંધ્યા !

વેલો જગી ગયો. આતાને એણે ઉભેલો જોયો. વેલો
સમજી ગયો.

દોડીને જસમત વેલાના પગમાં પડવા ગયો, ત્યાં વેલાએ
આતાના હાથ ઝાલી લીધા. જસમત ખોલ્યો :

“મને માફી આપો. મેં તમારી પાસે મજૂરીનાં કામ
કરાવ્યાં. તમને મેં ન ઓળખ્યા.”

“આતા ! મને મજૂરી મીઠી લાગતી હતી. આંહી મારી તપસ્યા
ચાલતી હતી. મને દીકરો થઇને રહેવા દીધો હોત તો ઠીક
હતું. પણ આજ તમારી નજરે મારી એમ ઉઘાડી પડી. હવે
મારે વસ્તીમાં રહેવું ઘટે નહિ. મારો મુસારો ચૂકવી દો.”

જસમત બહુ કરગર્યો. પણ જોગી ન માન્યો. જતાં જતાં
એટલું કહ્યું કે “આતા, માગી લ્યો.”

“શું માયું ? તમારી દુવા માયું છું.”

“જવ આતા ! મારો કોલ છે. તમારા સંજોગોમાં કુળનો
કાઠ પણ જણ્યું મારા મરતુક પછી ગિસ્તાર ઉપર મારી સાત
વીરડીએ આવીને શિવરાત્રને દિ’ તંધુરામાં લગન બોલશે, તો

હું એ વીરડીયુંમાં પાણી રૂપે આવીને તમને મળીશ. વરસ કેવું થાશે તેનો વરતાશે કહીશ !”

મુસારાની ફેરીઓ ગામનાં નાનાં છોકરાંને બહેંચતો બહેંચતો બાળૂડો બેગી શેરગઢથી નીકળીને ગિરનારમાં ઉતરી ગયો.

(૩)

અધોર નગારાં તારાં વાગે
મરનારી વેલા ! અધોર નગારાં તારાં વાગે !

ભવે રે સરમાં દાતણ રોપ્યાં રે
ઝોય દશ વડલો ખિરાજો—મરનારી

ગોમુખી ગંગા, લીમકંડ ભરિયા
પરજો પાણીડાં પોંચાડે—મરનારી

ઝોસડં જોમણી બાવન વીર રે
હોકાર્યાં મોઢા આમળ હાલે—મરનારી

વેલાનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો ધણી
મરનારી મરવે ખિરાજો—મરનારી

બાર વરસ સુધી એણે ગિરનારને પરકમ્પાઓ દીધા જ કરી. કંઈ મૂળ અને ફળ પુલ આરોઆં. પડી એ પણ ત્રણ દીધાં. દુકે દુકે અને ગુફાએ ગુફાએ ઉતારા કર્યા. બાર વરસની તપશ્ચર્યા પૂરી થયે ગિરનારની તળેટીમાં ભવેશ્વર આવી દાતણ કયું. દાતણની ચીર કરી એ જમીનમાં રોપી. એ રોપામાંથી વડલો ફાટ્યો. વડલાની લેલુંબ ધટા પથરાઈ ગઈ. આજ પણ એને વેલા-વડ નામે ઓળખવામાં આવે છે.

તપસ્વી વેલાને કેં કેં સિદ્ધિઓ વરવા લાગી. કુદરતના નિયમે ઉપર એને કાણ મળી ગયો. એના મુખમાંથી તાન-વાણી

વહેતી થઇ. પોતાના કાઇ ગિરનારી ગુરૂ યોગી વાધનાથના નામ
પર ભજનો આરંભ્યાં:

બાણ કેમ આવે હાથ

બાણ કેમ આવે હાથ રે

લાગી રે લડાયું કાયા શે'રમાં જ રે !

સમજે વાતું સમજાય

વેદે વાતું વદાય રે !

મૂરખ નરને ક્યાં જઇ કે'વું રે જ—બાણ૦

હે વીરા !

સાચી વસત હે તારા શે'રમાં રે જ;

દુનિયા અંધી મ થાવ !

દુનિયા ભૂલી મ ભવ રે !

કરો દીપક ને ધર દુંદીએ રે જ—બાણ૦

હે વીરા !

તરકસ તીરડા ભાથે ભર્યા રે જ;

થોથાં કાયકું ઉડાડ !

થોથાં કાયકું ઉડાડ રે !

મુઝીયા ચરે છે તારા વનમાં રે જ—બાણ૦

હે વીરા !

તરકસ તરવેણીના તીરમાં રે જ;

ધમણ્યું ધમે છે હુવાર

ધમણ્યું ધમે છે હુવાર રે !

નૂર ઝરે ધણીના, શૂરા પીવે જ—બાણ૦

હે વીરાં !

સાતમે સુન મારો શ્યામ વસે છ;

કસ્તૂરી છે ઘરમાં

કસ્તૂરી છે ઘરમાંય રે !

અકળ અવિનાશીનાં રાજ છે રે છ--બાછ૦

હે વીરાં !

વાઘનાથ ચરણે વેલો બોલીયા રે છ;

ગુરૂ દશ્યુનો દાતાર

ગુરૂ મુગતીનો ઓધાર રે

અધરમ ઓધારણુ ગરૂને ધારવા રે છ.

(૪)

“અરે ભાઈ, આ ગામમાં કોઈ રાતવાસો સુમે એવું
ખોરકું દેખાશે ? ”

“ ક્યાં રેવું ? ”

“ રહું છું તો ચારબની ટીંબલીએ. જાતનો કુંભાર છું.
સામે ગામ પળાંસવે વેલા બાપુ પાસે જાતો તો, ત્યાં તો આંહી
ડેરવાવને સીમાડે જ દિ આથમ્યો. ”

“ હં ! ભગત છો ને ? સારું ભગત, હાથ્યા જાવ રામ
ઢાંગડે ઘેર. ત્યાં તમને ઉતારાનું ટેપ આવશે. ”

ડેરવાવ ગામના ફાટી ગયેલા કુકર્મી ખાટોએ, ચોરે બેઠાં
બેઠાં આ પુંજ નામના કુંભાર ભગતની મજકરી કરવા માટે ફરમાં
ફર શિકારી ખાંટ રામ ઢાંગડું ખોરકું બતાવ્યું. બોળાંઓ કુંભાર
મુસાફર રામને ખોરડે જઈ ઉતર્યો. પણ ઉતરતાની વાર જ
એને સમજાઈ ગયું કે ખાટોએ પેલાને બેખાલી બાંધી છે !

રામ ઢાંગડના ધરમાં દેવી માતાની માનતા ચાલી રહી છે :
વિકરાળ ડાકણ જેવી કાળીની દેવી-પૂર્તિ પાસે બકરાના ભક્ષ
પથરાઈ ગયા છે. નિવેદમાં દારૂના દેસીસા પણ ધરેલા છે. રામડો
કાળી દારૂના કેઈમાં ચકચૂર બની અધરાતે પાપાચાર આદરે છે.
માણસને ભરખી જાય તેવા અસૂર રૂપ દેખાતા ભૂવા ધૂણી
રહ્યા છે. ડાકલાં વાગે છે.

એવામાં રામડાના રંગમાં ભંગ પડ્યો. એનો જીવાન દીકરો
ફાટી પડ્યો.

એને જીવતો કરવા કપડી ભૂવા ડાકલાં લઇને બેઠા. દેવીને
રીઝવવા માટે બીજા કે જીવ ચડાવી દીધા.

સવાર પડ્યું. નનામી બંધાવા લાગી. પૂંજે ભગત બેઠા બેઠા
આ બધું જોઈ રહ્યા છે. જ્યારે રામ ઢાંગડનો મદ ઉતરી ગયો
ત્યારે કુંભાર બોલ્યો “ભાઈ ! જીવ માર્યે જીવ ઉગરશે ? કે
જીવ ઉગાર્યે ? આટલાં નિરાપરાધીને તમે કાપી નાખ્યાં ? ફક્ત
એક દીકરાની આવરદાને સ્વારથે ?”

“ત્યારે શું કરું ભગત ? મારો જીવાનજોઈ દીકરો જાય
છે. માતા ડાકણી કાંઈ હોંકારો દેતી નથી.”

“તારો એક દીકરો જાય છે એમાં કેટલાં પશ્ચાંનાં છોડનાં
તેં પ્રાણ લીધા છે ભાઈ ?”

“હાય ! હાય ! ભાઈ, એનો હિસાબ જ નથી રહ્યો.”

“એ સહુના વિનાય હવે સમજાય છે ?

“સમજાય છે.”

“તો લે ઉપાડ આ કંઠી. આજથી બંદૂક મેલી દે.”

“કાની કંઠી ?”

“વેલા બામુની.”

રામડે અહિંસાની કંઠી બાંધી. કાણુ જાણુ કેટલાં ચે પશુ
પંખીના આશીર્વાદ એકઠા થયા. એટલે દીકરાના બોળામાં પ્રાણ

પાછા આવ્યા. પરબારો રામ પૂજા ભગત ભેળો ખડખડ પહોંચ્યો. વેલા બાવાને ચરણે હાથ દીધા.

સાદી સીધી વાણીમાં વેલા બાવાએ એક જ વાત સમજાવી કે ભાઈ “ ! હિંસા કરીશ મા ! પ્રભુ જેવો વસીલો મેલીને લોહીના રંગાડ પીનારી દેવીઓના આશરા હવે ગોતીશ મા. ”

(૫)

આ જ વાણીની હેતુ ભરીને આવતાં જ રામની વહુએ વાત કરી કે “ પાદરમાં જ નદીને સામે કઠિ એક રોઝડું ચરે છે. પણ ચરધું ગામ ધરાય અને પંદર રૂપીઆ ચામડના ઉપજે એવું જગજગર ડીલ છે, કાળી ! ઝટ બંદૂક લઈને પોગી જા ! ”

“ ના ના ! મારાથી હવે બંદૂક ન લેવાય. હું ગરજ બાપુને બોલે બધાણો છું. ”

“ અરે પીટયા ! ખાંટ છો ? કે વાણીયો બામણ છો ? આંહી કયાં તારા ગર જેવા આવતા ? ”

રામ ન માન્યો. ગામ આપું એને ઘેર હલકયું : “ એ રામડા ! એક વાર બંદૂક ઉપાડ. ફરી નહિ કહીએ. અને તારા મુઠને કોઈ વાત નહિ પોચાડે. અને તું રોઝડું તો જો ! નજરમાં સમાતું નથી. ”

રામના અંતર ઉપર હજી પૂણ્યનો પાકો રંગ નહોતો ચડ્યો. પાપમાં મન લપટી પડ્યું. બંદૂક ઉપાડી. પાદર જમીન ભુલે ત્યાં તો સામે જ મોટી કોઈ દેસાણુ આવે જેવડું રોઝડું ચરે છે. નિરખીને રામના મ્હોંમાં પાણી આવ્યું.

રામડો તો મોતીમાર હતો. એનું નિશાન દરેક દિવસ ખાલી નહોતું થતું. એવા ઉડતાં પંખીમાં પ્રાણારત્ને આ રોઝડું બાપું શી વિસાતમાં હતું !

એક ગોળી છૂટી: રોઝને ચોંટી. પણ એ તો જરાક ઠેકાને વળી ચરવા માંડ્યું.

બીજી ગોળી છૂટી: ચોંટી. પણ રોઝ નથી પડતું. ઠેકાને પાછું ચરે છે.

ત્રીજી ચોથી: પાંચમી: એમ નવ ચોંટાડી. રોઝ ન પડ્યું. દિવસ આથમી ગયો. અંધારું થઇ ગયું. ધવાએજ રોઝને કાલે સવારમાં જ ખોળી કાઢ્યું, એમ ધારી સહુ ઘેર ગયા. રામ ડેલીએ જાય ત્યાં ખેપીએ આવીને વાટ જોતો ખેડો છે.

“ રામભાઈ ! ગરજ બાપુ તેડાવે છે. ”

“ કાં ? કેમ ઓચીંતા ? ”

“ પડે પથારીવશ છે. કહ્યું છે કે પાણી પીવા ચે રામ ન રોકાય. ”

અંદક હાથમાં જ રહી ગઇ. ઘેર મોકલી દેવાનું ઓસાણ ન. અડ્યું. દોટ દેતો રામ ગુરજની પીડાથી ચિંતાતૂર બની પળાંસવે આવ્યો. પૂછવા મંજો :

“ કેમ બાપુ ! ઓચીંતા પડે પડ્યું થયું ? ”

“ રામ ! અજણ્યો બનીને પૂછજી ભાઈ ? નીમ તોડીને નિરપરાધી કાયા ઉપર નવ નવ ગોળીયું ચોડી ભાઈ ? અરેરે તને દયા ન આવી ? આમ તો જો ! આ મારા અંગે અંગે ફાંકાં ! ”

રામે બાવાજીનું શરીર વીંધાયલું દીકું. નવ ઠેકણેથી રૂધિર આત્યાં જાય છે.

“ અને ભાઈ, લે આ તારી નવે નવ ગોળીઓ. ”

ગુરજે રામની જ અંદકની નવે ગોળીઓ ગણીને હાથમાં દીધી.

“ બાપુ ! તમે હતા ? ” ચોંટીને રામે પૂછ્યું.

“ બાપ ! હું નહિ, પણ મારા, તારા અને તમામના ઘટઘટમાં જે રમી રહ્યો છે એ ઠાકર હતો. અરેરે રામ ! વિચારી તો જો ! તેં કેને વીંધી નાખ્યો ? ચોમડામાં તારું મન લેખાયું ? ”

સન્મુખ છીપર પડી હતી. બંદૂકને તે પર પછડી રામડે કટકા કર્યા. બાપુના પગ ઝાલીને બેસી ગયો. નેત્રમાંથી નીરની ધારા મંડાઇ ગઇ. ગળું રૂંધાઇ ગયું. શું બોલે ? શબ્દ નીકળે તેમ નહોતું રહ્યું.

(૬)

“રામ ! હવે ઘેરે જા !”

“ ધર તો મારે આ ધરતી માથે નથી રહ્યું બાપુ ! ”

“ અરે જાજ કે નહિ કોળા ? વયો જા, નીકર આમકું ફાડી નાખીશ. ” ગુરૂએ આંખો રાતી કરી.

“ નહિ જાઉં. નહિ જ જાઉં. ”

“ નહિ જા એમ ? એલા શંકરગર ! તલવારથી એના કટકા કરીને ભોંમાં ભંડારી દે એ પાપીઆને. તે વિના એ આંહીથી નહિ ખસે. ”

રામડે ગરજન નમાવી.

“ દીક, શંકરગર ! હમણાં ખમ. એને આપણાં બોળાનાં પાણી ભરી લેવા દે. પછી એના રાઇ રાઇ જેવડા ટુકડા કરીને આંહી જ દાટી દઇએ. ”

ગુરૂએ પાણી ભરવાને બહાને રામડાને રપૂચક થઇ જવાનો સમય દીધો. એણે માન્યું કે મોતના ડર થકી રામ નાસી છૂટશે. પણ રૂંધે રૂંધે રૂંધાઇ ગયેલા રામને હવે મોતની બ્હીક ક્યાં રહી હતી ! ઠડે કબેળે પાણી સીંચીને એણે ગાળત ભર્યાં. ભરીને ગુરૂની સન્મુખ આવી. મોતની વાદ બોલો મેઠા.

એણી વાર ગુરૂએ ગાઠ ખાટી “ જાજ કે નહિ ! ”

“ ના બાપુ ! ”

ગુરૂએ છુરી ખેંચીને છલંગ દીધી. રામને પછાડી, એની
છતી પર ચડી બેઠા. છુરી છતીમાં જવાની વાર નથી. તો યે
રામડો ન થડક્યો. એને તો જાણે અંતરમાં અજવાળું થયું.
એના કંઠમાંથી આપોઆપ વાણી કુટી. ગુરૂના ગોઠણુ નીચે
અંપાધને પડ્યાં પડ્યાં, મોતની છુરી મીઠી લાગતી હોય તેવા
તોરમાં એણે આપજોડીયું લજન ઉપાડ્યું :

જેમ રે ઉડળમાં વેલે રામને લીધો
પ્રેમના પિયાલા વેલે પાઇ પીધા !
મેરૂરે શિખરથી પધાર્યા મારો નાથજી
મૃગ સ્વરૂપે આવી ઉભા રે;
રામને ચળવા રૂખડિયો આઠ્યા,
પૂરણ ઘા પ'ડે લીધા—જેમ૦

*ગૌહત્યા રે ત્યારે ગરૂ અમને બેઠી,
પૂરવ જલમનાં કરમ લાગ્યાં;
લવસાગરમાં વેલે ભૂલો રે પાડ્યો,
સમશ્યાની ભેદે વેલે શરણુ'માં લીધા—જેમ૦

મહા દરિયામાં બેઠી ડાહવા લાગી,
રૂઢિયે ના જોયું મેં જાગી રે;
ભરમ વન્યાના ભાઈ ભરમાજી ભૂલ્યા;
એકલશીંગી ગરૂએ વનમાં લૂંટ્યા—જેમ૦

કરણીનાં રે મારે કમાડ દેવાણાં,
આંખે અંધારી ગરૂએ અમને દીધી રે;
વેલનાથ ચરણે ઘોઠ્યા સમૈયો,
ખાવ'દે ખખર મારી વેલી લીધી રે—જેમ૦

આંખોમાં શરણાગતીની મીઠાશ જલકી. છતાં ગુરૂ હજી ઉતરતા નથી. ગુરૂ તો આ કુકર્મીનાં મુખની વાણીમાં ન્હાય છે. એના અમંબાનો તો પાર જ નથી: ત્યાં રામડે ગુરૂના પગ નીચે પગાં પગાં બીજું લજ્જન ઉપાડ્યું:

મેં તેરા બંદીવાન

ગરનારી વેલા ! મેં તેરા બંદીવાન.

જ્ઞાની ભૂલ્યા, ધ્યાની ભૂલ્યા,

કાજ ભૂલ્યા કુરાન—ગરનારી૦

અમર તંબૂડા ભીંભવા લાગ્યા

તંબૂડા જમી અસમાન—ગરનારી૦

સતીએ સત ધરમ છોડ્યાં

સૂરે છોડ્યાં હથીઆર—ગરનારી૦

વેલાને ચરણે બોલ્યા સમૈયો

ધરે આયા મારો દીવાન—ગરનારી૦

તો યે ગુરૂ ઉતરતા નથી. રામજાની છાતી ઉપર તો જાણે કમળનું પુલ પડ્યું છે ! નિરક્ષર રામજાની રક્ષના પર સરસ્વ-તીએ જાણે કે વીણા લઈને ગાવા માંડ્યું. કેવો પરમાનંદ એને અંતરે પ્રગટી નીકળ્યો ! જાણે મિસ્ત્રનારનાં તરવરો એને ફવાડે ફવાડે રાખ્યાં. જાણે મસ્તક પર મિસ્ત્રનારનાં શિખરો ખડાં થયાં. લલાટમાં તિલક બેઠ્યાં મર્ધા અંખમાં અંધારું મૂક્યું રેલાઈ. અને નેત્રમાં ચંદિ સુરજ જળેલા :

ગરવાનાં લોવર મારે રામે રામે રાપાણું
શખડું રાપાવેલ મારે શિષે જી.

તનડાનાં તલ્લક મારે લેલાડે લખીયાં રે
છાપ ગરનારી કેરી દિસે જી.

કાથી ને પ્રાચી કંડે દામોદર નાઈ રે
નેણુલે નરખું રે ગરવો વેલો જી.

નવસો નવાણું નદીયું અંગડે ઉલટીયું રે
ગંગા જમના સરસતી જી.

નવલખ તારા મારી દેઈમાં દરસાણા રે
ચાંદો સૂરજ નેણે નરખ્યાં જી.

કાયા છે ક્યારે ને પવન પાણોતીયો ને
ગરનારી સીંચણુહારા જી.
સતગડ સીંચણુહારા જી.

સાંભળી સાંભળીને ગુરુનું અંતર ઓગળવા લાગ્યું. પાપીની
પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ. છાતી પરથી વેલો નીચો ઉતર્યો. રામને
ઉઠાડ્યો. રામને અંગે લાગેલી રજ ખંખેરવા લાગ્યા.

“રામ ! ખેટા ! આટલી વારમાં ?”

“મુરને પ્રતાપે.”

“તારી શી મરજી છે ?”

“ખીજી શી ? તમે મળ્યા પછી ખીજી શી મરજી બાકી
રહી ? હવે તો નજરથી અળખા ન થાંજે ! હે બાળૂડા !
સદાય સન્મુખ રેજો ! સન્મુખ જ રાખજો !

કાયાના ઘડનારા મારી એ નજરમાં રા' ને !
 દેઈના માલમી મારી મીટયુંમાં રા' ને !
 નજરમાં રા રે પંથના નાયક છ.

આ રે મારગડે આવતાં ને જતાં
 લખ ચોરાસીના ચોડા છ;
 બાળુડો મળે તો દેઈનાં દાણુ રે ચૂકવીએ
 છવને છોડાવે જમ લઈ જતાં છ!

બાંધી અંધારી છવને એણી પેરે લોઢે,
 સત ગરૂ વન્યા એ કોણુ છોડે છ !
 બાળુડા વન્યા એ કોણુ છોડે છ !

ધુમના ધણી તારી બેડલી સવાઈ
 પાંચ ઋષિની બેડી બૂડી છ.
 નરસેનાં નાંગળ નાખો હે ગરનારી વેલા !
 સંતની બેડીનાં સત પૂરે છ.

બાળ કારણીએ હોળીમાં હોમાણા
 અગનીમાંથી લઈ ઉગાર્યા છ.
 હુરચંદ કારણીએ નીર જ ભરિયાં
 એક નરે રે ત્રણુ આધાર્યા છ.

પાંડવું કારણીએ લીધા દશ અવતાર
 મીઠા પડતા આધાર્યા છ.

વેલનાથ ચરણે જોડ્યા રે રામૈયો
સતના મારગ સામાં ડગલાં છ.

તે દિવસથી રામડો મસ્તીમાં આવી ગયો. લકિતના અજર
પ્યાલા એણે પચાવી લીધા. નિરંતર એના મ્હેંમાંથી મસ્તીનાં
પદ રેલવા લાગ્યાં:

કાચી કેણે ઘડેલ મોરી કાયા રે!
ઘટડામાં લોવા, ઘટડામાં. એરણુ,
ઘટડામાં ઘાટ ઘડાયા રે-કાચી૦

ઘટડામાં ચાંદો, ઘટડામાં સૂરજ,
ઘટડામાં નવ લખ તારા રે-કાચી૦

ઘટડામાં વાડી, ઘટડામાં માલણુ
ઘટડામાં સોંચણુહારા રે-કાચી૦

ઘટડામાં તાળાં, ઘટડામાં કુંચીયું
ઘટડામાં જોલણુહારા રે-કાચી૦

વેલનાથ ચરણે જોડ્યા રામૈયો ગરૂ
ઈ રે શબ્દ છે સાચા રે-કાચી૦

જાણે ગુરૂની પ્રેરણા એને રોમે રોમે રમતી થઇ ગઇ-

આજ મારી કાયાનો ઘડનાર
આજ મારી રોમરાનો રમનાર
મળીયલ મને માતા રે મીણુલનો ભરથાર.
નવ નવ ખંડમાં રે નામચા તમારી બાપુ !

સૂબા નમે છડીદાર-મળીયલ૦

વેલોવડ હેઠે બેસણું તમારાં બાવા
સખડું તણું સરદાર-મળીયલ૦

ભેરવ-જપ હેઠે લોગ્રાં તમારાં રે બાપુ !
ગરવો તમારો ગરાસ-મળીયલ૦

દામો-કુંડ તમારાં નાવણું રે બાપુ !
બવેશર સરખી બજાર-મળીયલ૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો, બાપુ !
આતમ તણા હે ઓધાર-મળીયલ૦

ગુરને એણે ભેરવ-જપના પહાડ પર રમનારો કહી બિર-
દાવ્યો. પાતાળમાં વાસુકી સાથે બેલનાર કૃષ્ણવતાર કહ્યો:

ગિરનારી ભેરવનો રમનારો !
ગિરનારી વાસંગીનો રમનારો !

અદ્ધર તખત ને અમર ગાદી
ગગન મંડળ દરસાણો રે-ગિરનારી૦

સરભંગીના બેલ કોઇને નાવે કળ્યામાં
વેલો રમે ઓધારો રે-ગિરનારી૦

જળમાં પેસીને કાળી નાગને નાચ્યો રે
બાંધ્યો કમળ કેરો ભારો રે-ગિરનારી૦

ચારે તે બેલ બાવે મૂઠીમાં રાખ્યા
રમે બાવનસું બાળો રે-ગિરનારી૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો ધણી
તેજમાં તેજ સમણો રે-ગિરનારી૦

ઝેઠલ ઝોરીયામાં આવી
ગરનારી ! ઝેઠલ ઝોરીયામાં આવી.

આપે તે રૂપ બાણી રોઝનું લીધું
રામડાની બંદૂક ભંગાણી—ગરનારી૦

શાહજા સિંહને તમે વશ રે કીધો
ઉપર વાળી અસવારી—ગરનારી૦

ધુંધળીમલ્લે ધંધ જગાડ્યો ધણી
પાટણ નાખ્યાં રે પલટાવી—ગરનારી૦

ભવેશ્વરમાં દાતણ વાળ્યાં ગરૂ
શોભા વાવેલ બહુ સારી—ગરનારી૦

ભેરવ જપ હેઠે આપ ખીરાજેલ
સોનમેં સમાતું બંધાવી—ગરનારી૦

વેલનાથ. ચરણે બોલ્યા રામૈયો ધણી
શિખરમાં સૂરતા ઠેરાણી—ગરનારી૦

રામને સૂઝી ગયું કે આ ગુરૂ કોઈ અસલી સમયના ગેબી
સિધ્ધ છે: રોગીના રોગ ટાળે છે. પોતાના સાત વીરડામાં ગુપ્ત
ગંગા વહાવે છે. ને કશા નૈવેદ્યના કામી નથી; કેવળ ભાવનાજ
ભોગી છે:

આ તો છે આગુનો ગેબી, એ જૂનો છે જોગી.

એ બાવા ! આયુ રે શિખરતું બેસણું

સઘ ચોરાસીમાં વાસ,

નતનાં રોગીલાં વેલાને પાથે પડે

દરદી આવે રે દુવાર—આ તો૦

એ વાલા ! અકળ અવિનશી સામા મળિયા
 દલમાં લે લાગી;
 ગપત ગંગા ગરૂને વીરડે રે આવે
 વેલો ભાવ રે તણા ભોગી—આ તો

એ વેલા ! શૂરા હોય તે સન્મુખ લડે
 કાયર બળ ભાગી;
 *આવાગમણું મારે વેલો નાથ ટાળે
 પડતી મેલો પોથી—આ તો

એ વાલા ! સમજ સમજ ધારણું એ ખાંધા
 એનો ગરથ લીધોને ગોતી;
 વેલનાથ ચરણે રામ આવો બોલીયા
 ઉગાર્યો +લોધી—આ તો

પોતાના જીવતરને આંગણે બણે બાળુડો ભોગી નવ નવે
 રૂપે પધાર્યા: રામ આનંદમાં નાચી ઉઠ્યો:

બાળુડો પધાર્યા રે બાઈયું મારે આંગણે હા જી !
 આજ મારે હૈયે હરખ ન માય
 આજ મારે અંગડે ઉલટ ન માય—બાળુડો

પગે ને પીરોળ રે ગરનારીને મોજડી હા જી !
 હાલે છે કાંઈ ચટકતી રૂડી ચાલ—બાળુડો

કેડયે ને કંટારાં રે ગરનારીને વાંકડાં રે જી
 ગળે છે કાંઈ ગેંડા તણી રે રૂડી હાલ—બાળુડો

ખાંચે ને બાબુખંધ રે ગરનારીને બેરખા રે ७
હાથે છે કાંઈ દસે આંગળીએ વેઢ—બાબૂડો ૦

માથે ને મેવાડાં રે ગરનારીને મેળીયાં રે ७
ખંભે છે કાંઈ ખાંતીલા રૂડા ખેસ—બાબૂડો ૦

વેલાનો આ ચેલો રે રામ બાવો બોલીઓ રે ७
ધણી મારા ! ઓળે આબ્યાને ઉગાર—બાબૂડો ૦

(૭)

ગિરનારના શિખરોમાં કોઈ સાધુએ શબ્દ સાંભળાવ્યો કે
“ જય વેલનાથ ! જય ગરનારી વેલનાથ ! ”

ભોગીઓની જમાત ‘ જય વેલનાથ ! ’ શબ્દનો આહાલેક
સાંભળીને ઉશ્કેરાઈ ઉઠી. બોલનારને આલ્યો : પૂછ્યું “ આ ગર-
વાના ટુંક પર કોનો જય ગાઓ છો ? ”

“ ગરનારી વેલનાથનો. ”

“ વેલનાથ કોણ ? નવ નાથમાં દસમો કયારે ઉમેરાણો ? ”

“ કાળીને દેહે, ધરસંસારીને રૂપે, જુનાગઢને કાળવે દરવાજે
વેલનાથ વસે છે. ”

કાળીનો દેહ : ધરસંસારી : અને વસ્તીમાં વાસ : એટલું
સાંભળીને ગુરૂ દત્તા શિખર પર રોષની ઝાળો પ્રગટ થઈ.
આજ્ઞા થઈ કે “ જાઓ ખાખીઓ ! એની પરીક્ષા કરો. ‘ નાથ ’
નો દાવો જૂઠો હોય તો ચીપીઆ લગાવીને આંહી હાંજર કરો ! ”

જમદૂત જેવા ખાખીઓ છૂટ્યા. કાળવે દરવાજે સોનરખ
નદીને કિનારે વેલો બાવો ધરખારીને વેશે રહે છે. ધરમાં બે
આંખો છે. સંસારીનો ધર્મ સાચવીને રહે છે. જળમાં પોયણા
જેવું એવું નિર્લેપ જીવન રહે છે.

ખાખીઓએ જઈને ધમકી માંડી : તું વેલનાથ ? તું ઓરતો બોગવનારો નવ નાથની કાટિએ પહેાંચી ગયો ? તું તો દુનિયાને છેતરી રહ્યો છે.

“અરે ભાઈ !” વેલો બોલ્યો. “હું કાંઈ નથી જાણતો : હું તો નાથે ય નથી, નાથના પગની રજમાત્ર પણ નથી. હું મારાથી થાય તેવી પ્રભુની ટેલ કરું છું. મને શીદ સંતાપોછો ?”

“નહિ, તું ઢાંગી છે, ચાલ તને ગુર દત્ત બોલાવે છે.”

વેલો ચાલ્યો. પાછળ ઓછાયા શી બે અર્ધાંગનાઓ પણ ચાલી. ખાખીઓ વેલાને ચીપીઆ ચોડતા આવે છે. બન્ને સ્ત્રીઓ આડા દેહ દેતી આવે છે.

કહેવાય છે કે ગિરનાર-દરવાજે એક વાણીઆના જુવાન પુત્રનું સખ નીકળ્યું. વેલા બાવાએ એના ખોળીઆમાં જીવ પાછો આણ્યો. અને પછી પોતાને વસ્તી સંતોષી સંતાપી તપસ્વી-જીવનમાં ભંગ પાડશે એમ બ્હીક લાગવાથી બાવાજી ભાગી નીકળ્યા. આગળ પોતે, પાછળ બન્ને સ્ત્રીઓ, ચીપીઆ-વાળા ખાખી બાવાઓ અને ડાહ્ય વાણીયાનું દોળું : એમ દોટાદોટ ચાલ રહી. જગત પોતાને આમ સમય સંતાપ્યા કરે એ કરતાં જમીનમાં સમાઈ જવાનું જોગીએ પ્રસંદ કર્યું. દોડીને એણે ગિરનારનાં શિખરની દિશા સાંધી. ભેરવ-જપના ઉંચા અને ભયંકર ટુંક પાસે એને માટે ધરતી માતાએ મારગ કર્યો. પોતે એમાં જીવતા સમાણા. પાછળ મીચુલ મા પણ છેતરી ગયાં. ત્યાં શિક્ષાનું ઢાંકણ દેવાઈ ગયું. બહાર જસો મા એકલાં જરા છેટાં રહી ગયાં. પોતાના નાથને જોતલા લાખ્યાં :

“બાવાજી ! ક્યાં છો ! ક્યાં સંતાણા !”

એવા પોકાર કર્યા. ત્યાં તો શિક્ષાની ચીરાડમાંથી બહાર રહી ગયેલો મીચુલમાની ચુદાઈનો છેડો એણે દીઠો. શિક્ષા ઉપર બેસીને એણે કદપાંતનું ભજન આદ્યું :

અમસું ગરનારી !

અંતર કયોં વાલે !

અંતર કયોં રે !

પડદા-પોસંગી વેલો રમવા ગીયો.

એ....રમવા ગીયો રે

ખાવંદ જાતો રીયો રે !

લોખવીને ભૂલવાડી ગીયો-અમસું°

હો....સગડ હોય તો ધણીના

સગડ કઢાવું રે

સગડ કઢાવું રે

ત્રણે ભુવનમાંથી ખાગૂડાને લાવું-અમસું°

હો....થડ રે વાઢીને ધણી

પીછાં દઇ ગીયો રે

પીછાં દઇ ગીયો રે

રસ પવનમાં ગેબી રમવા ગીયો-અમસું°

હો....મથણાં મથી

દીનાનાથને બોલાવું રે

નાથને બોલાવું રે

ત્રણે ભુવનમાંથી ખાલૂડાને લાવું-અમસું°

હો....ગનાનની ગોળી ને

પરમનો રવાયો રે

મેરૂનો રવાયો રે

નખ શિખ નેતરાં લઉં તાણી-અમસું°

હો....વેલનાથ ચરણે

બોલ્યાં રે જસો મા

બોલ્યાં રે જસો મા

અખંડ ચૂડો મારે વેલનાથ ધણી-અમમું

આખરે શિલા ફરી વાર ઉઘડી. અને સતી અંદર સમાણાં.

રાત પડી: અધરાત ભાંગી: કહે છે કે વેલનાથ બહાર નીકળ્યા. સન્મુખ જ હૈરવ-જપનું આંભ-અડતું સીધું કાળું શિખર ઉભું હતું. એથી યે ઉપર ગેબમાં તારલા ટમટમતા હતા. જાણે અમરધામના દીવડા દેખાતા હતા.

એ સીધા શિખર પર આવોજી એમ ને એમ ચડ્યા. ભાંગતી કાબીધોર અખોલ રાતે ખડાંગ ! ખડાંગ ! ખડાંગ ! એમ બાવા-જીની ખડખો (ચાખડીઓ) બોલતી ગઈ, અને ચીકણા ગારામાં પગલાં પડે તેમ એ કાળમીઠ પથ્થરમાં ખડખોનાં પગલાં પડતાં ગયાં.

જોગીરાજ ભેરવનાં ટુંક ઉપર દરશાણો: કેવો દરશાણો ! જાણે એનાં પગલાંના ભારથી ગિરનાર કડાકા લેવા લાગ્યો: કવિ કહે કે “ઓ અબધૂત ! ધીરે ધીરે પગલાં માંડ. નહિ તો મરવો ખડેડી પડશે :

વેલા બાવા તું હજવો હજવો હાલ્ય જો !

અરવાને માથે રે રૂખડીઓ જળુંબીયો.

જેમ જળુંબે મોરલી માથે નાગ જો.

(એમ) અરવાને માથે રે રૂખડીઓ જળુંબીયો.

જેમ જળુંબે ફવાને માથે ફેલ જો,

(એમ) અરવાને માથે રે રૂખડીઓ જળુંબીયો.

જેમ અળુંબે બેટાને માથે બાપ બે,
(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ અળુંબીયો.

જેમ અળુંબે નરને માથે નાર બે,
(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ અળુંબીયો.

જેમ અળુંબે ધરતીને માથે આલ બે,
(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ અળુંબીયો.

(૮)

રામૈયાને ખબર પડી કે ગુરૂ તો લૈરવ-જપ પર રમવા ગયો. ?
વિરહધેલડી કાઢ અબળાની માફક એ પોતોના 'ગરવા દેવ'ને
ગાતવા લાગ્યો. કાઢ ભોમૈયો ! કાઢ મારગ બતાવે ! એવા સાદ
દેતો એ ગિરનારમાં ભમે છે:

કાઢને ભોમૈયો રે બેની ! ગરવા દેવનો રે છ !

બેની ! અમને ભૂલ્યાં વતાવોને વાટ-કાઢને૦

કેટલી તે ખડકી રે,

કેટલાં પરનાળ જડયાં રે છ,

જડયાં તે જડયાં કાંઈ

તાળાં કુંચી ને કમાડ-કાઢને૦

સમઠર ને હાં બેયાં રે

ઘણાં બેયાં સાયરાં રે છ !

બેયાં તે બેયાં કાંઈ

ઉડેરાં નીર અપાર-કાઢને,

ચોરા ને આ જોયાં રે
 ઘણું જોયાં ચોવટાં રે ૭ !
 જોઈ તે જોઈ કાંઈ
 અવળી બવળી બબર-કોઈને ૦

મંદિર ને આ જોયાં રે
 જોયા બીજાં માળીયાં રે ૭ !
 જોયા તે જોયા કાંઈ
 ઉચેરા મોલ અપાર-કોઈને ૦

વેલોનો આ ચેલો રે
 રામો બાવો બોલીયા રે ૭
 ધણી મારા !
 ઝોળે આંબ્યાને ઉગાર-કોઈને ૦

ધણો ધણો શોખ્યો. પથુ ક્યારે લાળ નથી મળતી. એના
 વિલાપ ચાલુ જ રહ્યા :

વનરામાં વાયા મારે વાય
 બાળુડા ! વનરામાં વાયા મારે વાય છે;
 હો....અમે કેના રે લેશું રે ઝોથ
 ગરનારી ! કયે રે એ'ધાણે આંબ્યા ઝોળખું !

હયા ઠાકરથી લેળા લાંબ
 બાળુડા ! હયા ઠાકરથી લેળા લાંબ રે !
 હો લેળા માતા મીલુલ ને મુંજલ હોય
 ગરનારી ! એવે એ'ધાણે આંબ્યા ઝોળખો-વનરામાં ૦

આગુના અગવા લાવ્ય
 બાળુડા ! આગુના અગવા લાવ્ય રે;
 હો તારાં ભગવાં નિશાણુ લેખાં લાવ્ય
 ગરનારી ! એવે અંધાણુ આંચા ઓળખો-વનરામાં૦

ગરવાહુંદાં ચે તારાં ગામ
 બાળુડા ! ગરવાહુંદાં ચે તારાં ગામ રે;
 હો તારો થાને ને થોકે વાસ
 ગરનારી ! ઇ રે એંધાણુ આંચા ઓળખો-વનરામાં૦

વેલાનો ચેલો રામ ગાય
 બાળુડા ! વેલાનો ચેલો રામ ગાય છે;
 હો ધણી ! શરણુ આંચાને ઉગાર
 ગરનારી ! ઇ રે એંધાણુ આંચા ઓળખો !

કલ્પનાના વિહાર છોડીને થોડીવાર રામીયો જાણુ કે
 જીવનના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર ઉતરે છે, કાયા રૂપી શહેરનો વેપાર
 કરતાં જાણુ કે પોતાને આવડતું નથી. મનુષ્યાવતાર જેવી
 મહામૂલી વસ્તુ મોહ રૂપી રેતીમાં વેરાઇ જાય છે:

દયા રે કરો ને ગરૂ મેરૂં કરો
 મારા રૂદયા હે ભીતર જાણુ વેલા ધણી

મનખા જેવડું મહા પદારથ
 વેળુમાં રે વેરાણું વેલા રે ધણી !

ચારે કૈરથી વેચારી આંચા
 (ઇ તો) વેપાર કરી નવ જાણુ વેલા ધણી !

આરે શે'રમાં બડી બડી વસ્તુ
ગાંઠે ન મળે નાણું વેલા ધણી !

આરે કોરથી સળગાવી દેશે
(ધં તો) સઘળું શે'ર લૂંટાણું વેલા ધણી !

વેલનાથ ચરણે ઝોલ્યા રામૈયો
ઓળે આંબ્યાને ઉગારે વેલા ધણી !

ઓ વાધનાથના શિષ્ય ! તમે વહેલા આવજો ! હું તો
પાપી જ છું. મારામાં પલટો આવે તેવું નથી. પણ તમે
આવીને મારી પ્રકૃતિ ફેરવો !

ગરવાના વેધેલ,
વાધનાથના પરમોદેલ રે !
હાકે વેલા આવજો રે !

અગનિના અંગારા રે
આ અગનિના અંગારા રે
ધીમાં લધને ઘુંટીયા રે છ !
કોયલા કાંઈ કેદિ ન ઉજળા હોય-ગરવાના

દ્રધે ને વળી દહોંએ રે (૨)
સોંચ્યો કડવો લોંબડો રે છ !
લોંબડીઓ કાંઈ કેદિ ન મીડડો આય-ગરવાના

ખીરું ને વળી ખાંડું રે (૨)
પાયેલ વચીયલ નામને રે છ !
નાગલોયું કાંઈ કેદિ ન નિરવિય થાય-ગરવાના

વેલાને તો ચરણે રે (૨)

સમે આવો બોલીયા રે જી !

લેને લેને સેવક તણી રે સંભાળ-ગરવાનાં

નાનાં બાળને રમાડી રીઝાવીને કેમ જાણે ઓચીંતી માતા
ચાલી નીકળી હોય ! એવી લાગણીથી રામ રહે છે :

સેજું પલંગ માથે પોઢતાં

બાળૂડા ! સેજું પલંગ માથે પોઢતાં;

એવાં પથરે પોઢાડ્યાં નાનાં બાળ ગીરનારી !

મારી વસમી વેળાના !

મારી દોયલી વેળાના ગીરનારી !

ભૂખ તરસ ઘણી ભોગવી

બાળૂડા ! ભૂખ તરસ ઘણી ભોગવી;

મેં તો ઘણા ભોગવ્યા અપવાસ ગીરનારી !

અમર પીયાલા તારા હાથમાં

બાળૂડા ! અમર પીયાલા તારા હાથમાં;

આજ વિષની ગોળી શીદ પાવ ગીરનારી !

અમર વેલો જ્યારે આવશે

બાળૂડા ! અમર વેલો જ્યારે આવશે;

એવાં પીંગલે પોઢાડે નાનાં બાળ ગીરનારી !

વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ

બાળૂડા ! વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ રે;

આજ પડિયાં છે મારે તારાં કામ ગીરનારી !

મારી વસમી વેળાના !

મારી હોયલી વેળાના ગીરનારી !

હે યુર ! તું તો મારી રોમરાધમાં રમી રહ્યો છે. તું તો મુજ સ્વરૂપી જોખરી છીપતું સાચું મોતી છે. તું તો મારી જીવન-નગરીનો અશ્વારોહી ચોકીદાર છે, મહાજન વેપારી છે. તું વિના આ જીવન રઝળી પડ્યું છે :

હાલો મારી રોમરાના રમનારા

બાપુ ! મારી કાયાના ઘડનારા રે

ગીરનારી વેઠેયો છે.

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

બાજપણમાં લોગવ્યા હો છ !

મારી નાટુકલી નગરીમાં રે

ગીરનારી ઘોડો ફેરવે હો છ !-હાલો

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

જીવાનીમાં લોગવ્યા હો છ !

હાલો મારી જોખરી છીપના મોતી રે !

મોતી હજી નાવીયા હો છ-હાલો

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

જીવાપણમાં લોગવ્યા હો છ.

હાલો મારી નાટુકલી નગરીના

માજન હવે ઉછળ્યા હો છ-હાલો

ચુરૂ વેલાનો ચેલો રે.

રામો બાવો બોલીયા હોલ !

અરે હાહા ! અમે સેવક ને તમે મારા રામ

રામ ! વેલા આવજો હો હ-હાલો.

પછી તો રામે લયાનક સમયનાં આગમ સંભળાવવા માંડ્યાં. પણ એમાં કાંઈ સ્પષ્ટ વાત નથી:

લીલડાં રે વન ગરવા તણાં એ હ

હુ વેલા ! તળીએ તમારો વાસ હાં !

પીર રે પછમ કેરો રાણ્યો રે હ !

દળમાં જોઉં રે ગરનારી તારી વાટ હાં !

અવચળ જોઉં રે વેલૈયા તારી વાટ હાં-પીર રે.

ઓતર થકી રે દળ આવશે હો હ

ગઢ ઢેલડી મેલાણુ હાં-પીર રે.

કાષ્ટના ઘોડા જ્યારે ઘોડશે રે હ

ગઢ જૂનાની જબર હાં-પીર રે.

હરણાં હાટડીયુંમાં જોસશે એ હ,

એનાં માજન કરશે મૂલ હાં-પીર રે.

દળમાં જોઉં રે નેજળાં! તારી વાટ હાં !

અવચળ જોઉં રે ગરનારી ! તારી વાટ હાં !

પીર રે.

લેળી ભવાની ગઢ લેળશે રે હ,

તારી વસતુ સંભાળ મોરા વીર હાં-પીર રે.

લીડ્યું પડે ને ગરૂ સાંભરે છે,
અરે વેલો આબ્યા વાર એ વાર હાં-પીર રે

વેલનાથ ચરણે રામો ખોલીયા રે છે,
અરે બાળૂડો મળીયા અંગો રે અંગ હાં-
પીર રે

છેવટે રામૈયાએ ખીજું આગમ બાખ્યું: જાણે પશ્ચિમ દિશા-
માંથી કાંઈ અવતારી પુરૂષ આવશે અને દિલ્લી (દેલડી) ગઢ
પર ઉતારા કરશે. તે કાળે મહાયોદ્ધા જાગશે: ગિરનાર ધણેજી:

ગરવો ધણેજીયો વાળાં વાગશે હો છે.

વાગે અનહદ તૂર
વાગે ત્રાંબાળુ તૂર રે
ગરવો ધણેજીયો વાળાં વાગશે હો છે.

સતીયું સંદેશા તમને મોકલે રે છે;
વેલા ! સૂતો હો તો જાગ
ઓલીયા ! સૂતો હો તો જાગ રે
એવા એવા સૂતા નરને જગાડએ હો છે !

ગરવે નેજા ઝળેજ્યા
ગરવે નેજા ઝળેજ્યા રે
આબ્યા કળુને હવે ઓળખો રે છે !

પછમ દશાએ સાયળો આવશે એ છે

ગરવે હુકાજ્યું મચાવે
ગરવે હુકાજ્યું મચાવે રે
તેર તેર મચુના વીરસ આવશે એ છે

મણુ ત્રીસની કમાન
 મણુ ત્રીસની કમાન
 એવા એવા જોધા દળમાં જાગશે એ હ !

ગઢ ગરવેથી એખી જાગશે એ હ
 ગઢ ઢેલડીએ મેલાણુ
 ગઢ ઢેલડીએ મેલાણુ
 ને ને રે તમાશા રવિ ઉગતે એ હ !

એક એક નર સૂતો ગઢની પ્રોળમાં એ હ !
 જાણે નવહથો જોધ
 જાણે નવહથો જોધ રે
 એવા એવા સૂતા નરને જગાડજો એ હ !

તખત તરવેણીના તીરમાં એ હ
 ધમણુ ધમે છે લૂવાર
 ધમણુ ધમે છે લૂવાર રે
 અવચળ અવિનાશી એનાં રાજ છે રે હ !

વેલનાથ ચરણે રામ બોલીયા રે હ
 જુગ પંચોરો આવે
 જુગ પંચોરો આવે
 જુગના પતિ હવે જાગજો એ હ !

વેલને ચરણે રામે બોલીયા રે હ
 ગુરુ દશ્યુનો દાતાર
 ગુરુ મુખતીનો બોધાર રે
 જુગના દવામી રે હવે જાગજો એ હ !

પોતે જાણે ગુરજના ધર્મ-સૈન્યનો શરો લડવૈયો બન્યો છે :

નેજ રે ઝળકયા ગરુના નામના
ગમને ગડેડયાં નિશાણુ;
સૂરા સામા રણવટ સાંચર્યા
ઉગતે રવિ બાણુ;
વીરા મારા ! કાયરના રણમાં કેમ રહીએ,
કરીએ સૂરાના રણમાં સંગ્રામ

ચલગત પેરી મારાં શામની રે
રધં સધનાં રે રેણુ;
રેણુ ઉતારી રાણે રાણીએ
એનાં અવચળ વંકડાં વેણુ-વીરા મારાં

ઓશ્વારી નર ઉઠિયા એનાં
ઉંઘ લેળી રે ઉંઘ;
મનડાં માયામાં એનાં મોહી રીયાં
ભલી એની બીડાણી રે બુંબ-વીરા મારાં

માનવી બાણે નર મરી ગયા
એણે અમર ધર્મે અવતાર;
નૂરી જનનાં રે ગામ હોશે
રઘુપરી માંહે વાસ-વીરા મારાં

અમરપરીના ગઢ લેળતાં
સહુને હોશે હાણુ;
મોટા મુનિવરે મન છવીયાં
છત્યાં અમરપરીના ધામ-વીરા મારાં

અલખ નરને કેણે ન લખ્યો
 અણુલખ્યો અવતાર;
 ટાંક લઈને કેણે ન તોળ્યો
 અણુતોળ્યો એનો ભાર-વીરા મારાં

આ કળબુગને ફૂડીએ
 પેરી બગાડ્યો ભેખ;
 આંધળે વાડું પકડીયું ને
 દીકા વણુનો રે દેશ-વીરા મારાં

નીર નવાણે ને ધરમ ઠેકાણે
 વાવળીયા વહી ભય;
 વેલનાથ-ચરણે રામ બેઠ્યા
 સતે સત રે થપાય-વીરા મારાં

પોતાના ગુરૂનો મહિમા ગાય છે. ગુરૂને પ્રભુપદ આપી
 દે છે. પ્રભુ ને ગુરૂ એકાકાર થઈ જતા દેખાય છે. પોતે જાણે
 પોઢેલી સુંદરી છે ને ગુરૂ રૂપી સાયબો. અખંડ ભગૃત રહી
 એની રક્ષા કરે છે:

એવા રમતીયાળ ગરૂજ હમારા
 આકાશી પિયાળ ચૈદ લોકમાં રમી રીયા હા!

જરાક પાણી બાળા પરપોતમના હાથમાં
 એવાં સાતે સમદર ને આકાશીનાં નીર
 ગરનારીની તુંબડીને તળે સમાણાં હ-એવાં
 બાળુડાની તુંબડીને તળે સમાણાં હ-એવાં

સંસારીનાં સોગંધાં બાળુડાના હાથમાં
 એવા હાવ ખેલે છે ગીરનારી વેલનાથ-એવાં

હું રે સૂતી મારો સાયબો બગે છ

એવા વેરી દશમનને કાપેવા.....હા-એવા૦

ઓહંગ સોહંગ મારો સત ગરૂ બવે

કાળે વરી દુશ્મનની વાડ-એવા૦

સરગની નિશાણી સાયબો કેને રે ખતાવે

ત્રણે લવનનાં તાળાં તમારે હાથ-એવા૦

ગતિ ને મતિ મારા ગરૂછની ગાઠે છ

ગરૂછના ગુંબમાં છે ગરનાર હાં-એવાં૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયા

દસ રે રામૈયાને ચરણોમાં રાખ-એવા૦

છ

ઓળખને રે કોઈ ઓળખવને !

બાળા ભેગીને કોઈ બોલાવે !

આ કળબુગની દોરી વેલે લીધી હાથ

દોરીમાં બોલે દીનોનાથ

મેરૂ શિખર ને ગગન ધામ

ત્રીયાં વસે છે વેલેયો નાથ

દીઠી કરી અણુદીઠી નવ થાય

ઇ રે કાયાનો ગઠ કેમ લેવાય !

અવળી ગુલાંટે જે નર બાય

ઇ કાયાનો ગઠ એમ છતાય.

વેલા તે સોટે પૂચ્યા રામ

જ્યાં હતાં ખાલીના વિશ્વરામ.

ધરમધણી આવે સાખીઆ પૂર્યા
તે દિ' વેઢેયો ચતરાયા થીયા.

વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ
તમારી સરીખાં મારે કામ.

ગરનારી વેલાના ઉતારા કાઢ 'સમદર બેટ'માં હોવાનું
રામીયે ગાયું. કયો એ બેટ, તેની ખબર પડતી નથી. પણ રામયો
મસ્તીએ ચડ્યો. એની સન્મુખ ગુરૂજનું સુંદર તપસ્વી સ્વરૂપ
રમવા લાગ્યું:

ગરનારીના ઉતારા રે
ભાઈ ! વેલાના ઉતારા રે
સમદર બેટમાં રે જી !

ટાઢા એવા ટુકડા રે બાહુડાને જમવા રે જી;
જે જે એની જમ્યા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

ફાટલ એવાં વસ્તર રે બાહુડાને પેરવા રે જી;
જે જે એની પેર્યા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

સૂળીને તો માથે રે બાહુડાના સાથરા રે જી;
જે જે એની પોઢયા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

વેલાને તો ચરણે રે રામો આવો બોલીયા રે જી;
દેજે ! દેજે ! ખીરના ચરણમાં વાસ-ગરનારીનાં

ગરનારી ! ગરવો શણગાર રે
જૂના જેગી ! ગરવો શણગાર રે
જૂનાણું જેયાની મારે હામ છે.

મરઘી-કંડ કઠે ઉભી નેગણી રે
બાળુડા ! મરઘી કંડ કઠે ઉભી નેગણી રે
નેગણી કરે લલકાર રે—જૂનાણું૦

ચડવા ઘોડો પીરને હંસલો
બાળુડા ! ચડવા ઘોડો પીરને હંસલો
ખળકે તીરને કમાન રે—જૂનાણું૦

વેલાનો ચેલો રામ બોલીયા રે
બાળુડા ! વેલાનો ચેલો રામ બોલીયા રે
આઠ્યા શરણે ઉગાર રે—જૂનાણું૦

આ પ્રભાતીયું નારણ માંડળીઆ નામના કોઇ કણખીએ
રચ્યું છે :

જાગોને ગરવાના રે રાજા !
જાગોને ગરનારી રાજા !
તમ જાગે પરલાત લયા

દામો રે કંડ ગર ! વાડી તમારી
ટાઠાં રે જળ એ કરિયાં :
દામા કંડમાં નાવાં ધોવાં
પંડનાં પ્રાછત ફર થીયાં—જાગોને૦

લવનાથજીમાં મેળો બરાણો
કુળ તેત્રીસ દેવ ભેવા મળ્યા;
લવનાથજીમાં રે લગન કરતાં
લખ ચોરાશીના દેશ ટળ્યા—જાગોને૦

ઉચું રે દેવળ માતા અંખાનું કહીએ
 નીચા વાઘેશરીના મોલ રે;
 વેદીઆ નર ત્યાં વેદ જ વાંચે
 મુનિવર તાડું ધ્યાન કરે-ભગોને૦

તાલ મખાજ વેલા! જંતર વાગે
 ઝાલરીએ ઝલુકાર લગ્યો;
 વેલનાથ ચરણે ગાય નારણ માંડળીએ
 શરણે આવીને તમારે રાયો-ભગોને૦

મૈયારી ગામના ગરાસીઆ રાણોગ મેર પણ વેલાના દાસ
 બન્યા. એણે લગન આદર્યા :

રાણીગદાસ સરભંગી સાબના ચેલા.
 રાણીગદાસ ગિરનારી સાબના ચેલા.

મેલી મૈયારી ને મેલી રે મમતા
 હુવા ગરાસીઆ ચેલા-રાણીગદાસ૦

ગરવેથી ગેબી ભેર બબલે ને
 પાયા પિયાલા લખ પૂરા-રાણીગદાસ૦

પીયા પિયાલા મગન લયા મન
 છૂટી સેનામાં ગજ ગેલા-રાણીગદાસ૦

શખદે મારે ને શખદે છવાડે ધણી
 શખદ સૂકને કરે લીલા-રાણીગદાસ૦

વેલનાથ ચરણે બોધ્યા રાણીગદાસ
 માતા મીલ્યાં ને પિતા વેલા-રાણીગદાસ૦

ભેરવ-જપના શિખરની નજીક સાત વીરજ છે. એ વીરજ વેલા આવના કહેવાય છે. દર વર્ષે મહા શિવરાત્રિના મેળા વખતે એક વેલા આવના વંશ માંહેલો માણસ ને એક સેંજ-ળીઆ કણ્ણીનો કુટુંબી એ વીરજ પર જાય છે. પાંદડાનો કુચો વાળી ચોળી વીરજ સાફ કરે છે. લોખાનનો ધુપ પેટાવે છે. પછી એકતારાના સર સાથે આરાધ ઉપાડે છે કે :

આવો તો આનંદ થાય
નાવો તો પત જાય રે :
ગરવા વાળા નાથ વેલા!
આ રે અવસર આવજો.

અનહદ વાળાં વાગીયાં સ્વામી!
જેઉં તમારી વાટ રે;
હું સુવાગણ સુંદરી
મારે તમારો વિશવાસ રે-આવો તો

કાચામાં *કાળીંગો બ્યાર્યો
થોડે થોડે ખાય રે :
ભવસાગરમાં બેડી ખૂડતાં
ખાવે પકડેલ ખાંચ રે-આવો તો

સામસામાં નિશાન ઘુરે ધણી!
ઘાયે પડઘાયે જમ રે;
ખડખ ખાંડું હાથ લીધું
ભાગ્યો કાળીંગો જાય રે-આવો તો

વેલનાથ તક્ષશ હાથમાં

ખાણગરના મૈલ રે;

વેલા ચરણે બોલ્યા સમૈયે

ફેર મનખ્યે લાગ્ય રે-આવો.

કહે છે કે પૂર્વે આ ગીત ગવાતું ત્યારે સહુ માણસો દેખે તેમ
પત્થરોમાંથી પાણીનાં ઝરણુ આવતાં અને વીરડા જળે ભરાના.

એ પરથી તો વરસ મપાતું. વીરડા છત્તી જાય તો રાંઘા
આના વરસઃ ને અધુરા રહે તો તે પ્રમાણે.

વરસની એંધાણી જેવા માટે ધણા ધણા કણખીઓ ત્યાં
જતા. નજરે જેનારા આ વાતની સાખ પૂરે છે.

વેલા ખાવાને 'ખાળૂડો' 'ગરનારી' ને 'સરભંગી' એવાં બિરદ અપાતાંઃ
સરભંગી એટલે સર્વ પંથનો; કોઈ એકાદ સંપ્રદાયનો નહિ.

રામ ખાવાએ આવાં ત્રણસો ભજનો રચ્યા કહેવાય છે. કેટલાંએકમાં
રાબદની વિકૃતિ એટલી બધી થઇ ગઇ છે કે અર્થ સૂઝતો નથી.

વેલા ભગતની સમાધી ખાખરીયા સ્ટેશન પાસે ખડખડ ગામમાં છે.
જગ્યા સાદી છે. દેવમંદિર જેવું કશું નથી. બીજી જગ્યા ગિરનારની
તળેટીમાં ભવેશ્વર પાસે છે.

એની ચોથી પાંચમી પેઢીનાં કુટુંબો ખડખડમાં વસે છે. એ લોકો
સૌરાષ્ટ્રના ધણા કોળાઓ પાસેથી કાંઇક લાગો ઉધણીને નમે છે.

હવે પછીના સંતો

૧. બીનભજનિક સંતો : પ્રથમ ભાગના જેવા : પીપાણ :
સંત દેવીદાસ (ધૂણીની જગ્યાવાળા) કેલવે આરણ્ય :
માંડણ ભગત : વણુવીર ભગત : જલા ભગત : લાલા
ભગત : તુલસીસ્થામના દ્વધાધારી ભગત વગેરે.
૨. ભજનિક સંતો : પરચા દેનારા : કબીરપંથી ભાણુ-
સાહેબ : ખીમસાહેબ : રવિદાસ : મોરારદાસ : દેવાઈત
પંડિત ને દેવદેદે : લાલ સાહેબ : સ્વામીનારાયણનું
શિષ્ય મંડળ.
૩. ભજનિક સંતો : પરચા રહિત : મીઠો ઢાઢી : લોખે
ભગત : મસ્તરામણ : મૂળદાસણ વગેરે.
૪. અંત્યજ સંતો : જેને વાડીના સાધુ કહેવામાં આવે છે.
રહીદાસણ : ત્રીકમ સાહેબ : લીમ સાહેબ :
જીવણદાસ : વગેરે ઘણા ઘણા.

આ તમામનાં જીવન-વૃત્તાંતો જેટલાં બની શકશે
તેટલાં ભજનો અને ભજનોની સમજાવટો સહિત પ્રગટ
થશે. પ્રસ્તાવનાઓ પણ ઝીણવટથી લખાશે. બધા મળી
આશરે પાંચ ભાગ થશે. માહિતગારો પોતાની માહિતી
મોકલશે તો આભાર માનીશ.

સંપાદક

શાહજહાં

તમે 'શાહા પ્રતાપ' નાટક વાંચ્યું છે એની એજ લેખિનીમાથી ઝરેલું-
દિનેન્દ્રલાલરાયનું લખેલું આ નાટક છે.
ઇતિહાસ પ્રત્યે વધુમાં વધુ વફાદારી
દિનેન્દ્રે આમાં દાખવી છે: 'બુઝાતા
દીપક' જેવી જ કંઈક ઘટનાઓ આમાં
સંઘરાયલી છે. એના ગીતોના બાષાન્તર
પણ મધુર ગુજરાતી પદ્યમાં ઉતારેલ છે.
કલા સમાજે આ નાટક બજાવે છે.

મુદ્રય દસ આના

હંગેરીનો તારણહાર

આરટ્રીયન સલ્ત-
નતની લોખંડી એડી

ન.એ ચગદાયેલી પોતાની માતૃભૂમિને
એક જ તારણહારે, એક પાણી શશ
વાપર્વા વિના, કેવળ મક્કમ અસહકારથી
કેવી આબાદ રીતે ઉગારી સંપૂર્ણ સ્વા-
ધીનતાના સાજ સજ થા, એનો નાનકડો
ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં આપાયો છે. તે
આજે ભારતભૂમિના પુત્રોને રાજકા-
શ્ચી ગીતા સમ થઇ પડે તેવા છે.

મુદ્રય આઠ આના

